

Vrije staatkundige stellingen

Noordboek

Noordboek

FRANCISCUS VAN DEN ENDEN

Vrije staatkundige stellingen

Vertaald en ingeleid door

C.L. Vermeulen

NOORDBOEK FILOSOFIE

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Dit boek kwam tot stand met steun van Vereniging Vrienden van de ISVW. De vertaler ontving voor deze vertaling een projectsubsidie van het Nederlands Letterenfonds.

© 2022 uitgeverij Noordboek & C.L. Vermeulen

Oorspronkelijke titel: *Vrye politieke stellingen en consideratien van staat* (1665)
door Franciscus van den Enden

Vertaling en inleiding © C.L. Vermeulen

Omslagontwerp: René van der Vooren

Ontwerp binnenwerk: René van der Vooren

Opmaak binnenwerk: Elgraphic

ISBN 9789056158149

NUR 730

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van uitgeverij Noordboek, Postbus 234, 8400 AE Gorredijk, Nederland — info@noordboek.nl

Noordboek is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.noordboek.nl

Inhoud

Inleiding 7
C.L. VERMEULEN

Vrije staatkundige stellingen 27
FRANCISCUS VAN DEN ENDEN

Woordboek

Noordboek

Inleiding¹

De Vrye politieke stellingen en consideratien van staat werden in het Amsterdam van 1665 anoniem en in eigen beheer uitgegeven. Aan het eind van de twintigste eeuw ontdekten de Fransman Marc Bedjaï en de Nederlandse Spinozakenner Wim Klever onafhankelijk van elkaar dat het hier om een werk van Franciscus van den Enden (1602–1674) ging. Van den Enden is tegenwoordig vooral bekend als Spinoza's leraar Latijn, maar het is niet voor niets dat hij in Jonathan Israels *Radical Enlightenment* een eigen hoofdstuk heeft. De *Vrye politieke stellingen* dragen een revolutionaire boodschap uit: directe democratie is de enige goede staatsvorm. Israel schrijft terecht: 'This uncompromising, muscular book is noteworthy for its egalitarianism, emphatic democratic tendency, and vitriolic anticlericalism.'²

Van den Enden gaat in discussie met tijdgenoten als de gebroeders De la Court en Spinoza en zet zich tegen Machiavelli af: de monarchie is een rot systeem. Alleen door de verheffing van het volk (radicale onderwijshervorming is een belangrijk punt in de *Stellingen*) kan er een rechtvaardige en vrije staat ontstaan, waarin alle mensen gelijkwaardig zijn — en daarmee bedoelt de auteur uitdrukkelijk niet alleen witte mannen. Om de verlichting van het volk mogelijk te maken dient de georganiseerde religie ferm te worden gekortwiekt.

.....
1 Dit is een bewerking van de lezing 'De raadsels van Van den Enden', die ik op 19 maart 2022 voor de Vrienden van het Spinozahuis heb gehouden.

2 Israel, *Radical Enlightenment*, blz. 175.

De overeenkomsten met Spinoza's ideeën over maatschappij, staatsinrichting en godsdienst zijn evident (althans als je wat van Spinoza afweet, natuurlijk). In de inleiding op zijn editie van de *Vrye politieke stellingen* — een transcriptie van het zeventiende-eeuwse Nederlands — geeft Wim Klever een handig overzicht.³ Klever neemt daar als vanouds de stelling in dat Van den Enden Spinoza diepgaand heeft beïnvloed, terwijl Israel eerder van mening is dat het andersom is.⁴ Het is in elk geval praktisch zeker dat de *Vrye politieke stellingen* mede door Spinoza's *Korte verhandeling* zijn beïnvloed. Er valt nog heel wat onderzoek te doen naar dit werk en zijn voorgeschiedenis, context en repercussies. Hopelijk geeft deze vertaling daar een aanzet toe.

Van den Endens leven

Franciscus van den Enden werd in 1602 in Antwerpen geboren. Zijn ouders waren niet al te arme wevers. Franciscus ging eerst naar de Augustijnerschool en daarna naar het Jezuïetencollege. Daar zal de basis voor zijn beheersing van het Latijn zijn gelegd: de kinderen waren verplicht Latijn met elkaar te spreken. Als zeventienjarige werd hij novice bij de Jezuïeten in Mechelen. Na zijn opleiding in de filosofie (die zeer scholastisch en op de theologie gericht zal zijn geweest) en de grammatica werd hij, zoals gebruikelijk was, in verscheidene Vlaamse colleges als taalleraar ingezet. Van 1629 tot 1633 studeerde Van den Enden theologie in Leuven. Voordat dit echter in zijn definitieve opname in de orde en priesterwijding kon cul-

.....
3 Klever, Inleiding, blz. 102–109.

4 *Radical Enlightenment*, blz. 168–170 en 175. Zie ook Mertens, 'Franciscus van den Enden', blz. 729–736.

mineren, werd hij weggestuurd wegens 'dwalingen'; hij zou een *periculosum ingenium* (gevaarlijke geest) zijn, al beweren andere bronnen dat hij gewoon te veel van vrouwen hield. Daarna heeft hij waarschijnlijk her en der in Europa gereisd, gestudeerd (in elk geval geneeskunde) en diplomatieke missies vervuld. In 1640 trouwde hij in Antwerpen met Clara Maria Vermeeren, met wie hij zeven kinderen zou krijgen.

Een paar jaar later verhuisden de Van den Endens naar Amsterdam en begonnen ze een kunst- en boekhandel in hun huurhuis aan de Nes, op de plek waar nu Frascati staat.⁵ Ze verhuurden ook een kamer aan een begaafde leerling van Rembrandt, Leendert van Beyeren. Van den Enden had zelf een gravurepers en drukte daar onder andere een ets van Rembrandt mee. Het klinkt allemaal aantrekkelijk, maar helaas ging de zaak in 1652 failliet. Van den Enden was intussen vijftig en begon weer opnieuw: hij stichtte een Latijnse school aan de Singel, waarschijnlijk met financiële hulp van vrienden. Na een paar jaar kwam daar ene Bento Despinosa in beeld. Deze intelligente jongeman was toen waarschijnlijk net uit de Portugees-Joodse gemeenschap verbannen (of het zou niet lang meer duren) en tuk op het leren van Latijn, de universele wetenschapstaal waarin hij later zijn naam zou vestigen als Benedictus de Spinoza. Waarschijnlijk trok hij bij Van den Enden in en werd hij na een tijdje assistent-docent.

Van den Endens school stond hoog aangeschreven; ruggen en rijke kooplieden deden hun zoons bij hem in de leer en de Latijnse toneelstukken die hij door zijn leerlingen liet opvoeren, kwamen in de Stadsschouwburg. Vondel en Rembrandt hebben zeker bij Van den Enden

.....
5 Meiningeren Van Suchtelen, blz. 15-23.

in de zaal gezeten.⁶ Spinoza speelde mogelijk mee in de opvoeringen van Terentius' *Andria* op 16 en 17 januari 1657 en in zijn *Eunuchus* op 21 en 22 mei 1658.⁷ Begin januari 1657 probeerde de Amsterdamse kerkenraad de Terentiusopvoeringen van 'seker Van den Enden, paeps⁸ schoolmeester alhier' tegen te houden, maar zonder succes. De lidmaten van de kerk van wie er een kind in de *Andria* zou spelen werden wel overgehaald om dat bij nader inzien te verbieden, maar de opvoeringen gingen door.⁹

Van den Endens onderwijs beperkte zich niet tot Latijn en Grieks. Dat was overigens normaal: in de bovenbouw van elke Latijnse school werden universitaire vakken als filosofie behandeld. Dat Van den Endens lessen soms een weinig traditionele inhoud hadden, kunnen we uit een gedicht afleiden dat zijn leerling Pieter van Rixtel voor hem schreef:

*Godts wesen, dat sich selfs geheel in 't al besluyt,
Begrijpt gij in uw Geest, en leert het ons bekennen.
Wat heyl uit wetenschap, wat ramp uit dwaesheit spruyt,
Vertoont ge om ons tot deught door waerheyte te gewinnen.*¹⁰

In 1661 en '62 verbleef de nieuwsgierige Deen Olav Borch (Olaus Borrichius) in Amsterdam en Leiden. Borch maak-

6 Ibid., blz. 5-7 en 30-32; Meinsma, blz. 135.

7 Akkerman, blz. 9.

8 Deze kwalificatie was in elk geval in zoverre terecht dat Van den Enden en zijn vrouw hun in Amsterdam geboren kinderen in de rooms-katholieke kerk De Posthoorn op de Brouwersgracht ten doop hielden — wat bepaald ironisch is, gezien zijn felle kritiek op de katholieke kerk en op christelijke rituelen in de *Vrye politieke stellingen*. Zie ook Meinsma, blz. 414.

9 Meinsma, blz. 133v.

10 Klever, Inleiding, blz. 25.

te aantekeningen over allerlei interessante zaken in de intellectuele scene die hij daar aantrof. In april 1662 noteerde de Deen dat Van den Enden geen openbare disputaties (waarbij een leerling een door de docent opgegeven stelling verdedigde, uiteraard in het Latijn) meer mocht houden omdat hij atheïst zou zijn, dat wil zeggen dat God volgens hem met het Al samenviel en zijn religie in niets anders dan de rede bestond.

In de *Vrye politieke stellingen* vertelt Van den Enden ons zelf dat hij intussen politiek actief was geworden.¹¹ Eind 1661 had hij een verzoekschrift geschreven voor een groep mensen die als kolonisten naar Nieuw-Nederland wilden vertrekken, het gebied aan de oostkust van Noord-Amerika dat al vanuit de Republiek was gekoloniseerd.¹² Deze mensen waren niet rijk en vroegen dus om een belastingvrijstelling voor dertig jaar, wat ongebruikelijk was. Van den Enden publiceerde het hele dossier in 1662 onder de titel *Kort verhael van Nieuw-Nederlants gelegenheit, deughden, natuerlijke voorrechten, en byzondere bequaemheid ter bevolkingh* (...). Het bevat een wervend verhaal voor de kansen daar en besteedt veel aandacht aan de 'naturellen' oftewel de oorspronkelijke bevolking, die Van den Enden duidelijk bewondert. Ze zijn moreel hoogstaand, niet 'bijgelovig' (dat wil zeggen: niet godsdienstig), erkennen geen gezag omdat bij hen iedereen gelijk is, nemen de beslissingen samen (althans, de mannen), hebben veel minder wetten dan wij en een vrije huwelijksmoraal. Huursoldaten hebben ze niet nodig, want de mannen zijn zelf allemaal geoefende krijgers.

Van den Enden beschrijft hoe de nieuw te stichten kolonie eruit zou komen te zien; daar zitten een aantal

.....
11 Zie blz. 31.

12 Het gebied ligt nu in de staten New York, New Jersey en Delaware. De hoofdstad, Nieuw-Amsterdam, lag op het eiland Manhattan.

punten bij die voor de Amsterdamse autoriteiten aan wie het verzoekschrift gericht was, zeer aanstootgevend moeten zijn geweest. De kolonisten willen bijvoorbeeld geen predikant, terwijl predikanten destijds een bepalende rol in het openbare leven van de Republiek speelden. In plaats daarvan willen ze 's zondags samen uit de bijbel lezen en psalmen zingen; dat zou gelijk een predikantstraktement uitsparen. Iedereen in de kolonie zou gelijk zijn; Van den Enden neemt dus ook stelling tegen slavernij. Verder willen de kolonisten geen huursoldaten, geen eigen schout, en over strafrechtelijke zaken willen ze eerst stemmen voordat de verdachte wordt overgedragen. Openbare ambten dienen altijd onbezoldigd te zijn. De mensen die het minder getroffen hebben, worden geholpen om hogerop te komen. Het onderwijs is voor iedereen (ook vrouwen) en dus geheel in de volkstaal — een interessant standpunt voor het hoofd van een Latijnse School.

Van den Enden was zijn tijd dus in veel opzichten heel ver vooruit — sterker nog, hij was onze tijd vooruit. Anderzijds is er in de kolonie geen plaats voor

‘intractabele mensen, als daer zijn stijfkoppige en aan den Roomschen Stoel nauw verplichte Papisten, Woekerige Joden, Engelze stijfkoppige Quakers, Puriteinen en dries-te domme duizentjarige Rijksgezinden, midtsgaders alle stijfhoofdige hedendaeghse Revelatiepretendeerders enz moeten uit deze noch tedere Christ-burgerlijke Societeit tot behoudt der gemene rust omzigtelijk worden geweert.’

Wat we niet weten is in hoeverre Van den Enden de ideeën in het *Kort verhael* van zijn opdrachtgevers heeft overgenomen en wie dat precies waren. De rol die de revolutionaire collegiant Pieter Cornelisz. Plockhoy hierin speelde,

verdient nader onderzoek.¹³ Wat we wel weten is dat Van den Enden werd afgewimpeld en intussen zelf steeds scherper en radicaler werd: heel Holland moest hervormd worden. In hetzelfde jaar, 1662, kreeg hij het disputatieverbod opgelegd.

In 1665 bracht onze auteur de *Vrye politieke stellingen* uit, waarover hieronder meer. Gelukkig was hij zo verstandig ze net als het *Kort verhael* anoniem te publiceren, want zó tolerant was de Republiek nou ook weer niet: Van den Endens geestverwant Adriaen Koerbagh zou een paar jaar later vanwege zijn revolutionaire publicaties een zware strafkrijgen en in het rasphuis sterven.

In 1671, intussen 69 jaar oud en weduwnaar, vertrok Van den Enden naar Parijs om zijn Latijnse school daar onder de naam *Hôtel des Muses* voort te zetten. Maar wat had hij te zoeken in Frankrijk, waar het door hem verfoeide katholicisme alles overheerste en de allerergste van de ‘Europische potentaten’ regeerde? Van den Enden had al een tijd contact met een paar Franse edelen die een zeer ambitieus complot tegen Lodewijk XIV aan het smeden waren en ging nu nauw met hen samenwerken. Het was de bedoeling in Normandië een vrije republiek te stichten. De uitgemolken bevolking en de ontevreden adel zouden wel meewerken. Een van de edelen in het complot was bovendien goed bekend met een havenstadje waar Nederlandse en Spaanse troepen zouden kunnen landen — beide landen waren met Frankrijk in oorlog en verwelkomden het plan van een invasie. Helaas was Van den Enden onvoorzichtig tegenover een leerling die bij hem inwoonde, zodat die de avondlijke bijeenkomsten kwam afluisteren en het complot aan de autoriteiten meldde. Ook langs andere kanalen was

.....
13 Zie ook Klever, Inleiding, blz. 31v.; Israel, *Radical Enlightenment*, blz. 176–179; Mertens, ‘Franciscus van den Enden’, blz. 723–725.

er al iets uitgelekt: Tromp en De Ruyter troffen onverwachts een zwaar versterkte Franse kust aan.¹⁴

In 1674 werden de samenzweeiders gearresteerd, toen Van den Enden net terugkwam van een geheime missie naar Brussel. Er volgde een proces (inclusief martelingen), waarvan gelukkig documenten bewaard zijn. Daaruit blijken Van den Endens revolutionaire denkbepelden en zijn auteurschap van de *Vrye politieke stellingen*. Hij was tot het laatste kalm, scherp, welbespraakt en niet bang voor de dood. Op 73-jarige leeftijd werd hij op de Place de la Bastille opgehangen, nadat zijn adellijke medesamenzweeiders waren onthoofd.

De Vrye politieke stellingen

Van den Endens verbazingwekkende levensloop was grotendeels nieuw voor mij toen ik met frisse moed aan de vertaling van de *Vrye politieke stellingen* begon. Ik heb soms met open mond zitten vertalen. En soms durf je nauwelijks verder te lezen, omdat je hem zijn eigen graf ziet graven.

De *Vrye politieke stellingen* verschenen onder hetzelfde pseudoniem als het *Kort verhael*: MVZH, 'die 't meest van zaken houdt'. 'Zaken' is hier een equivalent van het Latijnse *res*, in dit verband 'het reële', 'het concrete'. Dankzij het archief van de Bastille weten we dat achter dit pseudoniem Franciscus van den Enden schuilgaat. In de *Vrye politieke stellingen* geeft hij een systematischer uitwerking van de thema's uit het *Kort verhael* — heel Holland moest immers op de schop. Wat u nu in handen heeft is de vertaling van deel I; de twee volgende delen lagen klaar, maar zijn nooit verschenen. Een medesamenzweerder had een

.....
14 Meiningeren Van Suchtelen, blz. 87–112.

handgeschreven Franse vertaling in zijn bezit, die door de gerechtsdienaren is ingezien en na het onderzoek keurig is verbrand. Overigens is deel I in hetzelfde jaar, 1665, ook nog door een andere Amsterdamse uitgever gepubliceerd, dus populair was het boek wel.¹⁵

In het voorwoord van de *Vrye politieke stellingen* geeft Van den Enden de lezer de aanbeveling eerst een aantal passages uit het *Kort verhael* te lezen om zijn bedoelingen beter te begrijpen: het voor- en nawoord, de twee appendices en bladzijden 28 tot 33.¹⁶ In het voorwoord van het *Kort verhael* gaat Van den Enden voornamelijk de discussie met Johan de la Court¹⁷ aan, die volgens hem wel goede ideeën heeft, maar niet aannemelijk maakt hoe ze in praktijk kunnen worden gebracht. Het nawoord gaat over het nut van emigratie van mensen die het vaderland nu tot last zijn; om dat mogelijk te maken moet de staat als geheel eerst worden hervormd omdat er dan pas vrijheid zal komen, zowel in het vaderland als voor de kolonisten. Die hervorming moet beginnen met vrijheid van meningsuiting, waarover het ook in de appendices gaat. Dan volgt er een analyse van de staatsschuld en de gevolgen daarvan. Dit alles is vervat in een retorisch zeer geslaagde toespraak van moeder Nieuw-Nederland tot moeder Holland, waarin onder andere de oorspronkelijke bewoners van Amerika de Hollanders tot voorbeeld worden gesteld. Op de bladzijden 28 tot 33 verdedigt Van den Enden het feit dat de kolonisten geen predikant willen; legt hij het principe van 'evangelijke vryheit' uit en houdt hij een pleidooi tegen machtsongelijkheid; pleit hij voor gezond wantrouwen en dus voor transparantie van de staat;

.....
15 Zie blz. 23 hierna.

16 De complete tekst is te vinden op Frank Mertens' site over Van den Enden.

17 Zie blz. 39 hierna.

en maakt hij duidelijk dat het algemeen belang boven het particulier belang van de rijken en machtigen hoort te gaan.

De hoofdtekst van de *Vrye politieke stellingen* begint met de stelling dat alle mensen, mannen en vrouwen, met dezelfde vrijheid geboren worden. Van den Enden introduceert hier het centrale begrip ‘evangelijke vryheit’. In het Engels zou je ‘equal liberty’ zeggen; in het Nederlands van nu is het lastig weer te geven. Afhankelijk van de context heb ik verschillende oplossingen gekozen: ‘gelijke vrijheid’, ‘voor iedereen gelijke vrijheid’ en ‘gelijkheid en vrijheid’. Van die vrijheid moeten we ons ook weer niet te veel voorstellen, want de *Vrye politieke stellingen* wekken sterk de indruk dat Van den Enden niet in een vrije wil gelooft. Het gaat hier om de algemene vrijheid onze eigen welstand na te streven. Een tweede principe is dat alle mensen van nature zwak zijn (en elkaar dus nodig hebben), grenzeloze behoeften en hartstochten hebben en aan ‘nooddwang’ onderhevig zijn. Het enige onfeilbare wat wij hebben is de goddelijke rede. ‘Nooddwang’ moest ik met het lelijke neologisme ‘noodgedwongenheid’ vertalen — dat is geen Nederlands, maar het ging niet anders. Het feit dat het Nederlands intussen geen zelfstandig naamwoord bij ‘noodgedwongen’ meer heeft, zegt misschien ook iets over de veranderde kijk op de mens.

Op basis van deze principes en de actualiteit — de Tweede Engelse Oorlog — fileert Van den Enden de staatkundige en militaire praktijk, de economie en het godsdienstig leven in de Verenigde Nederlanden, in het bijzonder in de provincie Holland.¹⁸ De regenten zijn zwak

.....
 18 Waar Van den Enden het over Holland heeft, kunnen we ervan uitgaan dat hij de provincie bedoelt. De provincies speelden toen een veel belangrijker rol dan nu.

en bezig met eigenbelang, de handel wordt door schadelijke monopolies beperkt, het leger bestaat uit huursoldaten, iedereen wordt dom en zwak gehouden door de georganiseerde godsdienst, wetenschap en onderwijs zijn in handen van een elite die haar eigen belang dient.

Hoe moet het dan wel? Volgens Van den Enden kun je je eigen belang het beste dienen door het gemeenschappelijk belang te dienen. Dat brengt ons bij een ander centraal begrip: het 'gemeenebest'. Dat heb ik vaak tamelijk letterlijk met 'gemeenschappelijk belang' vertaald en in geen geval met 'gemenebest', want dat associëren wij alleen nog maar met Groot-Brittannië en zijn koloniën. Bovendien is 'gemeenebest' in de *Vrye politieke stellingen* een equivalent van *res publica*, oftewel 'Republiek'. Dat laatste heb ik vaak met 'staat' vertaald om het even algemeen als *res publica* en 'gemeenebest' te houden, want die kunnen allebei best een koning als staatshoofd hebben.

Van den Enden maakt overigens snel duidelijk dat zijn ideale staatsvorm de democratie is en wel de zuivere, dus met een volksvergadering en zonder staatshoofd. De verhoudingen tussen mensen moeten namelijk niet op autoriteit worden gebaseerd, maar op de rede en de voor iedereen gelijke vrijheid. Iedereen moet dus door middel van de rede worden onderwezen om zijn eigen belang goed in te zien. Dat vergt ook een radicale onderwijshervorming, waarbij al het onderwijs voor iedereen toegankelijk is en in de volkstaal wordt gegeven. Ook de medische wereld moet compleet worden hervormd: zowel het geneeskundig onderwijs als de zorg moet worden georganiseerd door met elkaar samenwerkende colleges en alle winstbejag dient te worden uitgeschakeld — zoals gezegd was Van den Enden ook onze tijd vooruit.

Verder maakt onze auteur herhaaldelijk het punt dat Hollandse mannen zelf flink met de wapens moeten trainen om het land te kunnen verdedigen, zodat er geen

huurlingen nodig zijn. Het ligt voor de hand hier even terug te denken aan wat Van den Enden in het *Kort verhael* over de 'naturellen' van Amerika had verteld. De verschrikkelijke gevolgen die het kon hebben als een overheid de ingehuurde troepen niet meer kon betalen, waren destijds algemeen bekend.

Van het gemeenschappelijk belang is niemand uitgezonderd: iedereen moet erop vooruitgaan dat hij of zij deel van de staat uitmaakt. Dat betekent ook werkverschaffing conform iemands talenten (dan hebben we het natuurlijk alleen over mannen). De basis van de staat is het streven naar ieders welstand, lichamelijk en 'naar de ziel'. Hier merk je weer hoe onze kijk op mens en wereld is veranderd, want bijna niemand heeft het meer over de ziel en de frase 'naar de ziel' wordt hooguit nog in conservatief-christelijke kringen gebruikt. Toch heb ik het laten staan, want 'psychisch' zou een anachronisme zijn en de lezer een vals gevoel van herkenning geven.

In het streven naar de welstand van de ziel is geen plaats voor bedrog, dus ook niet voor georganiseerde godsdienst. Hier zien we duidelijk de invloed van Machiavelli, de schrijver die Van den Enden het meest aanhaalt. Hij steekt zijn bewondering voor de briljante Florentijn niet onder stoelen of banken, terwijl hij diens standpunten anderzijds meestal verafschuwt. Wat de twee auteurs gemeen hebben is een zekere cynische kijk op staatshoofden; in dit opzicht is Van den Enden een anti-Machiavelli ('anti-' in de zin van tegenhanger of spiegelbeeld).

De ware godsdienst — oftewel de liefde voor God en de naaste — is in de *Vrije politieke stellingen* het nastreven van het gemeenschappelijk belang. Dat kan alleen worden gerealiseerd in een vrije vergadering van alle bevoegde burgers, dat wil zeggen: van alle meerderjarige mannen die in hun eigen onderhoud kunnen voorzien en dus niet afhankelijk zijn (mannen met een dienend beroep, vrou-

wen en kinderen zijn altijd afhankelijk). Elke stad zou zo'n vrije burgervergadering moeten hebben en dan moet er ook nog een voor de stedenbond komen.

Wetten en regels moeten er vooral niet te veel zijn, want dat heeft toch geen zin — we moeten het van onderwijs en rede hebben om de schadelijke hartstochten in toom te houden. De huwelijksmoraal komt eveneens aan de orde: mensen kunnen maar met één partner trouwen, maar moeten elkaar wel de vrijheid kunnen geven om daarnaast relaties met anderen aan te gaan. Ook echtscheiding dient mogelijk te zijn. In dit opzicht was Van den Enden dus ook een echte vrijdenker.

Het vertalen van de Vrije politieke stellingen

Ook al had ik al vele bladzijden zeventiende-eeuws Nederlands gelezen en vaak ook vertaald, het duurde toch een tijdje voordat ik aan Van den Endens taal gewend was. Natuurlijk schrijft hij rustig paginalange zinnen en bedient hij zich van eigenaardige constructies en interpunctie. Zijn woordgebruik is soms middeleeuws en soms uit een dialect afkomstig; zijn gezegden zijn vaak op het eerste gezicht onbegrijpelijk. 'Als een blinde naar het ei slaan' valt nog wel mee, maar wat betekent het als 'de heiligen om haar was komen'? Na lang zoeken in de onvolprezen online-versie van het *Woordenboek der Nederlandsche taal* (WNT) bleek het om kaarsen was te gaan: als je een heilige een kaars beloofd hebt, moet je je belofte wel nakomen.

Het vervelendste met zeventiende-eeuws Nederlands is dat je geen enkel woord kunt vertrouwen. Zo betekent het bijvoeglijk naamwoord 'politijk', net als het Latijnse *politicus*, in de zeventiende eeuw nog 'staatkundig' (zoals 'politie' 'staat' betekent); de betekenis is sindsdien verder

ontwikkeld. ‘Bejaard’ betekent ‘meerderjarig’, ‘bondig’ is ‘stevig/degelijk’ en ‘bescheiden’ staat dicht bij het Latijnse *discretus*, dus het betekent eerder iets als ‘verstandig’. ‘Slecht’ betekent bij Van den Enden nog hetzelfde als het Duitse *schlicht*, ‘eenvoudig’. Het leukste taalweetje dat deze vertaling me opleverde is de oorsprong van ons woord ‘voorraad’: in de zeventiende eeuw betekent dat nog dat je van tevoren over iets nadenkt.

Sommige woorden in deze tekst staan niet in het WNT, of niet in de betekenis waarin Van den Enden ze gebruikt. Dat laatste geldt bijvoorbeeld voor ‘verkrachten’ als onovergankelijk werkwoord, het rijmende equivalent van ‘versmachten’. Voor ‘aanmoedigh’ ben ik weer bij het Duits te rade gegaan (*anmutig*). De uitdrukking dat iets ‘meutjen mocht hieten’ was nergens terug te vinden, al kwam ik er uiteindelijk wel achter dat ‘meutjen’ van ‘moei’ komt en ‘tantetje’ betekent. Op basis van de context heb ik de familiale uitdrukking in stijl met ‘dikke mik’ vertaald.

Van den Endens favoriete stijlfiguur is het doublet. Doubletten waren toen normaler dan nu, maar in deze tekst komen ze extreem vaak voor. Ik heb ze dus meestal met één woord vertaald om irritatie te voorkomen. Een paar voorbeelden: ‘in ’t licht, of aen den dach te geeven’; ‘zo onverwachts, als onverdachts’; ‘onder den Titul, of opschrift’; ‘verwakkert, en opgescherpt’ (dit alles op bladzijde 1 van het voorwoord).

Variatio is een aloude stijlfiguur die ook een heel praktisch nut heeft: door verschillende bijna-synoniemen te gebruiken kan de schrijver of de vertaler verschillende nuances van een begrip in de tekst brengen. Ik heb ‘communicatijf’ bijvoorbeeld zowel met ‘samenwerkend’ als met ‘in overleg’ vertaald. ‘Volx-verbreidingh’ kan, afhankelijk van de context, zowel ‘emigratie’ als ‘kolonisatie’ betekenen.

De vraag waar je als vertaler altijd weer mee worstelt is in hoeverre je de tekst naar de lezer moet brengen of de lezer juist naar de tekst. Het is de taak van de vertaler een moderne, leesbare, voor een nieuw publiek geschikte versie te maken. Anderzijds wil ik geen anachronismen introduceren en niet verhullen dat zeventiende-eeuwers echt in een andere wereld leefden dan wij. Om nog een voorbeeld te geven: Van den Enden gebruikt de uitdrukking ‘in deze wereld’ nogal eens. Eigenlijk duidt die een tegenstelling aan met het Godsrijk of het hiernamaals. In de *Vrye politieke stellingen* lijkt het soms niet veel meer dan een stoplap, die de moderne lezer maar zou afleiden van wat de auteur eigenlijk wil zeggen. Daarom had ik ‘in deze wereld’ aanvankelijk in veel gevallen weggelaten, maar uiteindelijk heb ik me bedacht en het overal alsnog in de vertaling gezet. Want Van den Enden bewoog zich niet alleen in een religieus bepaald denkkader, maar al vertalend kreeg ik ook steeds meer de indruk dat hij zelf diep religieus was en dat het in elk geval geen pas zou geven dit soort doorkijkjes naar een andere wereld te blinderen.

Het taalgebruik in deze vertaling zal soms nog steeds een wat ouderwetse indruk maken. Om een voorbeeld te geven: ‘Zolang de mens daar niet van verlost is, zal het nooit mogelijk zijn in deze wereld ook maar enig heil en welstand in enige gemeenschap of groep mensen na te streven, laat staan aan te treffen.’ ‘Enig’ begint in onbruik te raken, maar biedt een precisie die ik hier niet wil opofferen. ‘Heil’ behoort al sinds decennia niet meer tot het normale taalgebruik, maar er is geen alternatief dat de lading echt dekt. Hetzelfde geldt voor ‘welstand’: bij ‘welvaart’ denken we alleen aan het economische aspect en bij ‘welzijn’ juist helemaal niet.

Tot slot nog even over een heel eigenaardig probleem in de *Vrye politieke stellingen*: het gebruik van ‘enz.’ In onze tekst komen een stuk of twintig gevallen voor die de lezer

voor een raadsel stellen. Om een paar voorbeelden te geven: ‘...als dat niet wordt gedaan in een matig vrij land, kan ik nooit geloven dat er enig, enzovoort, te vinden is.’ (blz. 72) ‘Hier zien we hoe het edele karakter van de vrije mensen zich fraai aftekent in deze bijna allerruigste slag mensen, als een verwijt aan en beschaming van alle hedendaagse zogenaamde wijze staatkundigen; maar in feite, enz.’ (blz. 77, noot **) ‘...zonder omzwervingen en ordinair smeekgezantschappen aan enz.’ (blz. 96) ‘Dat zegt iedereen, en lijkt het te geloven; ik geloof daarentegen dat enzovoort.’ (blz. 122) Je vraagt je af of dit erop duidt dat het manuscript nog niet helemaal af was toen het gedrukt werd, of dat Van den Enden gewoon te ongeduldig was om alles helemaal uit te leggen.

Bij het oplossen van een aantal kwesties was ik blij dat ik deskundige hulp kon inroepen: veel dank daarvoor aan Nicoline van der Sijs, Dirk van Miert, Anna-Luna Post en Jan Waszink. Verder wil ik Erik-Jan Bos en Erno Eskens graag bedanken voor hun vertrouwen en de Vrienden van het Spinozahuis voor hun nuttige opmerkingen en vragen.

Tekstkritiek

Voor deze vertaling heb ik om praktische redenen een digitale reproductie van de eerste editie (bij Raep, zie blz. 29 hierna) op Google Books gebruikt, waar slordig genoeg niet bij wordt vermeld waar het origineel zich bevindt. In dit exemplaar zijn soms een of meer regels onder aan de bladzijde weggesneden; die heb ik in eerste instantie uit Klevers editie aangevuld en daarna gecontroleerd in de eveneens op Google Books beschikbare editie van

Venckel, die ik later ontdekte.¹⁹ De Venckel-editie lijkt een roofdruk, al wordt de oorspronkelijke paginering niet precies gevolgd. Van den Endens handtekening aan het eind (zie blz. 128) ontbreekt. Op de titelpagina wordt uiteraard gezegd dat deze druk ‘van veel Druck fouten gesuivert en verbeetert’ is, maar dat valt helaas nogal tegen. De zetter heeft de errata en een paar evidente zetfouten in de editie van Raep verbeterd, maar de tekst is niet systematisch gecorrigeerd.

Klevers transcriptie uit 1992 is helaas onbetrouwbaar en introduceert nieuwe fouten. Al vertalend heb ik wat fouten in de edities van 1665 verbeterd, waarvan ik hieronder een lijstje geef. Als ik in de vertaling iets inhoudelijks aanvul wat toch ook weer geen emendatie van het origineel rechtvaardigt, gebruik ik vierkante haken. De alinea-indeling is grotendeels van mij afkomstig. De nummers in de marge verwijzen naar de paginering in de editie van Raep; de daar ongenummerde pagina’s zijn voorzien van een asterisk. Van den Endens lange voetnoten moesten in de lopende tekst worden geplaatst en zijn steeds aan het eind van de desbetreffende alinea te vinden.

Leiden, 18 april 2022

C.L. (Roek) Vermeulen (die/diens)

.....
19 Gedrukt in Amsterdam, ‘by Jacob Venckel, Boekverkooper in de Beurs straet, in de Historij Schrijver, 1665.’ Verder is de titelpagina praktisch identiek met die van Raep.

Emendaties

Het siglum V staat voor de editie van Venckel. De paginnummers verwijzen naar de editie van Raep.

blz. *5, noot, r.2	onnoogelijke moet zijn onmoogelijke (V)
blz. 9, r. 17	ofter moet zijn ofte
blz. 9, r. 5 van onder	zo moet zijn zoze
blz. 10, r. 17	wech/ en ... (hier ontbreekt het tweede lid van het doublet)
blz. 18, r. 24	ter moet zijn der
blz. 30, r. 25	pont moet zijn pant
blz. 31, noot a, r.4	Meedeborgen moet zijn Meedeborger (V)
blz. 34, 1e noot, r. 2	door moet weg
blz. 38, r. 17	wy moet weg

Bibliografie

- Akkerman, Fokke, *Studies in the Posthumous Works of Spinoza: On Style, Earliest Translation and Reception, Earliest and Modern Edition of Some Texts* (proefschrift Groningen, 1980)
- Bedjaï, Marc, 'Métaphysique, éthique et politique dans l'oeuvre du docteur Franciscus van den Enden (1602–1674): Contribution à l'étude des sources des écrits de B. de Spinoza', in *Studia Spinozana* 6 (1990), 291–301
- [Enden, Franciscus van den], *Kort verhael van Nieuw-Nederlants gelegenheit, deughden, natuerlijke voorrechten, en byzondere bequaemheid ter bevolkingh (...)* (s.l., s.n., 1662)
- , *Vrye politijke stellingen en consideratien van staat (...)* (Amsterdam, 2 edities,²⁰ 1665)
- Israel, Jonathan I., *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness, and Fall*

.....
20 Zie blz. 23.

- 1477–1806 (Oxford: Clarendon Press, 1995)
- , *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity 1650–1750* (Oxford University Press, 2001)
- Klever, Wim, 'Proto-Spinoza Franciscus van den Enden', in *Studia Spinozana* 6 (1990), 281–289
- , inleiding tot Franciscus van den Enden, *Vrije politieke stellingen* (Amsterdam: Wereldbibliotheek, 1992)
- Meininger, Jan V. en Guido van Suchtelen, *Liever met werken, als met woorden. De levensreis van doctor Franciscus van den Enden, leermeester van Spinoza, complotteur tegen Lodewijk de Veertiende* (Weesp: Heureka, 1980)
- Meinsma, K.O., *Spinoza en zijn kring. Historisch-kritische studiën over Hollandse vrijgeesten* (Den Haag: Martinus Nijhoff, 1896; herdruk Utrecht: HES Publishers, 1980)
- Mertens, Frank, 'Enden, Franciscus van (1602–1674)', in W. van Bunge et al., *Continuum Companion to Spinoza* (Londen etc.: Continuum, 2011), 68–71
- , 'Franciscus van den Enden: tijd voor een herziening van diens rol in het ontstaan van het spinozisme?' in *Tijdschrift voor Filosofie* 56-1 (1994), 717–738
- , website over Van den Enden: <http://users.telenet.be/fvde/index.htm?Home1>

Noordboek

FRANCISCUS VAN DEN ENDEN

Vrije staatkundige stellingen

Vertaald door
C.L. Vermeulen

Zoordboek

Noordboek

Vrije staatkundige stellingen en overwegingen

OVEREENKOMSTIG HET WAARACHTIG CHRISTELIJKE PRINCIPE VAN VOOR IEDEREEN GELIJKE VRIJHEID¹

met als doel een juiste en echte verbetering van staat en kerk,
kort en in alle bescheidenheid gepresenteerd
door een liefhebber van de gelijke vrijheid van alle bevoegde² burgers,
die voor het nut van het algemeen het meest van het reële houdt.

De welstand³ van het volk is de hoogste wet

En

De stem des volks is de stem van God.

Deel I.

In Amsterdam voor de auteur gedrukt
en te koop bij Pieter Arentsz. Raep, boekverkoper
in de Beursstraat, 'In de drie rapen', 1665.

.....
1 Zie de inleiding, blz. 16.

2 Zie de inleiding, blz. 18v.

3 Zie de inleiding, blz. 21.

Noordboek

Voorwoord

[*2]

Geachte lezer,

Iedereen die ook maar iets van de zaken van God en mensen weet, ziet in dat er behalve God niets zonder oorzaak is. Zo ervaren we ook dagelijks dat niet alleen de ene handeling de andere veroorzaakt, maar ook de ene gedachte door de andere wordt veroorzaakt, en dat dat bovendien door elkaar heen gebeurt: dat een handeling een gedachte blijkt te veroorzaken en die gedachte weer een handeling, enzovoort. Tot het eind van het jaar 1661 had ik geen enkel plan om ooit een letter over staatkunde te publiceren, totdat ik onverwachts de gelegenheid kreeg voor een paar mensen die in verlegenheid zaten de aangewezen Koloniënkamer van deze stad te verzoeken hun vertrek naar Nieuw-Nederland⁴ op correcte wijze mogelijk te maken. En zie: deze lichte taak, het schrijven en overhandigen van een verzoekschriftje, bracht me er vervolgens toe pakken papier vol te schrijven. Verscheidene inzichten en beweegredenen brachten me er in het jaar 1662 toe een paar van die teksten te publiceren onder de titel *Kort verhael van Nieuw-Nederlandt, enz.* en daarna onder de titel *Zeekeere vrye voorslaghen en verzoeken, enz.*⁵ Ik beken hier graag dat ik sindsdien moeite heb gehad mijn serieuze gedachten wanneer ik alleen ben op iets anders te richten. Ik heb bij die gelegenheid heel bijzondere (dat vond ik in elk ge-

.....
4 Zie de inleiding, blz. 11-13.

5 Het *Kort verhael* (zie de inleiding, blz. 11) werd in 1663 opnieuw uitgebracht onder de titel *Zeekeere vrye voorslaghen en versoecken tot bevorderingh van een bestandige, voor Hollandt hooghnutte, en niet min verheerlijkende vrye volx uitzetting, verbreiding, of voortplanting van des zelfs vryen staet (...).*

val) ervaringen met mensen van allerlei slag en uit alle standen opgedaan, die mij dusdanig wakker geschud en op scherp gezet hebben dat ik nu zeker weet dat ik aan zo'n werk ben begonnen dat ik er tot mijn dood mee door zal gaan — ik vind het nog steeds niet alleen helemaal niet vervelend, maar het is zelfs doorgaans mijn grootste vermaak in het leven.

Ik heb u, mijn lezer, eerder beloofd dat er een tweede deel over hetzelfde onderwerp zou komen.⁶ Nu kunt u zich dus vooraf met een eerste deel behelpen terwijl u wat nadenkt en op twee volgende delen wacht (die bij elkaar rijkelijk het geplande tweede deel zullen vormen), totdat de drukker door u zal worden aangemoedigd — doordat hij ziet dat hij winst maakt — om ook de twee resterende delen te drukken, die afgelopen zomer al zo goed als af waren. Qua theorie ben ik nog steeds dezelfde: ik weet heel zeker dat het volk van Holland door een goed en vrij bestuur, en door de ruime verdubbeling en versterking van de bevolking die daar bijna vanzelf uit volgt, gecombineerd met een vrije emigratie (die een bijzonder versterkend effect zal hebben) en de daarvan afhangerende vrije handel en scheepvaart op Oost- en West-Indië, het welvarendste, machtigste en onoverwinnelijkste volk kan worden dat er ooit op aarde is geweest of zou kunnen zijn, en bovendien in staat kan zijn om de aarde in een oneindige verbetering en welstand in waarde te doen stijgen.

De aard van alle menselijke zaken is namelijk zo dat niets in één toestand kan blijven; nee, alles is noodzakelijk aan verandering onderworpen en daar waar de menselijke zaken niet met wijsheid tot voortdurende verbetering worden gebracht, daar zullen ze uiteindelijk door

.....
6 Op de titelpagina van de *Zeekere vrye voorslaghen* staat met grote letters 'Het eerste deel'.

verslechtering in het onvermijdelijk verderf storten. Daarom is het ook heel waarschijnlijk dat het volk van Holland, dat nu opwaarts wil en moet en dat door een te zwak bestuur niet kan, maar blijkbaar wordt onderdrukt, uiteindelijk en naar te vrezen valt misschien wel heel snel onvermijdelijk ten val (...) ⁷ zal komen. Om dat te voorkomen en de zaak continu vooruit te helpen valt er voorlopig volgens mij geen beter advies te geven dan het gewone volk van Holland op het juiste moment eens en voor altijd van al zijn ondraaglijke lasten te verlossen en, zoals gezegd, ⁸ verder een gelijkmatige, goed geregelde vrije handel en scheepvaart op Oost- en West-Indië — die voornamelijk van een vrije Hollandse emigratie afhangt — met de sterke arm krachtig tegen alle potentaten te beschermen en voort te zetten, naast de invoering van een werkelijk vrije staatsvorm, waarvan we kunnen zeggen dat alleen die de bron is van alle welstand van een volk. Zowel het een als het ander, en dan voornamelijk met betrekking tot het beste en ware belang van Hollands volk en dus ook dat van de regenten, zal ik u, mijn lezer, in de volgende twee delen zo krachtig mogelijk proberen in te scherpen — althans, als u daarvoor open blijkt te staan. En zo niet: ziek heb ik u aangetroffen, ziek laat ik u achter, sterf dan in de naam des Heeren de volkomen slaafse dood van alle gelijkheid, vrijheid en welstand.

Daarom wil ik de weinige Hollandse regenten en de opmerkelijke burgers die van voor iedereen gelijke vrijheid houden van tevoren nog eens goed gewaarschuwd hebben: de huidige weinige Hollandse regenten, die met

.....
 7 In het origineel staan hier vijf puntjes en 'enz.' Dit suggereert dat het om een ingekort letterlijk citaat gaat, maar in het *Kort verhael* is het niet terug te vinden. Zie ook de inleiding, blz. 21v.

8 Ook dit suggereert dat het volgende een citaat uit het *Kort verhael* is, maar het is wederom niet te vinden.

reden beducht zijn voor buiten- en vooral binnenlandse valstrikken en ondermijning en daardoor zwak zijn, zullen zich onmogelijk nog langer staande kunnen houden, hoe sterk de gardes van buiten- of binnenlandse huurlingen ook zijn die hen beschermen. Zonder de trouwe en gezamenlijke steun van de burgers kunnen ze alleen maar ten val komen. Daar ben ik door de allerzekerste en onfeilbare goddelijke rede volledig zeker van, en wel zo dat ik ervan uitga dat ik elke Hollandse patriot die van voor iedereen gelijke vrijheid houdt er zonder meer van kan overtuigen. Kortom: ik wil een Hollandse regering die vrij is en zonder enige vrees, wat ook de enige manier is waarop ze kan bestaan. Wie het vatten kan, die vat het!

Al mijn trouwe Hollandse gelijkheids- en vrijheidslievende patriotten, neem ook nog het volgende ter harte om mijn eigenlijke doel voor het nut van Hollands volk, en dus ook dat van de regenten, nog beter te begrijpen. Daarom raad ik u, mijn lezer, ook ernstig aan mijn voor- en nawoord bij de *Zeekere vrye voorslaghen en verzoeken* en wat daar aan het eind van het boek is toegevoegd grondig te lezen, zoals het hoofdstuk van de heer van Aubigné,⁹ Frans edelman en voormalig vertrouweling van Hendrik de Grote, 'Extracten', enz., en ook wat daar van bladzijde 28, beginnend bij 'Tot vernietingh dan', tot bladzijde 33 wordt uitgelegd.¹⁰ Gebruikt u ze als de voornaamste inleiding op dit en volgende delen; dan zult u het beste begrijpen wat ik wil. In het kort: ik wil hervorming oftewel ver-

.....

9 Théodore Agrippa d'Aubigné (1552–1630), protestants krijgsman en schrijver die zij aan zij met Hendrik van Navarra (de latere Hendrik IV oftewel de Grote, koning van Frankrijk van 1589 tot 1610) tegen de katholieken vocht. Na Hendriks bekering tot het katholicisme werd Aubigné zijn bittere vijand.

10 Zie de inleiding, blz. 15v.

betering van Hollands nu volledig wegwijnende staat, en van de kerk, en daar wil ik hier in mijn eerste deel het eigenlijke en solide fundament voor leggen. In het tweede deel zal ik u open en eerlijk de eigenlijke en allerurgentste belangen van Hollands volk en regenten zo kort en duidelijk mogelijk presenteren, met daarbij een kernachtige indicatie van wat er volgens mij vereist is voor de noodzakelijke verbetering. In het derde deel zal ik u, eveneens kort en duidelijk, de belangrijkste zaken presenteren waar de nauwe en eensgezinde vereniging van de Hollandse steden mijns inziens op moet worden gebouwd en onoverwinnelijk door zal worden gesterkt. Met daaraan toegevoegd nog een uiteenzetting van hoe een grote stad, welvoorzien met ten minste honderdduizend weerbare en goed met de wapens geoefende mannen om de voor iedereen gelijke vrijheid te bewaren en een altijd groeiende welstand van het volk te bevorderen, mijns inziens moet worden bestuurd om onoverwinnelijk te worden.

Daarmee zal ik aantonen dat er in Holland in minder dan een half mensenleven wel zes of acht van zulke aanzienlijke steden met verstandig bestuur in welstand kunnen worden bevorderd en tot stand kunnen worden gebracht — en dat ze zich daarnaast gaandeweg met een niet minder machtige vrije kolonisatie even krachtig in Amerika kunnen vestigen. Over het vrije bestuur daarvan, tot onderling voordeel van beide partijen, heb ik mijn bijzondere overwegingen: ik zou willen dat het nu wordt opgezet en gestart met wel vierentwintig- tot vijfentwintigduizend huisgezinnen (dat kunnen er meer of minder worden al naar gelang er plek is, enzovoort),* en wel met dienende en gediende mensen bij minnelijke overeenkomst zo georganiseerd dat ze, omdat ze tot volle tevredenheid met elkaar verbonden zijn, goed kunnen samenleven en de gewenste welstand zeker kunnen bereiken.

[*5]

-
- * Dit zal wie er geen verstand van heeft onmogelijk lijken, maar ik zal te zijner tijd aantonen dat dit, als het met volle vrijheid wordt ondernomen, in de loop der tijd, jaar na jaar, uitstekend tot stand kan worden gebracht, en dan ook nog met het grootst mogelijke voordeel en bevrijding van alle Europese onderdrukking in Holland.
-

Verder ben ik van mening — de redenering achter die mening zal ik ook te zijner tijd te berde brengen — dat het Hollandse volk, als het zich op deze manier heldhaftig probeert uit te breiden, hierdoor en met alles wat er dan in Europa nog te doen is, ondanks alle Europese onderdrukking in de eerste plaats zal kunnen blijven bestaan en daardoor, enzovoort,¹¹ met dien verstande dat de buitenlandse en naburige enz. onderdrukte volkeren hiertoe krachtig, vrij en naar behoren moeten worden aangemoedigd. Daarbij staat ook dit voor mij vast: als het Hollandse volk zich nu eens vermant en zich van de voortdurende schade en overlast van samenspannende Europese potentaten verlost wil zien, zal dit alleen kunnen gebeuren doordat het, met zijn nu nog ongeëvenaarde scheepsmacht enz., het grote aantal eigen afhankelijke landen en volkeren in de beste delen van Amerika — voornamelijk Nieuw-Nederland en Brazilië — krachtig bestendigt en uitbreidt. Daardoor moet het, zowel in Amerika als in Europa, aan alle anderen de wet zien voor te schrijven, doordat zijn emigratie het vrijst en machtigst van allemaal is.

Het staat voor mij ook vast dat dit gemakkelijk te realiseren valt middels de huidige macht van het Hollandse volk in combinatie met een vrij bestuur, in weerwil van alle Europese potentaten, enzovoort. Dit helder uitleggen, alsook dat er in Holland niemand zo'n verschoppe-

11 Zie de inleiding, blz. 21v.

ling is dat er geen goed en gewenst heenkomen voor hem te vinden valt, overeenkomstig zijn kwaliteiten en voor het algemeen nut, is een taak die ik met plezier op me neem. Maar ik zal ook uitleggen dat, als Holland het bovengenoemde geen prioriteit geeft, beslist te vrezen valt dat het — met zijn grote en zeer kostbare oorlogsvloten, die op het moment deels voorzien zijn van onervaren kapiteins, enzovoort — helemaal niets klaar zal spelen, zoals vorig jaar (hoe het dit jaar zal gaan, zal de tijd leren), dat het ook nog bijna alle handel en scheepvaart zal mislopen en dat het dan heel snel van alle welstand beroofd ten onder zal gaan vanwege de onophoudelijke schade door de machinaties van Europese potentaten. Dat zal ik op deze manier, bij wijze van eerste begin, net als eerder naar mijn beste kunnen proberen te voorkomen. Want mijns inziens is het volk van Holland nu namelijk absoluut in zo'n positie dat het ofwel helemaal bovenop of helemaal onderop kan eindigen. Degenen die in Holland een middenweg zoeken, zullen notoire tegenhouders blijken van alle noodzakelijke krachtige besluiten om bovenop te komen, en daarmee gewisse instrumenten tot de ondergang van Hollands volk blijken. Alles zal in Holland alleen maar op een goed, dapper besluit aankomen en als dat ontbreekt, zal alles ontbreken. [*6]

Ik waarschuw u, mijn lezer, bij dezen nog: als u in dit deel iets aantreft waaraan u aanstoot neemt, wacht dan alstublieft met het te weerleggen of er anderszins over te smalen totdat u de volgende twee delen heeft gelezen, want die zullen u een specifieke verklaring kunnen geven van alle moeilijkheden die zich hier voordoen. Als u, geachte lezer, de ingang van dit voorwoord net als ik zeker ruim genoeg vindt voor het volgende gebouw, wees dan zo vriendelijk om uw reflectie op de volgende delen, waarvan ik de inhoud hier stevig heb aangestipt, alvast een beetje mee te nemen.

Zo sluit ik af op deze negende mei van het jaar 1665, een dag waarop ik krachtig hoop en wens dat 's lands machtige oorlogsvloot met een gunstige noordoostenwind fortuinlijk zee heeft gekozen¹² en met een bijzonder gezegend succes naar Holland mag terugkeren — opdat daardoor in Holland volle gelegenheid voor de uitvoering van alle verdere goede en wijze adviezen door de hemel gegund moge worden.

En hiermee verblijf ik, uw dienaar of u hem nu kent of niet: het is degene die, voor het nut van het algemeen, het meest van het reële houdt.

.....
12 Zie Van den Endens nawoord, blz. 121.

Om deze witruimte te vullen voeg ik hier een uittreksel toe uit *Consideratien en exempelen van staat*, gedrukt bij Jan Jacobsz. Dommekracht, Amsterdam 1660.¹³ Het gaat erover dat Holland zeker te gronde zal gaan als men er volgens dezelfde principes blijft regeren, bladzijde 176. [*7]

Ondanks zijn gezegende ligging midden in Europa, aan zee en machtige rivieren, ondanks het dapper bevaren van de zee in de winter en in verre landen, ondanks kloeke investeringen en gedurige arbeid, ondanks de grote zuinigheid en het matige eten en drinken van zijn inwoners is Holland zo overbelast geraakt dat het met zo'n bestuur niet anders kan dan met de dood worstelen. Het zal zeker zo verschrikkelijk ten val komen dat het niet eenvoudig zou zijn in de geschiedenis dergelijke voorbeelden aan te wijzen van ellende die door slecht bestuur, en niet door krijgsmacht van buiten, beschaafde volkeren heeft getroffen die niettemin zo veel aan hun eigen behoud hadden bijgedragen, als men het maar goed had willen besteden.

.....
13 Dit anonieme werk was van Johan de la Court (1622–1660), net als zijn broer Pieter een rijke Leidse zakenman die voor een democratische republiek pleitte (zie ook blz. 15 en 58).

Noordboek

Vrije staatkundige stellingen en overwegingen
overeenkomstig het waarachtig christelijke principe van
voor iedereen gelijke vrijheid
met als doel een juiste en echte verbetering van staat en kerk,
kort en in alle bescheidenheid gepresenteerd
door een liefhebber van de gelijke vrijheid
van alle bevoegde burgers,
die voor het nut van het algemeen het meest van het reële houdt.

Deel I

Wil een machtig en formidabel volk of groep mensen in de loop der tijd een onverslaanbare machtspositie en een steeds toenemende welstand bereiken, dan moet het eerst enigszins uitgelegd krijgen — ik zeg ‘enigszins’ omdat alle verdere en grotere perfectie later nog kan worden uitgelegd, nagestreefd en verwacht — wat de noodzakelijke eerste vereisten zijn voor een goede staatsvorm, oftewel het goede bestuur van hun gemeenschappelijke zaken. Om dat met zekerheid te bereiken moet er eerst enig begrip zijn, zo grofweg, van waar hun algemene belang voornamelijk in bestaat. Dat valt mijns inziens het beste te zien aan de aard en situatie van de mens zelf. Van nature zijn alle mensen, mannen en vrouwen, vrij geboren en hebben ze aan niemand een eerdere of grotere verplichting dan aan hun eigen belang en aan het nastreven van hun eigen welstand in de eerste plaats. Als ze dat eerder en beter in hun eentje konden bereiken, dan zou de mens daarom, net als alle andere schuwe dieren, elke vertrouwelijke omgang en verbinding met andere mensen proberen te vermijden. Maar in aanmerking genomen dat ieder mens op zichzelf zeer zwak blijkt te zijn en niet eens in staat is om in zijn eigen sobere levensonderhoud te voorzien, en bovendien nog

- met de lust tot voortplanting en andere behoeften behept is, blijken er zowel voor mannen als voor vrouwen, ook vanwege het grootbrengen van hun zeer kwetsbare kinderen, zo veel problemen te zijn dat ze zonder meer
- [2] genoodzaakt zijn naar onderlinge hulp van hun medemens om te zien en een vaste woonplaats te kiezen.

Zo kunnen we dus aan de aard en situatie van de mens zien dat hij noodzakelijk tot onderling contact en samenleven met zijn medemens wordt gedreven, eerst uit nood en voor meer hulp, vervolgens ook voor zijn genot en vermaak. En als de mens vanuit zijn eigen aard of toestand vanzelf tot iets wordt gedreven, dan kunnen we ook zeggen dat hij daar volledig bekwaam toe is. Het maakt niet uit wat alleen kwaadaardige vleiers aan het hof en nog wat pedante scholastici hiertegen in proberen te brengen. Zij vinden het volk of de mensen in het algemeen dom, boosaardig, hardvochtig en wreed en derhalve volstrekt niet in staat tot behulpzaam en vriendelijk contact en samenleven; daarom veroordelen ze het volk, ten behoeve van alle tirannen en hun schandelijke genot, voor eeuwig tot slaafse dwang en misleiding. Maar wij, en met ons iedereen die de omstandigheden van de menselijke aard zonder slechte hartstochten of vuig eigenbelang kan inzien, weten daarentegen dat alle overheersende kwalijke hartstochten van de mensen niet uit hun eerste, eenvoudige natuur voortkomen, maar dat ze doorgaans van nature na bepaalde ervaringen, na goed of slecht bejegend te zijn, de een minder en de ander meer, afhankelijk van hun gesteldheid, tot onstuimige hartstochten worden gedreven. En al naar gelang de problemen die zich voordoen groter of kleiner zijn en kort of lang duren, ziet men ook dat die hartstochten groter of kleiner zijn en kort of langer in hen overheersen en aanhouden.

Als het namelijk anders was, als de mens uit zijn eerste natuur net als een wolf, enzovoort, wreed, hardvochtig en

boosaardig was en bijgevolg niet sociaal, dan zou daar noodzakelijk uit volgen dat hij net als een wolf altijd zo zou zijn en zijn hele leven zou blijven. Het tegendeel is evident het geval. Zoals het ook niet minder evident is dat alle hevige en kwalijke hartstochten van de mensen* nergens anders vandaan komen dan dat ze gewoonlijk door een overmachtige regering, door allerlei gemene trucs of beter gezegd bedrog van diverse bijgeloven, en als gevolg daarvan door een ondeugdelijke opvoeding, in voortdurende onwetendheid worden gehouden en onderdrukt. Zolang de mens daar niet van verlost is, zal het nooit mogelijk zijn in deze wereld ook maar enig heil en welstand in enige gemeenschap of groep mensen na te streven, laat staan aan te treffen.

* Zoals we kunnen stellen dat alle hevige en kwalijke hartstochten van de mensen alleen uit een slecht bestuur van de staat voortkomen, zo geldt ook het tegendeel: al het goede in het leven van de mens hangt absoluut af van een goed bestuur van de staat. Ik verzoek de oplettende lezer dit goed tot zich te laten doordringen, teneinde zijn nog enigszins slaafse geest te leren verheffen en voor de kennis van het bestuur te gebruiken, want dat is de enige weg tot alle tijdelijke en eeuwige gelukzaligheid — aan de hand van het principe van voor iedereen gelijke vrijheid makkelijk te begrijpen en ver van alle zogenaamd diepzinnige maar meestal bedrieglijke speculaties verwijderd, maar eenvoudig en recht door zee; en wie deze weg niet een beetje begrijpt en dus aanneemt, kan mijns inziens niet als een rechtschapen mens, laat staan als een christen worden beschouwd.

Om dit voor elkaar te krijgen en een volk tot echte verbondenheid en groeiende welstand te brengen zal toch niemand die ook maar enige echte kennis heeft in staat zijn stil te blijven zitten en, zoals men zegt, Gods water over Gods akker te laten lopen? Dat kan ik niet geloven, temeer omdat ik evenmin kan geloven dat een mens al- [3]

leen, die buiten het werkelijk vrije verband van een volk leeft, in deze wereld¹⁴ gelukkig kan worden genoemd. Dit is namelijk maar al te zeker: in een groep mensen die onder dwang tot stand is gekomen, vind je alleen maar bedriegers en bedrogenen, dwingers en gedwongen. Als ik voor mezelf uit die laatste twee moest kiezen (want een bedrieger die zijn naaste in het onheil stort is een duivel onder de mensen, terwijl de bedrogene nauwelijks boven de dieren staat), zou ik niet weten wat beter is, aangezien het allebei voor de grootmoedige en vrijheidslievende mens kwalijke uitersten zijn om uit alle macht te vermijden en te bestrijden. Het is ook voldoende bekend dat geen bedrieger en dwingeland in een groep mensen ooit ten aanzien van die groep zelf wil worden herkend voor wat hij is, en dat niemand vrijwillig bedrogen en gedwongen kan worden; en zo vormt de bedrogene en gedwongene samen met de bedrieger en dwingeland zonder uitzondering een groep mensen in een ellendige toestand, die uiteindelijk altijd ten onder zal gaan door tegenspoed van buiten en inwendige verdeeldheid.

Daar bestaat geen andere remedie tegen dan dat ze allemaal samen, of eerst voor een deel, door heldere argumenten volledig verlost worden van hun onderling conflicterende en met de vrijheid strijdige misverstanden. Dat zal hopelijk des te gemakkelijker tot stand kunnen komen naarmate het duidelijker is dat de een zich schaamt voor wat hij is en iets veinst te zijn wat hij helemaal niet is, terwijl de ander tegen wil en dank iets moet zijn wat hem, afhankelijk van zijn natuurlijke gesteldheid, meer of minder tegen de borst stuit. De natuurlijke, voor iedereen gelijke vrijheid moet dus heel duidelijk aan ieder mens en lid van een groep mensen worden uitgelegd. Die vrijheid bestaat er voornamelijk in dat mensen

.....
 14 Zie de inleiding, blz. 21.

hun natuurlijke vrije oordeel over wat er in hun belang is en hun welstand dient, nooit onder enig voorwendsel slaafs of voor geld aan iemand in het bijzonder onderwerpen, maar dat ze naar hun beste kunnen proberen te begrijpen wat er in hun belang is. En dat ze iedereen die hun iets anders adviseert, dus voor een lelijke bedrieger moeten houden. Geen welstand die zonder iemands eigen goedkeuring tot stand is gekomen, kan immers echt menselijk worden genoemd, laat staan bestendig: want al wat iemand in dat opzicht makkelijk verkrijgt, alleen op basis van het oordeel en geloof van een ander, dat kan hij even makkelijk weer verliezen, afhankelijk van degene die hij gelooft, omdat het bij diegene berust; en meestal krijgt hij het dan nooit meer terug. Zulke roekeloze en lichtgelovige mensen worden — gezien de voorbeelden uit de hele wereld — tot steeds ergere slavernij gebracht, zonder dat ze verlost kunnen worden.

Dus zoals gezegd: laten we allemaal, zo goed we kunnen, leren begrijpen dat we geen aansluiting bij een groep mensen moeten zoeken behalve om ons particuliere belang en welstand daar veilig en zeker te bereiken. Bovendien *kunnen* we onszelf niet eens om een andere reden aan die groep verplichten, want onze eigen welstand is de hoogste reden om iets te doen of te laten die er voor ons mensen in de natuur te vinden is. En als onze welstand door een slechte interne toestand van een staat of gemeenschap ophoudt, dan houdt daarmee alle reden van verplichting aan die groep op. Sterker nog, we hebben reden om iedereen die ons opzettelijk van onze welstand tracht te beroven als vijand te identificeren en te proberen te vernietigen. De mens bestaat uit ziel en lichaam en heeft dan ook twee belangen van welstand. Ze zijn echter zo met elkaar verweven dat, als de welstand van een van de twee wegvalt, de hele mens meer of minder lijdt — diegene het meest die het zwakst van ziel is en dus het meest

[4]

wordt bedrogen. En waar een bedrogen ziel woont, daar kan de hele mens rampzalig worden genoemd. Als mensen echter qua lichaam worden overheerst en gedwongen, dan zijn ze allemaal, al naar de hoedanigheid van hun ziel, meer of minder onbekwaam om hun heil voor ziel of lichaam na te kunnen streven zoals hun aard dat vereist.

Daarom dienen alle grootmoedige mensen vóór alles grootmoedig na te streven dat ze, niet voor henzelf alleen maar ook, ter meerdere veiligheid en versterking van henzelf, voor hun naasten, zonder enig bedrog van de ziel of geweld en overlast voor het lichaam, in complete en gelijke vrijheid onbevreesd hun particuliere welstand en belang, zoals ieders toestand en aard vereist, eenvoudig kunnen bereiken. Dit kan onmogelijk niet gebeuren als er een enigszins gemeenschappelijk belang in een formidabele gemeenschap van mensen — ofwel bij de meesten, of in elk geval bij een paar van hen — bekend is en men het ijverig en duidelijk probeert uit te leggen en te bevorderen. En als er dus iemand door de slechte toestand of wanorde van een groep en de verhinderende van voor iedereen gelijke vrijheid genoodzaakt wordt daar een leven van het laagste aanzien en evidente armoede te leiden, dan is dat een duidelijk bewijs dat er in die groep mensen geen enkel gemeenschappelijk belang en dus ook geen enkele religie, oftewel liefde tot God en naaste (die dingen zijn, gradueel beschouwd, voor mij één en hetzelfde), wordt bedacht of nagestreefd, laat staan bekend is. Waar namelijk een enigszins gemeenschappelijk belang bekend is en nagestreefd wordt, daar is ook religie, oftewel liefde tot God en naaste, in dezelfde mate bekend. Kort gezegd: in een groep mensen zonder enig gezamenlijk belang valt nooit ook maar enige religie te vinden. En als in een groep mensen de voor iedereen gelijke vrijheid, de ware grondslag van een gemeenschappelijk belang, niet door een van hen krachtig en moedig wordt uitgelegd, bevordert en

voor de praktijk aanbevolen, dan is het voor mij duidelijk dat er in die groep nog niemand is die er ook maar enige kennis of begrip van heeft.

Het staat ook vast dat alle zogenaamde theologische, filosofische, ethische, staatkundige, enz. activiteit van tegenwoordig — zonder kennis van een gemeenschappelijk belang — nooit in staat zal blijken ook maar één mens van de drukkende en schadelijke hartstochten te verlossen; want waar de ene mens de duivel, oftewel bedrieger, en dwingeland van de andere blijkt te zijn, daar wordt niet de minste lust of rust in het leven ervaren, maar eerder een voortdurend op elkaar botsen dat uiteindelijk tot de ondergang van allen leidt. Zelfs de heel gewone menselijke hartstocht van liefde en blijdschap — waarvan we wel mogen zeggen dat alle heil van de dierlijke mens daarin bestaat — wordt als het ware gestremd als er helemaal geen gemeenschappelijk belang is; dan blijkt die hartstocht, omdat hij als het ware niet goed en natuurlijk kan ademen, in de harten of zielen van de mensen te worden gesmoord en weggestopt en mist hij elke waardevolle uitwerking. [5]

Het gemeenschappelijk belang van een groep mensen omvat mijns inziens, overeenkomstig het bovengenoemde beginsel van voor iedereen gelijke vrijheid, het door rede en ervaring uitvinden van zo'n gelijkmatigheid van regelingen, wetten en ondersteuning tussen meer en minder verstandige mensen, meer en minder goeude, mannen en vrouwen, ouderen en kinderen, degenen die gediend worden en degenen die dienen, of die geregeerd worden en die regeren, dat met zekerheid is vast te stellen dat ieder lid in zijn positie daardoor niet alleen niet verzwakt en benadeeld, maar juist voor het algemeen nut versterkt en naar behoefte meer en meer omhoog wordt geholpen en voortdurend tot grotere welstand van ziel en lichaam bevordert. Als iedereen namelijk in zijn specifieke

ke situatie goed wordt opgemerkt, zal blijken dat iedereen evenzeer verbetering in zijn situatie nodig heeft, voornamelijk wat de ziel betreft.

Volgens deze beschrijving van een gemeenschappelijk belang vraag ik alle redelijke en niet door bijgeloof of een overdreven zucht naar eer en rijkdom bedorven oordeelkundige mensen of het niet wenselijk zou zijn te midden van zo'n groep mensen te leven waar men probeerde alle wetten, regelingen en wederzijdse ondersteuning zo in te richten dat ze voor niemand schadelijk, maar voor iedereen in de hoogste mate gunstig waren? Op zo'n manier dat iedereen zonder onderscheid in zijn natuurlijke voor iedereen gelijke vrijheid heel zorgvuldig niet werd benadeeld of beperkt? En er bovendien nog aan iedereen, naar beste kunnen van die groep, gelegenheid kon worden gegeven om naar eigen redelijke wens en neiging in zijn eigen welvaart te voorzien?* En als iemand door pech of bijvoorbeeld door een natuurlijke afkeer geen zin in de riskante handel of een ander gewoon beroep blijkt te hebben, dat er hem dan een rustige gelegenheid naar zijn eigen zin wordt verschaft voor het krijgsbedrijf of de landbouw of iets anders waartoe hij meer neiging en bekwaamheid heeft, zodat hij vrijwillig en zonder geminacht te worden rustig kan leven met al de zijnen?

.....

* Als de mensen geen werk naar eigen redelijke wens en neiging in de staat kan worden gegeven, dan zal zonder meer blijken dat de ontevreden mensenmassa in die zogenaamde staat in voortdurende ellende onderling zal botsen en dat iedereen uiteindelijk te gronde zal gaan, of dat nu kort duurt of wat langer.

.....

Daarom ben ik ook van mening dat het enige echte oogmerk van een waar staatsbestel is dat een volk in een on-eindige algemene verbetering van welstand naar lichaam

en ziel continu zal kunnen groeien en bloeien tot een onverslaanbare machtspositie. Ik geef in dit verband toe dat de ene mens de andere best in welstand kan overtreffen, maar nooit zo ver dat de welstand van de minderbedeelden daardoor duidelijk gehinderd wordt: want ook al is het vastgesteld dat in een goed ingerichte staat de een overeenkomstig zijn voorname positie meer welvaart kan genieten dan de ander, die minder status heeft, toch staat het evengoed vast dat het met niemand, hoe onbetekenend ook, ooit slecht kan gaan door enige wanorde in dié staat; en als we kunnen zeggen dat het met niemand slecht gaat ten aanzien van de toestand van de staat, dan kunnen we zeggen dat het iedereen in dat opzicht goed gaat. [6]

Uit deze gerechtvaardigde beschrijvingen van een gemeenschappelijk belang concludeer ik (tegen alle hoogdravende, overdrijvende gemeenschappelijkbelangdrammers die vinden dat men het gezamenlijk belang moet nastreven zonder op zijn particulier belang te letten, terwijl ze door hun verwarde denken over gemeenschappelijk belang niet kunnen zien dat dat de som van ieders particuliere belang is en dat geen van de leden eruit verstoten kan worden zonder schade aan de groep) dat geen verstandig mens een gezamenlijk belang kan nastreven met een ander doel dan verbetering van zijn eigen belang en welstand. En hoe beter we kunnen inzien dat een particulier belang buiten het gemeenschappelijke nooit echt aangenaam of toereikend kan worden geacht, des te meer en ijveriger zal elke rechtschapen ziel de algemene welstand nastreven.

De lichamelijke belangen — waarin de meeste overeenkomsten tussen de mensen worden aangetroffen, omdat ze daarin allemaal overeenkomen — zijn dat ze zonder enige fysieke dwang of nood, goed bedekt en gevoed, in goede gezondheid met de grootst mogelijke ze-

kerheid samen van de vervulling van alle redelijke behoeften kunnen genieten. Wat de ziel betreft komen mensen er ook allemaal in overeen dat niemand wil worden bedrogen en dat kan dus als een eerste algemeen belang worden aangenomen. Daarom vermijdt iedereen van nature leugens, leugenaars en bedriegers en streeft iedereen — de een meer dan de ander — ernaar de waarheid en haar verkondigers te horen en aan te hangen. Maar door de aard van hun grenzeloze begeerten worden ze meestal voordat hun oordeel heeft kunnen rijpen door hun listige, op eer en geld beluste medemensen zo met onware meningen en vooroordelen in beslag genomen dat ze, om het zo te zeggen, verdronken zijn voordat ze waterkennis.

Om dit effectief en zeker te voorkomen willen wij, in tegenstelling tot alle zogenaamde schrijvers over staatkunde, dat alle bedrog en geweld met de grootste zorgvuldigheid uit een vrije staat wordt geweerd. Tot nu toe is de algemene manier van doen namelijk geweest dat praktisch alle mensen die ooit een groep mensen ofwel voor het eerst tot een bepaalde staatsvorm brachten of die wilden verbeteren, eerst hun zogenaamde godsdiensten — in feite deels verzonnen bijgeloven — van tevoren aanbevalen en probeerden te vestigen. Als de mens op deze manier met duizend soorten angst en ongefundeerde hoop behept is, is hij dermate van alle vrijheidsgedachten beroofd die hij eigenlijk hoort te hebben dat hij helemaal geschikt is gemaakt om zich tot alle uitersten van slavernij te laten voeren, zoals de bedriegers en geweldplegers willen.

Maar als wij zoals gezegd bedenken dat alle mensen, op grond van hun natuur tot sociaal gedrag geneigd en daartoe als het ware noodzakelijk gedreven vanwege hun onderlinge welstand en belang, elke vorm van bedrog als een vreselijk kwaad afgeraden krijgen, dan hoeven we de

mensen alleen nog maar door de allerevidentste argumenten duidelijk te maken wat er het bevorderlijkst is voor hun onderlinge verbondenheid en noodzakelijke versterking, om alle kwaden van lichaam en ziel af te weren en tot op zekere hoogte hun welstand te bereiken. Dit is mijns inziens voornamelijk in het nastreven en duidelijk maken van een gemeenschappelijk belang gelegen, omdat dat voor elke groep mensen de enige ware en zekere grondslag, verbinding of religie is die iemand ooit met volledige zekerheid kan begrijpen en voorstellen.

Omdat de lichamelijke belangen het duidelijkst en voor het behoud van de mensen het urgentst zijn, zal ik die hier als voornaamste uitgangspunt nemen en ze, zoals de natuur heeft bepaald, voorrang geven op de specifieke belangen van de ziel. Temeer daar ik van mening ben dat de welstand van geen enkele ziel in het bijzonder, laat staan met een grote groep mensen, ooit serieus kan worden nagestreefd als fysieke slavernij en nood niet worden voorkomen. En wat meer is: zo ben ik ook van mening dat het opzetten van een gemeenschappelijk belang in een groep mensen heel goed en gemakkelijk kan worden gedaan zonder precieze inachtneming van de specifieke belangen van de zielen, maar nooit zonder die van de lichamen; en die precieze inachtneming van fysieke belangen en welstanden moet net zo lang duren als het gezamenlijk belang in stand kan blijven of worden gehouden.

Met betrekking tot het belang van de zielen zou ik denken dat er bij het opzetten van een gemeenschappelijk belang op voorhand genoeg wordt gedaan om alle bedrog heel zorgvuldig de pas af te snijden. Daaraan zou het principe van een voor iedereen gelijke vrijheid om de individuele welstand van de ziel tot het uiterste na te streven zonder het algemeen belang te benadelen, terwijl men zich tegen bedrog verzet, ongelooflijk veel kunnen bijdragen. Vooral als daar een strikte, algemene wet aan toe

wordt gevoegd dat niemand ooit, op straffe des doods, de algemene, voor iedereen gelijke vrijheid zou mogen aanvallen. In dit verband zou het ook absoluut noodzakelijk zijn in een echt naar gelijke vrijheid strevende staat alle hoge rangen van voorgewende geleerdheid met de grootste zorg te vermijden en te weren, zoals die van doctor, professor, enzovoort. Die zijn namelijk slechts ijdele hoogverwaandheid bij hun bezitters en minachting voor alle andere, voor het overige even vrije burgers en kunnen de ondergang worden van alle echte geleerdheid en van de kostbare voor iedereen gelijke vrijheid.

- [8] Daarom moet in een goed ingerichte staat voor al het onderwijs, zowel aan volwassenen als aan jongeren, onafgebroken deze koers worden gevaren: dat alle docenten van alle wetenschappen in hun onderwijs zeker en foutloos moeten blijken, zonder enige autoriteit en alleen op basis van de rede. Of in elk geval altijd duidelijk moeten maken wat zij stellig bevestigen en wat niet, zodat men ze altijd duidelijk ofwel naar het bewijs, of naar de waarschijnlijkheid van hun uitspraken zal kunnen vragen. Het is namelijk zonder meer helder dat iemand die zich in het geval van de wetenschap op een uitspraak van een ander beroept alsof dat een bewijs is (zoals theologen, rechtsgeleerden en medici tegenwoordig doen) als het ware bij voorbaat alom bekend staat als iemand die geen enkele kennis van die wetenschap heeft.

Als dat eenmaal goed wordt begrepen, is er misschien een deur geopend naar een heel zekere inrichting en onfeilbare verbetering van een waardige christelijke godsdienst die zielen verheerlijkt, naar het weren van lichamelijke kwalen en ongezondheden en een zekere en spoedige genezing ervan, en naar een burgerlijke rechtsgeleerdheid die bij een voor iedereen gelijke vrijheid past. De kracht van die laatste bestaat er alleen in dat alle wetten en voorschriften van de staat, die tot gelijke vrijheid

en [algemeen] belang moeten strekken, vanaf de basis aan elke burger en jongeman duidelijk en degelijk worden onderwezen.

Het bewaren van de gezondheid zou door een paar nog op te richten, met elkaar samenwerkende colleges algemeen bekend en zo duidelijk mogelijk moeten worden gemaakt. Ook de manieren om iemand te genezen zouden door een paar op te richten colleges — voorzien van een aantal privileges en subsidies, en waar elke vorm van winstbejag wordt geweerd — in overleg onderzocht, beoefend en heel duidelijk onderwezen moeten worden.* Dit alles uitsluitend in de moedertaal van die staat, met uitsluiting van alle oude, versleten boekentalen, zodat elke burger er vrije toegang toe zou hebben en daarmee eenvoudig de betrouwbaarheid en foutloosheid van die docenten zou kunnen vaststellen, wat voor het algemeen belang bijzonder waardevol zou zijn. Het is nu immers [9] maar al te duidelijk dat het hele hedendaagse joodse en rooms-katholieke gebruik van oude, versleten boekentalen geen ander doel dient dan het misleiden en dus lelijk bedriegen van het volk.

* Het gaat tegen alle redelijkheid en billijkheid in, en dus ook tegen het gemeenschappelijk belang, dat er in een kwestie van zo groot belang als het bewaren van de gezondheid en het genezen van ongezondheid plaats wordt gelaten voor particuliere hebzucht, ja dat die zelfs wordt bevorderd met privileges. Zo komt het namelijk dat de beoefenaars van de geneeskunde zich voor elkaar verbergen en elkaar ook nog proberen te belagen en te beledigen. Ze steken verwaand de neus in de lucht omdat ze genoeg hebben aan hun verheven, beschermde titel van Dr. enz.; verder zijn ze lui en sloom, ze vinden het voldoende als ze een boek hebben ingekeken en zijn alleen in geld geïnteresseerd. Als we de Amsterdamse dr. Koster dan ook nog mogen geloven — zoals ik persoonlijk niet kan nalaten vanwege de complete onzekerheid in hun vak, die de openhartigste en beste geneeskundigen nu genoodzaakt zijn toe te geven — dan zou het verreweg het

beste zijn als zulke boekendokters helemaal niet bestonden. Daarom ben ik ervan overtuigd dat dit overigens edele vak alleen door middel van bepaalde algemene voorrechten en eerlijke publieke ondersteuning in overleg zou moeten worden bestudeerd, onderwezen en beoefend, door degenen die zich daar vrijwillig voor zouden aanbieden en er natuurlijke aanleg voor zouden hebben, wat ongetwijfeld tot de beste artsen zou leiden. Zonder ooit toe te staan dat ze met een particuliere praktijk ook maar enig geld zouden verdienen: ze zouden tevreden moeten zijn met het edele karakter van hun vak en de eerlijke publieke subsidie die ze daarvoor zouden krijgen. Voor de verdere voordelen van het op deze manier in samenwerking bestuderen, onderwijzen en beoefenen van de geneeskunde is in dit traktaat geen plaats, laat staan voor een precieze uitwerking ervan.

Als algemene taal in enig werelddeel zou de meestgebruikte — bijvoorbeeld het Frans in Europa — prioriteit moeten krijgen en heel makkelijk en kosteloos perfect aan jong en oud moeten worden geleerd, aan zowel vrouwen als mannen, meisjes en jongens, om goed te lezen, spreken en schrijven.

Kinderen, bij wie het gebruik van het verstand nog veel te zwak is om alle doelen, inhoud en kracht van de wetten goed te kunnen begrijpen, moeten door middel van gezag, op goede zeden aansturende ceremoniën en goede indrukken zó van vaste regels van voor iedereen gelijke vrijheid worden doordrongen dat ze bij het bereiken van de jaren des ondersheids heel makkelijk kunnen overgaan tot het begrijpen en nastreven van alles wat bij gelijke vrijheid en het gemeenschappelijk belang hoort. Om dat zo goed mogelijk te bereiken moet alle bedriegerij, oftewel bijgeloof, zorgvuldig bij zowel kinderen als bejaarden weg worden gehouden als een buitengewoon gevaarlijke klip van koppigheid. Bijgeloof is namelijk de enige klip van koppige arrogantie waarop de briljantste geesten in deze wereld tot nu toe onverwachts schipbreuk hebben geleden en te gronde zijn ge-

gaan. Met dit doel moet men ook goed en grondig proberen te onderwijzen en te begrijpen dat wederzijds belang en goede welstand van ziel en lichaam nooit strijdig met elkaar kunnen zijn in relatie tot een gemeenschappelijk belang: nee, ze moeten altijd zo worden aangestuurd dat ze elkaar versterken.

Als iemand door de arrogantie en vooringenomenheid van een vanzelf aangenomen mening beslist zou willen onderwijzen, betogen en voorhouden dat we, om het eeuwig behoud en belang van onze ziel te bereiken, alle onderlinge versterking en belang van het lichaam volledig ter zijde moeten schuiven, zou ik dan ook oordelen dat hij als een schadelijk instrument en tot op zekere hoogte een vernietiger van het gezamenlijk belang moet worden beschouwd en derhalve met de grootste zorg en spoed hetzij ingetoomd, hetzij vernietigd moet worden, al naar gelang de situatie.

Voor alle hartstochtelijk beleden meningen echter die niet direct in strijd zijn met het nastreven, bepleiten en versterken van een gemeenschappelijk belang, zou ik denken dat een totale vrijheid van gebruik van het verstand afdoende is om ze allemaal mettertijd voor het gezamenlijk belang zo handig en veilig mogelijk te doen uitsterven. Dat vrije gebruik van het verstand en die bevordering van een gemeenschappelijk belang en gelijke vrijheid zullen namelijk niet alleen in staat blijken een aantal specifieke losse meningen en sympathieën te vernietigen, maar zelfs alle zogenaamde hoogste autoriteiten van menselijke teksten en stellingen volledig te vernietigen als ze echt strijdig blijken met de onbetwifelbare rede, de ware bescherming van een gemeenschappelijk belang, en voor iedereen gelijke vrijheid.

Met deze onbetwifelbare en dus goddelijke rede zal ik nu zo goed als ik kan proberen te onderzoeken hoe het gezamenlijk belang in een groep mensen zo zeker mogelijk

[10] kan worden nagestreefd en voortgezet, van alle geweld dat van binnen of buiten komt gevrijwaard kan worden en altijd zal kunnen groeien en bloeien in een onverslaanbare welstand. Want al stelden we de allerbeste stellingen en regels voor om een gezamenlijk belang voor een groep mensen te onderhouden, als we daarnaast geen middel konden aanwijzen waardoor die stellingen of regels konden worden ingevoerd en goed gehandhaafd, dan is het duidelijk genoeg dat we weinig of niets voor die groep hebben uitgericht.

De termen 'heer' en 'slaaf', twee uitersten, kunnen in een goed ingerichte staat niet worden gebruikt, laat staan in de praktijk gebracht. In een vrije staat, land, stad of burgergemeenschap kan niemand van het dienen of gediend worden uitgesloten worden. Er is echter wel plaats voor de lagere en hogere positie van onderlinge diensten, vanwege de ongelijkheid van de vermogens van ziel en lichaam. Daarom moet er voor elke dienende positie een toereikende, eerlijke weg open worden gelaten om een hogere status te kunnen bereiken voor wie dat wil — want als het tegenovergestelde het geval is, dan overheersen opstand en onbehagen. Op den duur kan dat voor een samenleving of groep mensen zeer schadelijke gevolgen hebben. Dit steeds met geweld proberen te bestrijden, zoals gebruikelijk is, komt er naar mijn mening op neer dat het grotere kwaad wel wat wordt uitgesteld maar dat het uiteindelijk met des te meer geweld zal uitbarsten, als een stroom die is tegengehouden. Daardoor ontstaan dan meestal vreselijke verwoestingen van land en mensen en gaat vaak zowel de verdrukker als de verdrukte uiteindelijk jammerlijk ten onder. Als ik het zo mag zeggen, krijgen ze op die manier allebei hun rechtvaardige straf: de een omdat hij veel te veel heeft begeerd en opgeëist, de ander omdat hij veel te veel heeft overgelaten en nagelaten. Nog afge-

zien van het feit dat er [ook] in het beste geval in zo'n menigte van onder dwang bij elkaar gebrachte koppige mensen nooit enige basis of band van vrede en eendracht, laat staan van echte genegenheid of liefde kan worden nagestreefd (en al helemaal niet aangetroffen).

Denkt u hier dus eens over na als u kunt: als in een gemeenschap of grote groep mensen niet allen zonder onderscheid, zowel gewone als bijzondere leden of burgers, worden inbegrepen onder een voor iedereen gelijk belang, namelijk dat je altijd een betere positie kunt bereiken — wat vrijwel altijd reden tot ongenoegen geeft — dan zal die gemeenschap uiteindelijk, of het nu kort of lang duurt, moeten buigen of barsten. Nog afgezien van het feit dat zo'n gemeenschap, ondanks alle uiterlijke schittering, roemrijke macht, sterke muren enzovoort, als we goed naar het binnenste kijken hierdoor zo verzwakt blijkt dat ze geen eendrachtig weerwerk kan bieden bij de geringste opdringende tegenspoed van buiten en met name niet tegen de binnenlandse twisten bestand is, zodat ze eenvoudig te verslaan is.

In dit opzicht vergissen alle zogenaamde staatkundigen die ik ken zich het ergst: omdat ze zich geen echt gemeenschappelijk belang kunnen voorstellen dat een voor iedereen gelijke vrijheid omvat, zie je in de regel dat ze tot einde- [11] loze miskleunen en beuzelarij vervallen zijn. Sommigen, alleen door vuig eigenbelang, eer- en heerszucht gedreven, proberen de eenkoppige tirannie bij onervaren mensen als een allergoddelijkste regeringsvorm aan te prijzen. Anderen, hoewel door dezelfde inzichten gedreven, roemen de heerschappij van een kleine groep van de machtigsten van een volk, en wel onder het voorwendsel dat ze de bekwaamsten en verstandigsten zouden moeten zijn om een gemeenschappelijk belang te besturen. Maar voor de democratie oftewel volksregering, de enige echte en waardige regering, zijn er in de Nederduitse taal bij mijn weten

nog maar twee schrijvers¹⁵ geweest die daarover enigszins openlijk stelling hebben durven nemen.

Degenen die meer dan alle anderen het nauwkeurigst, het onbevooroordeeldst en met de meeste schijn van redelijkheid hebben geprobeerd te werk te gaan, zijn degenen die het voorbeeld van Lycurgus¹⁶ boven alle andere proberen te verheffen. Het komt erop neer dat hij heeft geprobeerd de voornoemde drie staatsvormen te vermengen om een evenwicht te bereiken. Zij proberen de waarde van vermenging enigszins te rechtvaardigen met de duurzaamheid van zulke gemengde zogenaamde staatsvormen, bijvoorbeeld in Sparta en Rome. Maar wat is de waarde van zeshonderd of achthonderd jaar voortdurend vreselijk rommelen en tobben in vergelijking met de steeds groeiende en bloeiende welstand van een volk dat zich staande houdt in de wereld? Niccolò Machiavelli,¹⁷ een openlijk voorstander van alle vuige bijgeloof en bedrog en in dat opzicht misschien een navolger van de Griekse Polybius,¹⁸ komt in het eerste boek van zijn *Discorsi*, in het tweede hoofdstuk waar hij zes verschillende staatsvormen¹⁹ onderscheidt, uiteindelijk tot deze slotsom:

-
- 15 De ene is in elk geval Johan de la Court (zie blz. 39); de andere kan ofwel diens bekendere broer Pieter de la Court (1618–1685) of de revolutionaire collegiant Pieter Cornelisz. Ploekhoy (ca. 1620–ca. 1665) zijn.
 - 16 De mythische grondlegger van de Spartaanse staat.
 - 17 De Florentijnse ambtenaar en diplomaat Niccolò Machiavelli (1469–1527), vooral bekend om zijn *Il principe* ('De vorst'), schreef ook *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio* ('Essays over de eerste tien boeken van Livius', 1531).
 - 18 De invloedrijke Griekse geschiedschrijver Polybius (ca. 200–ca. 118 v.Chr.) pleit in boek 6 van zijn *Historiai* voor een gemengde staatsvorm (monarchie, aristocratie en democratie) en geeft Rome als voorbeeld.
 - 19 Monarchie, aristocratie, democratie, tirannie, oligarchie en anarchie.

‘Daarom denk ik dat al zulke staatsvormen niet standhouden. De drie goede niet doordat mensen maar kort leven, de andere drie niet door hun eigen onvolkomenheden. Daarom hebben de beste wetgevers, omdat ze deze gebreken van elk van de drie voornoemde staatsvormen kenden, het lichaam van hun stad uit drie leden samengesteld: monarchie, aristocratie en democratie — opdat de ene de andere in toom zou houden en haar ervoor zou behoeden haar perken te buiten te gaan en zichzelf te gronde te richten. Lycurgus, enzovoort.’

Werkelijk tegenstrijdige dingen zoals water en vuur zijn niet te mengen; zo zijn ook heersen en regeren, die echt strijdig met elkaar zijn, niet te combineren en daarom zal het een op zeker moment voor het ander moeten wijken. Want als voornoemde schrijver de tekortkomingen van zijn drie zogenaamde waarachtige staatsvormen (wier korte duur hij alleen aan het korte leven van de mens lijkt toe te schrijven) naar behoren had kunnen inzien en overwegen, dan had hij ook meteen kunnen zien dat de twee eerste, monarchie en aristocratie, hun tekortkomingen en korte duur aan hun vrijheidsverkrachtende, kwade aard te danken hebben — maar dat de derde, de democratie, alleen door van buiten komende kwaden en inwendige zwakheden, over het algemeen door een van de twee eerste kwaad-aardig en bedrieglijk wordt ondermijnd en uiteindelijk vernietigd. Voor het overige is de democratie — de enige vrije regering — de enige die van nature continue verbetering toelaat en inhoudt. [12]

Derhalve kan met deze zogenaamde wijze vermenging van de drie voornoemde staatsvormen op geen enkele manier worden bewezen dat monarchie en aristocratie, zelf ook met elkaar strijdige heerschappijen oftewel dwingelandijen, ooit van nature enig nut hebben gehad

voor de democratie, oftewel de enige vrije en ware regering door het volk; ze hebben juist alle schade en hinder voor de vrijheid en dus voor alle verdere welstand van het volk gebracht. Al het goeds dat uit deze zogenaamde nuttige vermenging lijkt te zijn voortgekomen, moet dus uitsluitend aan het medebestuur en gezag van het volk worden toegeschreven. Dat moeten we goed in gedachten houden; zo zal elke keer weer blijken dat al het goeds dat van die zogenaamde nuttige vermenging zou komen, alleen aan het gezag en het meestemmen en -besturen van het volk moet worden toegeschreven. Naar mijn mening is het namelijk altijd zo geweest dat, naar gelang het gezag van het volk groeide of afnam, ook de welstand van die zogenaamde staat in dezelfde mate is toe- of afgenomen. En als het medebestuur door een onontwikkelde en bijgelovige volksmenigte zowel de Griekse als de Romeinse zogenaamde staten het grootste nut heeft opgeleverd, wat zou een compleet vrij, formidabel, goed georganiseerd, van bijgeloof verlost volk dat gewend is alleen op de rede af te gaan dan wel niet voor de gemeenschappelijke welstand kunnen doen? Volgens mij iets wat alle wonderen van de wereld ver zou overtreffen.

Iemand die goed naar het voorbeeld van het door Lycurgus gestichte Sparta kijkt, zal net als ik opmerken dat het langdurige bestaan van het Spartaanse volk, als we de zogenaamd nuttige vermenging van de drie staatsvormen buiten beschouwing laten, er voornamelijk van afhangt dat men weinig of geen rijkdommen bezat, dat status en aanzien van de een nauwelijks hoger waren die van de ander, en dat er vrij en flink met de wapens werd geoeft. Als Lycurgus niet al te precies was geweest op het altijd exact volgen van zijn wetten en als hij immigranten op passende wijze had ontvangen en geïntegreerd als dat nodig was voor versterking van het volk — en alle bezit van overdadige en ongelijk verdeelde rijkdom daarbij

niettemin zou zijn geweed —, had Sparta mijns inziens nog veel langer kunnen bestaan en veel machtiger dan Rome kunnen zijn.

Wat mij betreft zegt het heel weinig als een volk min of meer op zichzelf lijkt te bestaan, al is het sinds vele eeuwen een geheel, zonder door andere volkeren te worden verslagen en te gronde gericht, als het intussen verre van een vrije stad of burgergemeenschap is en zich zoals in Sparta in een vrijheidsverkrachtend tuchthuis bevindt, of zoals in Rome in een alles tot roof dwingend rovershol. Wat Sparta aangaat lijkt het mij dat het doel van Lycurgus, net als dat van andere stichters van een zogenaamd gemeenschappelijk belang, meer met de grootheid en eeuwige roem van zijn eigen naam te maken had, en wel vanwege zijn specifieke wetten, die meer tot feitelijke dwang van het volk strekten dan tot blijvende vrijheid, groeiende welstand en versterking van het volk. Want hoe ijdel en arrogant is een mens als hij, terwijl hij op grond van de toenmalige situatie van de Spartanen tot op zekere hoogte kon bepalen wat ze nodig hadden, diezelfde Spartanen — zonder rekening te houden met de vele onvermijdelijke natuurlijke veranderingen die in het verschiep lagen — voor eeuwig²⁰ aan een aantal heel goede en andere zeer harde, met de vrijheid strijdige en ook onzinnige wetten heeft geprobeerd te binden?

[13]

Al zulke arrogante betweters die een staat stichten, meten zich onverklaarbaar en niet zonder verwaandheid aan dat ze meer kennis hebben dan niet alleen het hele tegenwoordige, maar ook het hele toekomstige volk ooit in zijn eigen belang zou kunnen begrijpen. Dat zie ik als een van

.....
 20 Volgens de Griekse geschiedschrijver Plutarchus deed Lycurgus voordat hij op reis ging alle Spartanen zweren dat ze zich aan zijn wetten zouden houden tot hij terugkwam; vervolgens bleef hij de rest van zijn leven weg.

de verfoeilijkste fouten die zo'n man van aanzien ooit zou kunnen begaan, ten koste van de onschatbare algemene gelijke vrijheid. Het zou dan ook niet onterecht zijn als hij tot de volksbedriegers zou worden gerekend, vooral als we ook op zijn zogenaamde orakels²¹ enzovoort letten — waarmee ook zo veel andere oude en latere zogenaamde staten meestal doorspekt zijn, bij gebrek aan de onbedrieglijke en derhalve goddelijke rede.

Over Rome schrijft Machiavelli met het grootste plezier. Verderop in het al genoemde tweede hoofdstuk barst hij als het ware uit: 'Toen begon Rome het fundament van haar macht en onvergelykelijke majesteit te leggen door deze drie staatsvormen te vermengen, die daar elk hun eigen macht en aanzien hadden', enzovoort.

'Nooit heeft Rome de monarchie al haar macht afgenomen om die bij de raad te leggen en evenmin heeft het alle macht van de raad aan het volk gegeven. Ze schroefden alleen weg wat in elk van de drie te veel was en lieten ze samen het rijk vormen, om door deze drievuldigheid zo groot te worden als iedereen weet.'

Ik voeg hier met permissie aan toe: '...en ook meestal zo elendig en vernietigd als iedereen weet.' En dat door geen andere oorzaak, volgens mij, dan dat het Romeinse volk eerder met geroofde goederen en massa's bijgeloof werd overstelpt dan met goed, verstandig onderwijs om tot kennis van een echt en vrij volksbestuur te komen. De uitmuntendste mannen van dat volk, verslingerd geraakt aan roof en buit, dachten namelijk aan niets anders (naast het verkrijgen van meer buit) dan aan wat er aan hun grotere faam, macht en de bestendinging daarvan kon bijdra-

.....
 21 Lycurgus liet de voornaamste punten van zijn grondwet uit het Apollo-orakel in Delphi komen.

gen. Daarom probeerden ze het gewone volk met allerlei bedrog en schurkenstreken in alle bijgeloof en afgodendienst tot walgens toe zo grondig te onderdrukken en tot voortdurende slachtpartijen, oorlog en roof aan te voeren. Zo hebben ze ongetwijfeld uiteindelijk hun aller ondergang veroorzaakt. Dát zijn dus ook de eigenlijke en zelfs onontkoombare vruchten van die fantastische vermenging van drie staatsvormen van Machiavelli die hij Drievuldigheid doopt.

Daarom ben ik van mening dat die vermenging van staten net zo min een echte regering is als een mooi ogend, maar goor aan pokken lijdend lichaam als zuiver en gezond kan worden beschouwd; maar dat ze, bij gebrek aan het hoogste en enige gezag van het volk, tot de ondergang gedoemd is. Alle lichamen van staat die geïnfecteerd zijn met enig hoog gezag naast, laat staan boven het volksgezag, zijn mijns inziens om de voorgaande reden en vanwege de algemene menselijke eigenschap van grenzeloze begeerten door een ziekte getroffen die de krachten aantast en zelfs dodelijk is.

[14]

Wil iemand mij hier nu tegenwerpen dat een volk meestal dwaas of onwetend is? Dat erken ik ook, maar dat betekent zeker niet dat enig volk, hoe onnozel en onwetend het ook blijkt te zijn, daarom verplicht zou zijn zijn beste kennis op te geven om de betere kennis van een ander blindelings te volgen. In dat geval geef ik namelijk niet alleen de voorkeur aan de geringe kennis van het volk in zijn eigen belang, maar verzeker ik het volk bovendien dat het door blindelings te volgen onvermijdelijk bedrogen zal worden en in ellendige slavernij zal vervallen. Daarom zou dit volgens mij de allerbeste regel zijn: als iemand een volk van dwaasheid zou willen beschuldigen om het te redden en in een betere positie te brengen, dan moet hij het met gezond verstand zien te overtuigen en het alleen daardoor tot betere beraadslaging, besluiten en

handelingen proberen te brengen. Voor het volk valt er niets beters of veiligers te bedenken of na te streven dan dat het voor alle andere middelen en motieven eens en voor altijd de oren en ogen sluit; het moet er zeker van zijn dat alles wat men het als iets bijzonders en heilzaams probeert aan te prijzen, altijd om de beste redenen en niets anders moet gebeuren.

Daaruit volgt dan ook duidelijk dat degene aan wie het oordeel over iets in absolute zin toekomt, ook het hoogste gezag daarover toekomt. Het oordeel over het gemeenschappelijk belang komt volledig aan het volk toe, dus het hoogste gezag en beleid daarover ook. Daarom dient men zich in alle politieke situaties voornamelijk te laten leiden door de overheersende toestand en eis van de meerderheid van het volk, maar wel zo dat alles niettemin eerlijk en alleen met argumenten gebeurt. Die argumenten moeten voornamelijk en op voorhand uit hun meest overeenstemmende algemeen belang en doel worden afgeleid; gebeurt dit niet, dan zal het altijd onmogelijk blijken op welke manier dan ook een gemeenschappelijk belang te vestigen.

Onder dat algemene overeenstemmende belang en doel zal ik hier, zoals al aangestipt, op voorhand het lichamenlijk belang verstaan, en ten aanzien van de zielen dat ze van alle bedrog worden gevrijwaard — alles door middel van een voor iedereen gelijke vrijheid, ter bevordering van ieders particuliere welstand, die naar eigen goeddunken kan worden nagestreefd, op voorwaarde dat de particuliere welstand nooit met de algemene welstand en het algemeen belang kan botsen maar die altijd moet verbeteren en versterken. Het oordeel daarover dient absoluut en volledig bij het volk te liggen, al moet ik bekennen dat het ene volk, zowel van nature als door andere omstandigheden, daar geschikter voor is dan het andere. Maar ik houd het erop dat ze allemaal (met uitzondering van de

Hottentotten aan Kaap de Goede Hoop, als het klopt wat daarover wordt geschreven: dat ze eerder als een domme kudde vee dan als mensen moeten worden beschouwd) met argumenten en zonder enig bedrog in hun eigen belang kunnen en moeten worden aangestuurd. De reden is dat alle redelijke mensen het onderwijs van de rede als zeer kostbaar en heilzaam beschouwen en het heel graag willen, terwijl ze bedrog als iets smerigs en schadelijks uit alle macht proberen af te weren. Als ze dus het beste heel graag willen, zal het dan moeilijk zijn ze daartoe over te halen? 'Maar', zal de bedrieger slinks tegen mij inbrengen om toch maar niet voor bedrieger te worden uitgemaakt, 'het zijn maar trucs om de ongecultiveerde en domme mens beter naar rede te doen luisteren.' Dan vraag ik hem waar het met zulke trucs ooit bij enig volk gelukt is. En ik stel meteen dat alle bedrog en zogenaamde trucs ten opzichte van onze medemens geen andere oorzaak hebben dan eigen fouten en zwaktes, opgestoot door overdadige geld- en heerszucht. [15]

Niemand kan ontkennen dat, zoals het geheel groter is dan een deel ervan, ook de wijsheid en kennis van een heel volk in zijn eigen belang onder alle omstandigheden groter is en verder strekt dan de kennis van één of een paar mensen van dat volk. Daarom kan er niet worden gedaan alsof een individu binnen een volk, laat staan erbuiten, zo veel wijsheid heeft dat het hele volk daar wat betreft het gemeenschappelijk belang met een gerust hart op kan vertrouwen zonder er verder naar om te kijken. Er is immers geen grotere reden voor achterdocht over lelijk en stiekem bedrog dan wanneer iemand wil dat men het gemeenschappelijk belang gerust en zonder het minste omkijken uitsluitend op zijn woord en bestuur laat aankomen. Maar misschien zal iemand die dit helder inziet volhouden dat het bevorderen van de eendracht en snelle besluitvorming wordt verhinderd door de veelheid aan

meningen* van het hele volk en dat men daarom het bestuur en de zorg voor het gezamenlijk belang het veiligst alleen bij de verstandigsten en besten van het volk kan laten berusten.

.....

* NB: Het is niet deze veelheid aan meningen maar de veelheid aan verschillende belangen in een raad, ook al heeft die niet veel leden, die de oorzaak is van stoeve beraadslagingen en vaak zowel nadelige als langzame besluiten.

.....

Daar zou ik niet zo heel veel tegen in willen brengen, als ervoldoende garantie kon worden gegeven dat er een manier was om de verstandigsten en besten onder hen correct, duidelijk en ontwijfelbaar uit te kiezen, op zo'n manier dat er voor de rest geen geschiktheid over zou blijven. En dat niet alleen, maar ook (en nog veel belangrijker): de even zekere garantie dat die vermeende verstandigste en beste mensen altijd eervol en zonder uitzondering het gemeenschappelijk belang vóór dat van henzelf togedaan zullen blijven en altijd oprecht na zullen streven. En dan nog iets, waarvan ik al heb laten zien dat het onmogelijk is: dat zij op zichzelf, al wilden ze het wel, het gezamenlijk belang even goed zouden kennen en kunnen bewerkstelligen als met het hele volk samen. Het een is net zo onmogelijk als het ander, want als we goed naar alle mensen afzonderlijk kijken, kunnen ze het door hun aard van onbegrensde begeerten niet laten altijd naar hun beste begrip hun eigen voordeel en welstand na te streven.

[16] Zo is het evenmin mogelijk dat enig mens (over heiligen, waarvan er waarschijnlijk maar weinig zijn en er nog veel minder herkenbaar zijn onder de mensen, heb ik het hier niet) tot het nastreven van een gemeenschappelijk belang kan worden bewogen door iets anders dan alleen om daardoor des te beter zijn particuliere welstand, voordeel en belang te bereiken. En daarom houd ik het voor

een van de waardevolste maatregelen omtrent het belang van een volk dat alles zo wordt geregeld dat het ieder lid van dat volk zo moeilijk mogelijk wordt gemaakt een particulier of eigen voordeel na te jagen ten nadele van het algemeen. Op zo'n manier dat ieders eigen uitstekende welstand het gemeenschappelijk belang niet alleen nooit verzwakt of benadeelt, maar dat degene die die welstand geniet daardoor voortdurend en des te meer wordt genoodzaakt het algemeen belang steeds meer te bevorderen, tot genoegen van iedereen.

Kortom: net als alles wat er in het belang van een volk wordt bedacht moet dit door ieder verstandig persoon met argumenten en zo helder mogelijk aan dat volk worden uitgelegd; dan moet het aan het oordeel van het volk worden onderworpen en vervolgens door het volk besloten worden met hoe ver het in kennis en besef reikt. Het hele volk samen wil namelijk niets anders dan louter het gemeenschappelijk belang en kan ook niets anders willen, en als het daartoe wordt aangespoord kan het ook niet nalaten dat belang naar zijn beste kennis en uiterste vermogen na te streven. Zonder deze eigenschappen is het absoluut onmogelijk op welke manier dan ook een gemeenschappelijk belang tot stand te brengen. Bovendien kan geen enkel individueel lid van hetzelfde volk met ook maar een schijn van waarheid op deze eigenschappen aanspraak maken, laat staan dat een buitenstaander dat voor dat volk kan doen. Daaruit blijkt mijns inziens dan ook onweerlegbaar dat al het moeizame gedoe bij oude en nieuwe schrijvers en hoe ze zich in bochten wringen omdat de een de monarchie en de ander de oligarchie als de rechtmatigste regering verdedigt, dat dat dus voor een deel mufte en duffe dwaasheden van hovelingen en scholastici zijn; sterker nog, dat we het allemaal als louter gebazel moeten beschouwen, als het al geen puur bedrog is.

De democratie oftewel volksregering, de enige waardige en goddelijke regering, brengt als enige alle goede eigenschappen met zich mee voor de verbetering die altijd nodig is en voor de onverslaanbare versterking en groei van een volk. Alleen die democratie moet als de beste en duurzaamste worden beschouwd waarbij een volk overwegend op basis van verstand en wijsheid het gemeenschappelijk belang probeert te handhaven door middel van een voor iedereen gelijke vrijheid en probeert voort te zetten door middel van ordelijke vrije besluitvorming. Als iemand hier nog wil tegenstribbelen door vol te houden dat alle volkeren van nature onhandelbaar, wreed en halsstarrig zouden zijn, of eigenlijk dat ze alleen of grotendeels uit redeloze, roofgierige en dus niet-sociale dieren zouden bestaan, die het nodig zouden hebben met allerlei bedrog en geweld geregeerd te worden, dan moet hij dat bewijzen. Bovendien moet hij bewijzen dat hijzelf en zijns gelijken daar niet alleen vrij van zijn, maar ook dat hij en al zijn medestanders de juiste en bekwame mensen zijn om zo'n onhandelbaar volk met bedrog en geweld zo goed mogelijk te regeren. Ik kijk er enorm naar uit iemand dat te zien en horen bewijzen.

[17] Ik daarentegen houd staande dat de mensen in het algemeen van nature vrij geboren zijn, de verstandigste van alle diersoorten, met spraakvermogen begaafd om gedachten met elkaar te kunnen delen, handelbaar, meegaand en flexibel, mens- en kinderlievend en dus volledig in staat tot onderling sociaal contact en de hoogste vorm van christelijke godsdienst. Hiervoor beroep ik me op alle redelijke, niet door ambitie en bijgeloof gecorrumpeerde, oordeelsbekwame mensen; want wie iets anders beweert, geeft duidelijk te verstaan dat hij gelooft dat er noch waarheid noch welstand onder de mensen gevestigd kan worden. Dat is duidelijk wat Niccolò Machiavelli gelooft. De andere auteurs over staatkunde die ik ken geloven het

ook (al komen ze er niet openlijk voor uit), of ze hebben geen idee wat ze schrijven.

Het lijkt mij hier dus van tevoren voldoende aange-toond dat er in het belang van het volk geen betrouwbaar-der advies en geen zekerder oordeel en besluit kan wor-den gegeven dan het goed georganiseerde advies, oordeel en besluit van het volk zelf. Het is dan ook zonder meer duidelijk dat de stem van een volk voor datzelfde volk echt als Gods stem moet worden beschouwd.

Daar kunnen we het volgende nog aan toevoegen: als het hele volk goed georganiseerd beraadslaagt en stemt, dan kan niemands wijsheid of kennis in dat volk onpro-ductief zijn. Dan heeft het volk dus niet alleen onder alle omstandigheden en in alle problemen profijt van alle wijsheid en kennis die het bezit, maar worden al zijn le-den door zulke vrije volksvergaderingen en onderling overleg steeds meer tot kennis van het gemeenschappe-lijk belang opgewerkt en gescherpt. En zoals het dus dui-delijk en zeker is dat een volk, hoe het er ook aan toe is, niets anders dan het gezamenlijk belang kan beogen, zo is het niet minder duidelijk en zeker dat in de beraadslagin-gen en besluiten van het volk het meeste voordeel en het minste gevaar schuilt. Want hoewel het het volk soms ook wel aan een goed oordeel en een goede keuze zal blij-ken te ontbreken omdat er nu eenmaal niets zeker is in menselijke zaken, is het ondervinden van schade en on-gemak sterk genoeg om zo snel mogelijk een eind aan het probleem te maken of in elk geval te zorgen dat het volk nog eens over een oplossing gaat nadenken en beter op-let.

Juist de meest gegoede en verstandige leden zullen, vanwege hun grotere belang dat met het belang van het gewone volk strookt, als vanzelf genoodzaakt zijn zich er-voor in te zetten dat dit snel wordt gerealiseerd. Dat is ook wel het belangrijkste nut dat één of meer voorname man-

nen voor het volk kunnen hebben en daarom is en blijft hun verplichting aan het volk des te groter naarmate hun particuliere belang nauwer met de algemene welstand, vrijheid en belang verbonden is. Dit alles is zo buitengewoon nuttig en voordelig voor het gewone volk dat alle andere, niet meer dan voorgewende regeringsvormen en alle staatsvormen die met de voor iedereen gelijke vrijheid in strijd zijn, in vergelijking duidelijk ondeugdelijk en waardeloos zijn. Ze kunnen nooit als waardige regeringsvormen worden beschouwd, althans even weinig als men in een minder kwaad zou kunnen berusten om een groter kwaad te voorkomen, maar wel in zoverre als men zou menen dat ze erop gericht zijn tot een vrije democratie te komen.

[18] Dat dat ooit is gebeurd of zal gebeuren, kunnen we vanwege de algemene zwakheid van de mens en zijn natuur van onbegrensde begeerten met bijzonder goede redenen betwijfelen: voorbeelden uit de hele wereld bevestigen dat zelfs waar het gezag mede bij het volk leek te liggen, het meestal door zijn zogenaamde leiders is ondermijnd en in een ondergeschikte positie geraakt. En voor zover de hoofden van gemengde regeringen bij de Grieken en Romeinen bijzonder succesvol waren door het onderdrukken van alle wanorde, werden de volksvergaderingen slechts als een sleur onderhouden, omdat het volk vol bijgeloof was en de aanzienlijksten onder hen hun bedriegersrol meesterlijk speelden. Door zulke verwaarloosde en volledig misleide bijeenkomsten (zoals bij ons tegenwoordig een paar domme, zogenaamd eenvoudige mennonietendienaars²² dat ook heel knap in de praktijk brengen) kreeg het onwetende volk niet meer dan een speledingetje. Intussen sloegen de zogenaamde leiders in hun zucht naar aanzien, macht en geld hun perverse

.....
 22 De mennonieten, of Mennisten zoals Van den Enden ze noemt, kenden geen ambtsdragers; de predikant, hier dus met 'dienaar' aangeduid, was gewoon lid van de gemeente.

slag om de grootste porties van de algemene welstand te bemachtigen — dat is voldoende gebleken uit de veelvuldige onderlinge strubbelingen tussen hen en het volk, waarbij het volk al zijn vrijheid verloor en uiteindelijk iedereen ten onder ging.

Zo is een aan de grond gelopen schip een goed baken op zee, zelfs voor al degenen die op die manier, al is het ook maar door handeldrijven alleen, alle rijkdommen van de wereld door geotrooieerde, enzovoort, begerig proberen binnen te halen en die door de onwetendheid van het volk en de verdeeldheid van de vele meningen en sekten, met afwering van de nodige regeer- en staatkunde, hun grootste voordelen denken te behalen. Ooit zal iedereen het erover eens zijn dat het met betrekking tot het goede bestuur van een volk nooit het gewone volk is geweest dat tekortschoot, maar altijd zijn zogenaamde leiders, voorgangers en leraren. Omdat die er namelijk alleen maar op uit zijn door de onwetendheid, het sektarisme en de verdeeldheid* van het volk meer macht en onbeperkt gezag te krijgen, is hun enige doel dat het volk in een blijvende slaafse onwetendheid gedompeld en onderdrukt blijft. Met voortdurende onnodige belastingen zorgen ze ervoor dat het volk niet meer welstand en versterking krijgt dan te rijmen valt met hun eigen beoogde macht, rijkdom en aanzien. Terwijl het volk als geheel juist van nature volledig en uitsluitend naar een opperste en onbeperkte gezamenlijke welstand, versterking en belang streeft en bovendien noodzaak is niets anders dan het gemeenschappelijk belang zo volmaakt mogelijk te wensen. Als het er niet van af wordt gehouden, kan het volk ook niet nalaten dat naar zijn beste kennis en uiterste vermogen na te streven.

* Zie over sektarisme en verdeeldheid het hierna als appendix toegevoegde uittreksel met als doel het volk van Holland tot een gevoel en belang van staat te brengen.

Daarom zou ik willen dat het volk niet zei: 'Als er geen zonden waren, waren er ook geen plagen',²³ maar in plaats daarvan zo verstandig was te zeggen: 'Als men goed zou regeren, wat zou ons dan deren?' Dat steeds meer aanmoedigen is de voornaamste, om niet te zeggen de eigenlijke taak van een rechtschapen en dapper man; als dat niet wordt gedaan in een matig vrij land, kan ik nooit geloven dat er enig, enzovoort, te vinden is.²⁴ Daar heeft het ook altijd en overal aan ontbroken in deze wereld: een voldoende groot aantal rechtschapen, edelmoedige en dappere mannen. Om daar wat verder over na te denken zullen we ons hier een vergadering van bevoegde mannen of burgers voorstellen. (De welstand van de vrouwen, jongeren, kinderen, dienenden, enzovoort, hangt namelijk noodzakelijkerwijs volledig van die van de bevoegde mannen af.) De bevoegdheid van die mannen of burgers tot een zeer gezaghebbende, vrije en als enige wettige vergadering van mensen ligt er naar mijn mening in dat ze, doordat ze goed onderwezen zijn met betrekking tot hun natuurlijke vrijheid, die kennen en in de hoogste mate liefhebben. Ze moeten nauwelijks, of nog liever helemaal niet met bijgevolg behept zijn en als gevolg daarvan mogen we ervan uitgaan dat ze vrij zijn van alle hevige sektegezindheid. Ze moeten in hun eigen onderhoud kunnen voorzien, zonder enige vorm van dienstbaarheid voor geld, en bovendien meerderjarig enzovoort zijn, en de stem van het volk te midden van dat volk en die vergadering werkelijk en als enige als Gods stem beschouwen.

Zo'n vergadering zal altijd uit drie soorten burgers blij-

.....
 23 Dit misnoedige spreekwoord is gebaseerd op het idee dat God een zondigend volk straft, zoals hij Egypte met de tien plagen strafte (Exodus 7-12).

24 Het is een raadsel wat Van den Enden hier bedoelt. Zie de inleiding, blz. 21v.

ken te bestaan. De eerste soort (je zou wensen dat ze in enig volk of vergadering van mensen een voldoende groot aandeel vormden): burgers die genoeg vaardigheid en moed hebben om goede en vrijheidsbevorderende concepten en nuttige stellingen voor het gemeenschappelijk belang te opperen en uit te leggen. Daar hangt alle goeds voor een vergadering vanaf, omdat het volk niet anders kan willen dan het gemeenschappelijk belang. De tweede soort (omdat een vrije vergadering dus altijd het beste wil, mogen we aannemen dat er hier altijd ruimschoots genoeg van zijn): burgers die de vaardigheid bezitten alle goede concepten en voorstellen met de duidelijke en eerlijke uitleg goed te begrijpen en dus zeer goed gemotiveerd kunnen worden om ze met raad en daad voort te zetten. De derde soort (die naar mijn mening nu meestal de meerderheid zou uitmaken en in de loop der tijd door het vaak bijwonen van vrije en wijze beraadslagingen merkbaar zou slinken en de tweede of ook wel de eerste soort merkbaar zou doen toenemen): burgers die over het algemeen door het ervaren van hun eigen welstand zullen proberen alles eenvoudig te beamen en vurig te gehoorzamen. Intussen hebben ze zoals gezegd de gelegenheid ieder naar zijn capaciteiten tot de tweede en eerste trap van grotere waardigheid en dus ook tot de waardigste openbare functies op te klimmen.

Dit kan volgens mij genoeg zijn om het gewone volk de allerbelangrijkste welstand te brengen. Op deze manier van vrije en goed georganiseerde beraadslaging en stemming door burgers zal alle wijsheid van een volk namelijk in de hoogste mate kunnen schitteren zonder dat er, om het zo te zeggen, ook maar een korreltje wijsheid of kennis verloren kan gaan of onbruikbaar kan worden gemaakt.* En dit is wat ik bovenal zou willen, aangezien het ook helemaal niet controversieel is: dat de minder en meer verstandigen van een vergadering nooit gescheiden

[20]

kunnen worden en dat ze dus in een wettige vergadering altijd vermengd zullen blijven.

In dit verband kan ook altijd worden gesteld dat het altijd de wijsten oftewel verstandigsten zijn die de leiding hebben in zo'n soevereine en vrije vergadering, maar dat er nooit kan worden aangewezen wie dat zijn. En als dit onder een formidabel volk of vergadering van mensen (gevestigd in een voor bedrijf, handel en scheepvaart gunstig gelegen hoek land) eens goed tot stand kwam, op zo'n manier dat de briljantste geesten onder hen, door het verlangen naar een voor iedereen gelijke vrijheid en een gemeenschappelijk belang, bevangen werden door een oprechte ijver om het gewone volk, in plaats van er hebzuchtig op te azen, het uit te mergelen en voortdurend te misleiden, te verheffen, op alle mogelijke manieren te helpen en het de ogen te openen — als dat dus tot stand komt en bovendien met grondige kennis en inzicht door de verstandigsten wordt behouden en voortgezet, dan zal men alles kunnen presteren wat mensen überhaupt kunnen presteren.

-
- * Wie de kracht die hierin is gelegen goed beseft, zal alles wat hiervoor en hierna wordt uitgelegd eenvoudig begrijpen. Het zal immers ook zonder meer waar blijken dat er nog nooit een regering van één of een paar mensen is geweest waar de adviezen van de gewone man, vooral in gevallen van uiterste nood, niet het meeste heil en redding hebben gebracht. En ook dat alle uiterste noodgevallen van een volk meestal of eigenlijk altijd veroorzaakt zijn door de zogenaamde wijsheid van die ene bestuurder of paar bestuurders, omwille van zijn of hun eigen voordeel.
-

Laat niemand, hoe rijk en aanzienlijk ook, hiervan schrikken omdat hij er op deze manier op achteruit zou gaan: dat is helemaal niet aan de orde, integendeel, hiermee zal hij zichzelf en al zijn nakomelingen zodanig kun-

nen beschermen en van alle zware lasten verlossen waaronder hij nu gebukt gaat, dat hij alleen zo zal kunnen ervaren wat een echt vrolijk en menswaardig leven betekent. Terwijl hij nu daarentegen door zijn medemens verschrikkelijk te kwellen met duizend zorgen en angsten beladen is en meestal voor zijn eigen en naaste medestanders, voor zijn huis- en zelfs bedgenoot moet oppassen en als het ware tot schrikachtige achterdocht gedwongen is.

Degenen die een minder scherp brein en daardoor een wat zorgelozer hart hebben, worden vaak onverwachts getroffen, en zoals het meestal gaat: wie het laatst komt, moet de deur dichtdoen. Kort samengevat: het vernietigen van alle kwalijke en het tot stand brengen van alle goede factoren in een staat, burgergemeenschap of gemeenschappelijk belang, zowel in het bijzonder als algemeen beschouwd, hangt naar mijn mening volledig af van een goed georganiseerde, vrije burgervergadering, overleg en besluiten, gecombineerd met een zeer ijverige eigen vrije oefening met de wapens.

Ik zie drie mogelijkheden voor een volk om in deze situatie te raken, die allemaal door nood kunnen ontstaan: vluchten voor vijanden, oproer onder de burgers en, de allereerste, door een grootmoedig besluit van degenen die aan het roer staan. Ik weet niet of dat laatste (en vanwege de zwakte van de menselijke aard met zijn onbegrensde begeerten kan ik het ook moeilijk geloven) ooit gepland en met goede wil gebeurd is of zal gebeuren. Onder het aspect van de nood zal ik hier echter op de laatste twee reflecteren en de eerste zal daar gemakkelijk uit af te leiden zijn. Wat burgerlijk oproer en revolutie betreft, zal ik hier de Hollander Vrijmont ten tonele voeren over de tijd van de opstand tegen Spanje. De derde mogelijkheid zal ik in mijn voorgenomen tweede deel behandelen.

[21]

‘Medeburgers, het is nu niet het moment om de herkomst van onze voorouders, het begin van de bewoning van dit land, enzovoort, op te halen en precies aan u te vertellen. Meestal is daarvan immers heel weinig zeker en bovendien kunnen we er niet het minste nut of voordeel van verwachten: het staat vast dat het begin van elk volk zeer ruig en woest was, en zodanig dat de afstammelingen in de levenswijze van hun voorouders meer reden tot afkerige dan tot gecharmeerde herinnering vinden. Het is ook niet nodig dat ik uw geheugen hier belast met het vertellen over allerlei voorbeelden van een paar roemrijke en machtige volkeren van vele eeuwen geleden, want mijns inziens zouden al die voorbeelden voor ons eerder iets zijn om te vermijden dan om na te volgen. Daarnaast ben ik van mening dat het bij ons een paar eeuwen geleden niet aan waardige voorbeelden ontbreekt om ons te waarschuwen, zodat we onszelf en onze vrijheid beter kunnen beschermen. Zulke voorbeelden zullen uw natuurlijke oordeel niet verwarren, maar verlichten en helpen.

Het beste wat ik onder de oudste voorbeelden over onze voorouders vind, is hun respect voor het oefenen met wapens en het in stand houden van hun gelijkheid en vrijheid in de allerbelangrijkste onderhandelingen en beraadslagingen over het belang van het hele land en volk, zelfs in de tijd dat die al vrij ver door vele dominante, heers- en schatgrage leden door middel van een hardhandige oorlogsbeoefening op slinkse wijze ter overheersing waren ondermijnd. Over de gewone en kleine dingen werd er namelijk door hun voornaamste heren beraadslaagd,* maar over de gewichtige zaken door hun gemeenschappen samen — maar dat gebeurde wel zo dat alles waar het gewone volk een stem in had, mede door de voornaamste heren werd geregeld; en als er niets onverwachts gebeurde waarvoor spoed vereist was, dan had-

den ze dankzij hun bigotterie de gewoonte te vergaderen op gezette dagen van de nieuwe of volle maan, in de hoop dat dat geluk bracht. Tijdens de vergadering mocht ieder een daar zeggen wat hij wilde, zonder represailles, en kwamen de vorsten met de edelen en wijzen op basis daarvan tot een besluit, niet met autoriteit om te gebieden maar om het volk te informeren.** Als het de gemeenschap beviel, was dat vlot te zien aan de zwaarden en speren die ze dan op een hoop smeten; beviel het ze niet, dan maakten ze dat met kreten duidelijk. [22]

* Zie hierover Tacitus over de gewoonten van de oude Germanen, gedrukt door Joost Hartgers in 1645, blz. 679–682 [C. Cornelius Tacitus, *Van de gedenkwaardige historien der Romeynen*, vert. I. Fenacolius, Amsterdam: Hartgers, 1645]. De *Hollandtsche Chronijk van Gouthoeven*, hst. 10, blz. 5 [Wouter van Gouthoeven, *D'oude chronijcke ende historien van Holland (met West-Vriesland) van Zeeland ende van Wtrecht*, Dordrecht: Verhaghen, 1620]. En de *Chronijk van Zeelandt* door Jan Reigersbergen, in 1634 door Zacharias Roman te Middelburg gedrukt, helemaal voor in het boek, over de oude gewoonten van de Zeelanders. Vergelijk wat Grotius en Van Someren over hetzelfde onderwerp in hun beschrijvingen van Batavia of de Hollandse Republiek uiteenzetten, en hoe waarheidsgetrouw? [Hugo de Groot, *Liber de antiquitate reipublicae Batavae*, Leiden: Raphelengius, 1610. Johan van Someren, *Herstelde oudt-heydt, ofte beschrijvinge van Batavia*, Nijmegen: Van Hoogenhuysen, 1657]

** Hier zien we hoe het edele karakter van de vrije mensen zich fraai aftekent in dit bijna allerruigste slag mensen, als een verwijt aan en beschaming van alle hedendaagse, zogenaamde wijze staatkundigen; maar in feite, enz.

In deze raad mocht iedereen ook zijn klacht naar voren brengen en een ander persoonlijk aanspreken. Ze behandelden nooit zaken met betrekking tot het volk als ze geen wapens droegen* en het was bij hen gebruikelijk dat

niemand wapens mocht dragen voordat het hele vrije volk hem daarvoor geschikt had bevonden. Daarna kreeg de jongeman door een van zijn naaste bloedverwanten de gebruikelijke wapenrusting omgedord. Dat was bij hen de echte mannendracht en het allereerste ereteken van de jeugd, want daarvóór werden ze slechts als deel van een particulier huisgezin beschouwd, maar vanaf dat moment waren ze deel van de staat.

* Zij wisten het belangrijkste dan ook met de allerzekerste middelen te beschermen en alleen met de grootste voorzichtigheid aan iemand toe te vertrouwen. Ze peinsden er niet over de heilige wapens aan gehuurde landlopers toe te vertrouwen om over ze te waken — een slecht gebruik dat uitsluitend van de slechte tirannen afkomstig is.

Het allerergste wat er bij hen op te merken valt, zelfs tot deze tijd aan toe, is het verwaarlozen van de vernoemde vrije vergadering, besluitvorming, stemming en aanklachtmogelijkheid van gemeenschappen, samen met het laten versloffen van de eigen wapentraining en het in stand houden van het heidense bijgeloof. Ik zou geen andere oorzaak van deze extreme kwaden van onze voorouders kunnen noemen dan hun nog onbeschaafde onwetendheid, waardoor ze net als alle ruwe volkeren gemakkelijk door hun zogenaamde leiders voor hun eigen macht konden worden misleid en overheerst. Behalve nog dat de pauselijke hiërarchie (die veel geslepener is dan het bijgeloof, of liever gezegd de afgoderij, en bedriegerij van de heidenen) er in de loop van de tijd enorm aan zal hebben bijgedragen. Die heeft immers meer dan alle andere bijgeloven dit bijna als kenmerk dat ze de mensen door allerlei dreigementen, gecombineerd met bijzonder fraaie en hoge beloften voor na dit leven, ootmoedig maakt en van alle dapperheid en vrijheidsstreven berooft.

Ze slaagt er op deze manier ook in te zorgen dat de onervaren mensen zelfs met plezier hun tijdelijke²⁵ goederen en vrijheid gaan versmaden: degene die het minste werk van zijn lichamelijke welstand en vrijheid maakt, krijgt de hoogste gelukzaligheidspunten. Bovenal prijst ze de mensen blinde gehoorzaamheid en vrijwillige armoede aan als een deugd van de hoogste orde. Hierdoor worden de kalmste, eerlijkste en beste mensen zo aangelokt dat, waar het heidense bijgeloof ze dapperheid als hoogste doel van gelukzaligheid voorstelde en deed nastreven, dit bijgeloof precies het tegendeel bewerkstelligde. Zo kwam het dat het uitschot, dankzij het beleid van hun grafelijke tirannen om alle vrijheid en welstand te verdrukken, de wapens ging beheersen en daarmee al het andere.

De allereerste en beroemdste grafelijke tiran was volgens de geschiedschrijvers een zekere Dirk, dankzij de hulp van een nog groter overheerser in Frankrijk die Karel heette.²⁶ * Toen onze voorouders genoeg kregen van

[23]

25 In die zin dat al het materiële volgens het christendom tijdelijk is, in tegenstelling tot het spirituele en eeuwige.

26 Dirk I (r. ca. 896–ca. 939) had volgens Scriverius (zie de eerstvolgende noot van Van Den Enden) Holland en een deel van Oost-Friesland van de Frankische koning Karel de Kale gekregen om het tegen de Denen en Noormannen te verdedigen. Toen de Friezen het grafelijk gezag niet accepteerden, werden ze door Karel en Dirk met geweld onderworpen. Na Karels vertrek spanden de Friezen met de Hollanders tegen hem samen. Dirk meldde dit aan Karel, die de paus om advies vroeg. Paus Johannes VIII was op dat moment in Mainz en nam de koninklijke gezanten mee naar een tuin vol grote en kleine bomen. De paus hakte met een zwaard de top van de grote bomen en een paar van de kleine en herhaalde dat twee keer. Van den Enden laat overigens het andere visuele antwoord van de paus weg, ongetwijfeld omdat het minder aanspreekt: hij sneed de brief van de koning in repen en sneed van alle repen de top af. Verder volgt zijn verhaal exact dat van Scriverius (dat overigens in een aantal opzichten niet kan kloppen, zoals Scriverius verderop aan de hand van andere bronnen zelf ook constateert).

zijn tirannie en noodgedwongen met hun bureu, de Friezen, tegen hem probeerden samen te zweren, kwamen ze erachter dat de samenzwering van Dirk met koning Karel en de paus hun veel te machtig was geworden. Op advies van die laatste (door middel van het voorbeeld van het maar liefst driemaal aftoppen van de grote en minder grote bomen, enzovoort, in de tuin in Mainz) overvielen Karel en Dirk met een enorme overmacht onze voorouders en hun bureu, de Friezen; in één nacht lieten ze de rijksten en machtigsten van Holland en Friesland van hun bedden lichten en de volgende dag voor de ogen van het hele volk onthoofden, en ook nog een paar mensen uit de gemeenschappen.** Toen konden onze voorouders alleen nog maar 'Ai ai, genade heer, genade heer!' roepen en dat was precies wat de tiran wilde.

* Zie over dit onderwerp Petrus Scriverius in zijn inleiding op *De graven van Holland*, ook bekend als *Out Batavia [Beschrijvinge van Out Batavien met de antiquiteyten vandien mitsgaders d'afbeeldinge, afkomst ende historie der edelen hoogh-geboren graven van Hollant, Zeelant ende Vrieslant...* Amsterdam: Broer Jansz, 1646; Inleydinghe tot de Graven van Hollandt, blz. 55-57]. En ook *Hollantze chronijk*, enz. [waarschijnlijk bedoelt Van den Enden hier de *Hollandtsche Chronijk* van Gouthoeven, zie noot* op blz. 77].

** Let wel: in dit opzicht kan onder de huidige omstandigheden voor de weinige en zwakke regenten die Holland nu heeft geen beter advies worden gegeven dan dat ze zonder beperking versterking in het regeren zoeken bij de menigte bevoegde burgers, op voet van gelijkheid. De beste manier om dit te doen zal ik in mijn tweede deel duidelijk maken.

Voilà, moedige medeburgers en landgenoten, het wet-
tig begin van onze tirannen oftewel graven, onder wie onze voorouders, nu eens meer en dan weer minder, tot deze tijd toe in voortdurende slavernij hebben moeten zuchten en vrezen, zoals wij nu onder de huidige tiran graaf Fi-

lips, koning van Spanje,²⁷ op een ondraaglijke manier gewaarworden. Moet ik dan nog iets duidelijker maken, bovenop wat wij allemaal nu zo pijnlijk voelen? En aangezien nu dus bij ons onder de aandacht lijkt te zijn gekomen hoe we onszelf zo veilig en effectief mogelijk van deze grafelijke tirannie en alles wat erbij hoort voor onze algemene vrijheid en belang voor altijd kunnen verlossen, is het misschien best nuttig de ware aard van onze huidige drukkende grafelijke tirannie wat nader te onderzoeken en, als we haar daardoor des te beter kennen, haar met echte moed niet alleen te bestrijden, maar, wat meer is, [te zorgen] dat de herinnering eraan als een heel groot en afschuwelijk kwaad voor het gewone volk er bij ons en onze nakomelingen toe leidt dat we haar eindelijk volledig vernietigen en ze nooit meer door enig middel onder ons zal kunnen opkomen, laat staan groeien.

Daarom moeten we beslist niet denken dat enige met de algemene vrijheid strijdige overheersing iets goeds zou kunnen bevatten, waardoor wij de neiging zouden kunnen krijgen om die overheersing* naar haar eerste begin en verhoopte verbetering voor het gewone volk te brengen. Nee, laten we dit als onwrikbaar vaststellen: alle [24] overheersing of tirannie kan alleen maar door volledige uitroeiing verbeterd worden. Onze huidige graaf en tiran is de machtige en naar alle absolute heerschappij strevende Filips, koning van Spanje, die in de voetsporen van zijn voorouders dusdanig met alle denkbare vrijheidsverkrachtende middelen en samenspanning met de pauselijke hiërarchie en gewetensdwang aan het werk is dat wij, als we daar niet manmoedig met prudentie en dapperheid maatregelen tegen nemen, nu eerst voor onszelf en vervolgens voor al onze nakomelingen in een aller-

.....
 27 Filips II, koning van Spanje van 1556 tot 1598, was ook graaf van Holland tot de publicatie van het Plakkaat van Verlatinghe in 1581.

kwalijkste slavernij van lichaam en ziel zullen vervallen waaruit misschien geen verlossing mogelijk is. Want wat het lichaam betreft, probeert deze tiran ons geheel en al te sturen volgens het belang en plezier van zijn grondbeluste, van arrogantie stinkende, misdadige, ons onverzoenlijk hatende en naar ons bloed dorstende Spanjaarden, en ons volledig van hen afhankelijk te maken. Lichamelijk gezien valt er voor ons niets ergers te bedenken: voor alle weldenkenden onder ons is de dood zelf duizend keer aangenamer.

.....

* Om een sekte of algemene regering lang in leven te houden moet men haar vaak weer tot haar eerste beginselen terugbrengen. En ook: wie de oude staat van een land wil veranderen, moet de schijn ervan ophouden. Beide worden door Niccolò Machiavelli gesteld in boek 3 hst. 1 en boek 1 hst. 25 van zijn *Discorsi*. Deze les, of liever gezegd deze kwalijke mening, heeft hij nergens anders vandaan dan dat hij aan alle zekerheid qua staatsvorm wanhoopde en zich daarom genoodzaakt zag zijn zogenaamde staten door allerlei vormen van bedrog en geweld zo lang mogelijk overeind te houden en pas op te geven als het niet meer ging — net alsof het in orde was als de mensen zoals in Sparta gevangen gehouden werden en in Rome als jachthonden gebruikt, en als dit maar een tijdlang zo kon bestaan, dat alles dan dikke mik was? Weg, weg met zo'n onfrisse en ronduit schofterige doctrine! Als we ons dan aan de eerste beginselen willen houden, dan moeten we er eerst op letten of ze goed zijn en met het principe van voor iedereen gelijke vrijheid overeenkomen. Is dat niet het geval, dan kunnen we ze allemaal heel eenvoudig en met het grootste voordeel vernietigen. Geen kalm en bevoegd burger met een eigen huishouden zal namelijk ooit zo dom zijn dat hij niet alles wil helpen vernietigen wat met het principe van voor iedereen gelijke vrijheid in strijd is, als het hem maar goed wordt gepresenteerd. Dit is mijns inziens niet alleen het echte medicijn voor alle kwalen van de burgerij, maar ook het enige, onwrikbare fundament van een eeuwigdurende staat en gemeenschappelijk belang.

.....

Wat de ziel betreft, staat de tiran in een heel nauw verbond met de hoofdbedrieger, de paus van Rome, die leert — nou ja, leert? ik zeg veel liever: die ons door zijn duivelse vondst en dwang van de Inquisitie van alle oordeel met de vrije rede probeert te beroven. Hij probeert ons, alleen voor zijn eigen nut en plezier, als louter redeloze, slaafse dieren door een blinde gehoorzaamheid en vrijwillige armoede zo veel mogelijk van God en Zijn enige ware dienst te vervreemden. En we moeten hier even goed op letten: dat er geen tirannie is zonder daarmee gepaard gaande paapse bedriegerij, en geen paapse bedriegerij zonder tirannie. Dus als we volledig van tirannie verlost willen zijn, dan moeten we ons ook allereerst van alle paapse bedriegerij ontdoen, want die twee trekken elkaar aan als ijzer en een magneet. Vele volkeren hebben, door uiterste nood gedwongen, kunnen besluiten zich van harte en metterdaad tegen de tirannie te keren; maar voor zover ik weet heeft geen volk zich ooit helemaal van de paapse bedriegerij weten te ontdoen en daarom zijn ze ook altijd weer onder de tirannie vast komen te zitten, voordat ze het zelf doorhadden.*

* Ik verzoek de opmerkelijke lezer in dit verband eens goed na te denken over de oorzaken en motieven van de opstand in Napels die nog niet zo lang geleden heeft plaatsgevonden, en ook waardoor dit uitmuntende en indrukwekkende volk opnieuw zo jammerlijk onder het juk van de slavernij is gekomen en onderworpen.

Zo is het ook niet geloofwaardig dat er ooit een machtig volk is geweest dat vrij was van bijgeloof, want overal waar een volk ooit door meer vernuft en ijver van voldoende middelen voorzien is geweest, daar heeft naar evenredigheid ook het bijgeloof zich gevestigd voor het nut van de papen. Het wortelde zich dusdanig in de geesten van de gewone mensen (door hun grenzeloze begeerte om na de dood

altijd vreugdevol en zonder ellende in de lieflijke Elyseische Velden te wonen) dat er, hoewel men vele heidense volkeren van het ene bijgeloof tot het andere heeft weten te brengen, nooit een volk is aangetroffen dat volledig van bijgeloof verlost was. Iedereen die namelijk ooit een gemeenschap van mensen ofwel voor het eerst tot een staatsvorm heeft gebracht of verbetering van die staatsvorm heeft nagestreefd, heeft vóór al het andere de godsdienst, zoals zij het noemden, als eerste aanbevolen en geprobeerd te vestigen. En omdat er geen voorbeelden van het tegendeel te geven zijn, lijkt de vaste slotsom bij alle enigszins georganiseerde volkeren met een staatsvorm te zijn dat de religie het belangrijkste en eerste fundament van de staat oftewel het gemeenschappelijk belang moet zijn.*

[26] Ik ga er wel mee akkoord dat de ware religie, voor zover ze op het opperste heil van onze zielen betrekking heeft, de kostbaarste en onverbreeklijkste band van een volk en gemeenschappelijk belang is, maar ik kan niet begrijpen hoe ze het eerste fundament van de staat zou moeten zijn. Ze moet immers met veel rijper beraad en oordeel door ieder mens voor zichzelf heel grondig worden overwogen en aangenomen en bestaat absoluut niet in uiterlijk vertoon of het voeden van ijdele hoop en vrees. Behalve dat uiterlijk vertoon, enzovoort, weet ik in onze tot dusver beoefende zogenaamde godsdiensten voor de staat niets waardevols aan te wijzen. Als ik het rechtuit mag zeggen: het zijn allemaal maar verzonnen, met de ware religie echt strijdige, bijgelovige plechtigheden. Tot nu toe mogen we die er volledig de schuld van geven dat wij praktisch allemaal zo onwetend zijn van de ware en hoogste godsdienst, die alleen in waarheid en geest bestaat, en van christen- en burgerlijke vrijheid.

* Alle zogenaamde, schijnbaar keurige religieuze staatkundigen verstaan onder religie alleen maar een noodzakelijk en zogenaamd heilig

bedrog. Voor iedereen die goed oplet, is het duidelijk genoeg dat alles wat ze over dit onderwerp religieus proberen te onderwijzen, alleen maar voor de vorm wordt gedaan voor de domme en slecht opgeleide massa; zonder dat ze ooit in staat blijken ook maar de geringste verstandige beschrijving van enig bijgeloof te geven, laat staan van ware religie. Ze zwetsen altijd maar wat om zich heen, net als bijvoorbeeld onze Hollandse essayist. [Waarschijnlijk bedoelt Van den Enden een specifiek, anoniem verschenen *Discours*, maar het is nog niet duidelijk welk; hij noemt het ook op blz. IV en 69 van het *Kort verhaal*.] Alleen Polybius en Machiavelli blijken hier eerlijk in te zijn. 'Daarom denk ik', zegt Polybius (blz. 413 en 414 in de Nederlandse vertaling), 'dat de oude goede redenen hadden om die mening over de goden en de straf in de hel bij het gewone volk in te voeren.' Verder prijst hij de resultaten van het Romeinse bijgeloof, omdat hij de ellende niet of nauwelijks begrijpt waarin het Romeinse volk voortdurend verkeerde door dat bijgeloof als voedingsbodem voor grove onwetendheid, zodat het uiteindelijk geheel te gronde ging.

Machiavelli schrijft er even verward als verbazingwekkend over om zijn volstrekt losse en dus ook volstrekt hopeloze staatsvorm in stand te houden; zie zijn *Discorsi*, boek I, hst. 11–15. Op de ene plaats lijkt hij heel religieus, maar op de andere plaats verklaart hij openhartig genoeg dat hij nooit iets van religie heeft geweten en ook nooit in het minst heeft geloofd dat ze bestaat. Zie hierover o.a. de volgende passage in het al genoemde hst. 12: dan wordt het tastbaar dat hij onder religie niets anders verstaat dan bijgeloof en een noodzakelijk bedrog. 'Laat de koning', schrijft hij, 'die zijn koninkrijk wil redden, daarom de fundamenten van zijn religie bezoeken en er goed op letten dat er geen gebreken in ontstaan; dan zal hij zijn onderdanen moeiteloos in devotie en heiligheid houden.' Dit lijkt wat, maar nu komt de uitleg en het doel van deze zuivere religie van hem, en dat in zijn eigen woorden: 'Hij zal ze door deze teugels tot rede brengen en met ze doen wat hij wil. En als er een religie opkomt, of ze nu vals is of niet (dat is om het even, zolang ze maar gunstig voor deze koning is) moet hij die bevorderen. Hij zal dat doen, als hij verstandig is.' Nadat hij iets verderop over het bedrog van het sprekende beeld van de godin Juno heeft verteld, zegt hij:

‘Zodra Camillus en de vooraanstaande mannen van de stad dit wisten, deden ze alsof ze het zelf geloofden en het geweldig vonden. God geve dat de christenvorsten ook zo zouden handelen, namelijk hun religie zo goed bewaren zoals ze hun in eerste instantie gegeven was; dan zouden hun koninkrijken en gezamenlijke regeringen er wat beter aan toe zijn dan nu.’ Valt er een duidelijker beschrijving te geven van een kwaadaardig bedrog door een niet-godsdienstig mens, of onder het voorwendsel van religie? Daarom zou ik willen dat de grootmoedige mens, omwille van zijn tijdelijk en eeuwig behoud, hier nu eens helemaal van verlost wordt door helder onderwijs van de rede, en eens een betrouwbare uitleg over de ware christelijke godsdienst krijgt.

Geen volk was ooit dichter bij het punt van verlossing van deze paapse bedriegerij dan wij! De vele soorten bedrog — bedevaarten, biechten, aflaten, missen voor iemands ziel, valse wonderen, gewetensdwang en het daaruit voortkomende verbranden, martelen, verdrinken, ophangen en wurgen, gecombineerd met de vernietiging van alle welstand — zijn dusdanig aan het licht gebracht dat de meesten van ons zich zeer verbeten inspannen om ze volledig uit te roeien. Zoals gezegd kunnen we dit wel als een belangrijk middel of aanleiding voor verlossing beschouwen, maar het is niet genoeg voor complete verlossing. En als we er niet compleet van verlost zijn, dan zullen we weinig of niets hebben uitgericht voor onze algemene verlossing en het verkrijgen van de gewenste vrijheid en algemene welstand. De omstandigheden zijn er nu nog niet naar om dit hier te bespreken zoals het vereist en verdient; daarom zal ik u hier alleen in het kort en op voorhand vertellen wat er volgens mij in deze situatie het dringendst moet gebeuren.

Ieder van ons weet volgens mij dat de voornaamste volkeren van Europa — zoals daar zijn de Duitsers, Fransen, Engelsen en met name de inwoners van de Nederlanden, waar wij ook onder vallen — door de vele tegenstanders

en blinde tegenstrevers van de pauselijke hiërarchie en bedriegerijen dermate in de war zijn geraakt dat we reden hebben om te vrezen dat de nieuwe dwaling bij hen erger zal worden dan de oude. Denkt u er maar eens rustig over na wat voor zekerheid er voor ons te vinden valt in al dat geschreeuw van de diverse sekten tegen de grootste bedrieger, de paus. Naar mijn mening hebben zij geen grotere schijn van waarheid dan dat ze — de een wat gevatter en fraaier verwoord dan de ander — de grove bedriegerijen en tekortkomingen van de aanhangers van de paus behoorlijk weten aan te wijzen. Maar wat voor garantie hebben we dat zij voor het overige niet ook blinde fanatici zijn die, zelf verleid en bedrogen, ons ook proberen te verleiden en te bedriegen? Een voorbeeld dat velen van ons zich nog kunnen herinneren, in Munster in Westfalen, en hier in het hartje van ons land, in Amsterdam, dat zich voordeed bij de dopers en geestuitdrijvers enzovoort, moet genoeg zijn om te zorgen dat we beter opletten dat we ons niet zonder nadenken en misleid door de hoogste tekenen van gezag door enig groot prediker, sektelid en paustegenstander blindelings laten leiden.

Mijn advies zou wat dit betreft dan ook zijn — maar ik geef mijn mening graag voor een betere — dat ieder van ons, na afschaffing van alle uiterlijk vertoon, onze God als het ware op voorhand door het zorgvuldig nastreven van een gemeenschappelijk belang (dat de liefde voor de naaste ook op unieke wijze bevat, sterker nog: zonder een gemeenschappelijk belang is naastenliefde helemaal niet mogelijk) zou proberen te dienen en te behagen. De onfeilbare goddelijke en dus niet te bedriegen rede laat ons immers heel duidelijk zien dat we het zekere nooit voor het onzekere moeten inruilen en dat je ook geen cent moet uitgeven zonder te weten waarvoor.

Dat is wel wat al diegenen van ons doen die, op deze manier door zotte waan betoverd, hun geld uitgeven waar

niets te koop is behalve gebakken lucht en bedrog met biechten, bedevaarten, missen voor de ziel, aflaten, overdadige bijgelovige aalmoezen aan schatrijke zogenaamde godshuizen, kerken en kapellen, en dan ook nog geld weggooiën aan accijnzen, tol en belastingen zonder enige verantwoording aan de gemeenschap. En wat nog het ergste van alles is: dat geld wordt meestal besteed om alle bedrijgerijen te voeden en overheersing te versterken — zoals wij nu helaas maar al te goed merken — met de uiteindelijke ondergang tot gevolg.

Ik zou wensen dat wij allemaal wat dit betreft eens goed gaan beseffen (het is tenslotte iets wat we zeker kunnen begrijpen) dat we, voordat we onze handen uit de mouwen steken of onze portemonnee opendoen, eerst onze ogen moeten opendoen om te kijken waarvoor we ons geld en onze inspanning gaan gebruiken. Daarbij moeten we ons wel realiseren dat die twee nooit voor een hoger doel kunnen worden ingezet dan dat ieder van ons hier in dit leven even vrij en veilig, met gemeenschappelijke hulp en bescherming, zijn hoogste welstand qua lichaam en ziel naar eigen goeddunken kan nastreven, zolang hij de gemeenschap niet benadeelt. Dit alles voorlopig, tot de tijd dat er onder ons uit naam van de alleruitmuntendste en zaligmakendste godsdienst iets zekers, wat boven alle twijfel verheven is, zonder bedrog, uitmelking en overheersing, wordt gevonden en vastgesteld.

Misschien zal iemand mij hier tegenwerpen dat we toch niet zonder religie mogen zijn, maar dat we wel zonder religie blijven zolang we ons hierop beraden en ons zorgvuldig voor de valse religie hoeden. Dan antwoord ik dat hier duidelijk de eerste valstrik te zien is en bovendien zeg ik ronduit dat iedereen die jullie op die manier aanbeveelt de allerwaardigste en zekerste religie met noodzakelijke haast aan te nemen, zonder onbetwifelbare garantie, en

die zijn voornaamste taak al schijnt te hebben verricht als hij jullie maar zo ver heeft gekregen dat je ja en amen zegt — dat zo iemand dan, bewust of onbewust, niet meer is dan een bedrieger. Ik zeg ook nog dat jullie, als jullie dus voorzichtig eerst maar eens genoeg nemen met een eenvoudige godsdienstigheid van een gemeenschappelijk belang, op voorlopige basis, op een onbetwifelbare garantie betreffende de waardigste religie mikken en goed op jullie hoede zijn voor alle bedrog — dat jullie dan allemaal werkelijk godsdienstige en zelfs zalige kinderen in Christus zijn.

En om jullie hier dus op voorhand een goede indruk te geven van het ware en alleenzaligmakende christelijk geloof, de maastaf voor alle nepreligies, bijgeloven en waangeloven, moeten jullie vooraf bovenal duidelijk en in het kort weten waarin dat geloof bestaat. Het christelijk geloof is volledig redelijk en bestaat niet in het aanhangen van enig uiterlijk kerkvertoon, noch in een domweg instemmen met enig voorstel dat meer of minder eerbiedwaardig is; nee, het bestaat alleen in een heldere en onderscheiden²⁸ overtuiging van de rede om iets aan te nemen wat ons zonder twijfel verder brengt in de kennis van en liefde voor God en onze naaste. De hele som van de wet en de profeten²⁹ is immers dat we God boven alles moeten liefhebben en onze naaste als onszelf. De som van het christelijk evangelie³⁰ is dat het blij en onbeperkt wordt verspreid, niet uitsluitend aan één volk maar aan alle volkeren ter wereld, waarbij ze van alle ceremoniën, precieze regels en wetten (die ze zonder enig redelijk overleg of wettelijke goedkeuring opgedrongen krijgen) worden vrijgesteld.

.....

28 Dit beroemde begrippenpaar is uit de kentheorie van Descartes afkomstig.

29 De kern van het Oude Testament.

30 De kern van het Nieuwe Testament.

De slechts door uiterlijke openbaring verlichte Mozes zette immers al zijn werk en wijsheid in om door middel van ceremoniën en precieze wetten een uitzonderlijke macht en slechts uiterlijke welstand voor een specifiek volk te bereiken, maar Jezus Christus is door Zijn eigen directe goddelijke natuur en wijsheid aan dit alles voorbijgegaan als aan iets wat voor Hem van geen enkel belang was. Hoe kwam dat? Omdat Zijn goddelijke wijsheid ten volle bekend was, zodat, toen Hij de mensen had overtuigd van de hoogst zaligmakende kennis van God en daaruit voortvloeiende liefde voor de naaste, er vervolgens niets bijzonders overbleef om de specifieke macht en welstand van één volk na te streven.

In dit verband raad ik jullie uitdrukkelijk aan heel goed in aanmerking te nemen dat alle ceremoniën, bevelen, aanbevelingen, beloften, dreigementen, wonderen, enzovoort, die in het Nieuwe Testament worden vermeld, niet anders moeten worden geïnterpreteerd dan dat onze Zaligmaker zich op deze manier aan de aard en eisen van het gewone Joodse volk probeerde aan te passen. Omdat dat tot die tijd alleen kinderlijk of slaafs was behandeld met indrukwekkende wetten, geboden, beloften, dreigementen en wonderen, had het als dat allemaal was overgeslagen misschien direct zijn minachting en afkeer voor ons aller Zaligmaker getoond — zoals Hij uiteindelijk door toedoen van de Joden, opgehitst door de schriftgeleerden en farizeëen, als een verachte vreetzak en zuiplap, vriend van openlijke zondaars, zondaressen en tollenaars, ja zelfs als godslasteraar een schandelijke dood is gestorven.

Evenzeer moeten we opmerken dat Christus, onze Zaligmaker en dus een nastrever van het gemeenschappelijk belang van alle volkeren, niet anders kon dan zich bemoeien met het nastreven van een uiterlijk gemeenschappelijk belang van één specifiek en afgescheiden volk, waarbij Hij dit naar het door God gegeven karakter

van ieder volk aan hun eigen vrije beschikking liet. Als [29] we immers de vele veranderingen en toevalligheden van de menselijke zaken in aanmerking nemen, schijnt het onmogelijk dat er over alle particuliere en uiterlijke bezigheden van de mens ooit een vaste, onveranderlijke, precieze wet of regel voor het algemeen nut kan worden vastgesteld. Daarom zijn volgens mij diegenen de allerbeste kenners van een christelijk burgerbestuur die onder alle ongunstige omstandigheden en beperkingen een heel volk het makkelijkst en best voor het algemeen nut zorgvuldig tot verbetering weten te adviseren.

Laten we voorlopig alle verdere zorgen over de vele zogenaamde godsdiensten en met elkaar strijdige sekten, die elkaar tot de dood toe haten en vervolgen enzovoort, terzijde schuiven en alleen verdergaan door goed en stevig op dit fundament te bouwen: dat we in godsdienstzaken helemaal nergens mee instemmen waarvan we niet helder en onderscheiden begrijpen dat het zo moet zijn en niet anders. Dan weten we zeker dat we zodoende, in de mate die ons door God wordt gegeven en naar gelang de talenten die we van Hem hebben gekregen, vrije en niet minder zalige kinderen in Christus zijn, en daarom ook eens en voor altijd in en door Christus worden vrijgesproken van alle individuele fouten, zonden en bezwaren die niet strijdig zijn met het gemeenschappelijk belang,* en dat we volledig in staat zijn om de hoogste gelukzaligheid te bereiken, ieder naar zijn situatie en rang.

* Ik adviseer de verstandige en opmerkzame lezer nog eens rustig stil te staan bij deze vrijspraak door Christus van allerlei individuele fouten, zonden en bezwaren die niet strijdig zijn met het gemeenschappelijk belang, want naar mijn mening zegt dit heel veel over het gemeenschappelijk belang.

Als je geen brood hebt, maak je je dan druk om de boter? Daarmee wil ik zeggen: het gaat nu om het helemaal verliezen of behouden van de door ons verkozen volledige gelijke vrijheid; als we die kwijtraken, hebben we geen enkele mogelijkheid meer om tijdelijke en eeuwige welstand te verkrijgen. Laten we dus ons hemd niet over onze jas aantrekken en ons hoofdzakelijk, bij voorbaat en zonder ons verder ergens druk om te maken, samen uit alle macht inspannen om dit dierbare leven van ons voor de ware gelijke vrijheid — het fundament van alle goeds dat we kunnen wensen, waarzonder dit leven voor de werkelijk grootmoedige mens geen leven is — zonder enige schroom en zelfs gretig in de waagschaal stellen en dan ofwel als een vrij volk leven, of op zijn Numantijns³¹ sterven.*

.....

* Over het sterven van de Numantijnen voor hun vrijheid kunt u naar hartelust lezen bij Antonio de Guevara [Spaans geschiedschrijver, ca. 1481–1545]. Mijns inziens is het een bijzonder gedenkwaardige geschiedenis; en als de Hollandse regenten en aanzienlijke burgers de kracht van een zich verdedigende vrijheid in dit verhaal op waarde hadden weten te schatten, dan hadden ze nooit enig potentaat hoeven smeken en al helemaal niet, zoals men zegt, zijn kont likken. (Bijvoorbeeld in 1585 met betrekking tot de Fransen en de Engelsen, met verpanding van Vlissingen, Rammekens en Den Briel, enz. In 1654 met Cromwell en nu, als ik me niet vergis, nog in 1660 en 1663 met de Stuarts, enz.) Ik heb reden te vrezen dat de tegen buiten- en binnenlandse vijanden al te slappe Hollandse regenten samen met de wufte, verfijnde, verwende, veel te geldbeluste en bovendien in vele sekten verdeelde en slaafse burgers, aan deze ziekten zeker de absolute vrijheidsdood zullen sterven, en dat misschien al binnenkort. Maar het tegendeel zal

.....

31 Numantia was een Keltiberische stad in het noorden van het huidige Spanje die in 134–133 v. Chr. door de Romeinse generaal Scipio Aemilianus werd belegerd. De inwoners gingen door tot het uiterste en velen pleegden liever zelfmoord dan zich over te geven.

ik blijven hopen zolang mij in Holland nog de vrijheid wordt gegund om schriftelijk en mondeling voor de gelijkheid en vrijheid van de burgers op te komen.

Nooit heeft God een volk tot een rechtvaardiger en waardevoller strijd geroepen dan ons nu; nooit zal er een [30] betere reden zijn voor ieder van ons, man voor man, om zijn dapperheid en vrije verstand voor het nut van het algemeen te gebruiken. Het is nu dan ook helemaal niet nodig onszelf met gewichtige beloften of bijgelovige eden tot onderlinge verbintenis aan te manen, aangezien wij allemaal na rijpe overweging van ganser harte kunnen verklaren dat we absoluut vastbesloten zijn om voor de allerkostbaarste gelijkheid en vrijheid te leven en te sterven. Want ik vraag jullie, wat is er voor de werkelijk grootmoedige mens aangenamer in dit leven en passender bij ons als vrijgeborenen, dan ons aller gemeenschappelijk belang door middel van onze eigen vrije beraadslagingen en besluiten te allen tijde vrijelijk na te kunnen streven, zonder dwang?

Om kort te gaan, medeburgers: het is een levensschat van onschatbare waarde. Laten we die als eerste veilig zien te stellen, en daarmee zullen we iets bereiken wat de daden van alle volkeren vóór ons zo ver zal overtreffen als het licht van de zon dat van de maan. Sterker nog, de hele natuur lijkt naar zo'n volk te verlangen. En neem mij mijn vastberadenheid niet kwalijk als ik durf te zeggen dat God het niet zal kunnen laten zo'n volk met alle tijdelijke en eeuwige zegeningen te overladen; want als onze keuzes Hem zo behagen, zullen zelfs onze vijanden zich genoodzaakt zien vrede met ons te sluiten. Laten we dus nu het pand dat God ons heeft gegeven, de nooit bedriegende en onfeilbare goddelijke rede, aan het werk zetten met dit waardige doel: dat al onze vrije beraadslagingen en overwegingen uitsluitend zo worden gestuurd en geor-

ganiseerd dat wij, van de geringste tot de aanzienlijkste, allereerst verzekerd zijn van volledige voor iedereen gelijke vrijheid ter verkrijging van een algemene lichamelijke welstand, waarbij een eind aan alle particuliere armoede wordt gemaakt. Vervulling van alle redelijke behoeften en neigingen en bovendien een opstapeling van alle verdere rijkdommen en vooral die van onze ziel, die er uitsluitend in bestaat dat we God echt kennen, liefhebben en dienen. Een beter en waardiger doel dan dit alles bestaat niet.

[31] De wapens moeten zowel standvastig als manhaftig ter hand worden genomen — onze eigen, goed geoeffende hand en niet die van buitenlandse huurlingen. En de ligging van ons land, de versterking van steden en gemeenten en de levensmiddelen moeten de allerhoogste prioriteit krijgen. Ook moeten we overwegen of we met onze huidige burgers, landgenoten en inwoners wel bestand zijn tegen onze tiran en ander geweld van buiten; zo nee, dan moeten we overwegen wat voor en hoe veel burens, en op welke waardige voorwaarden van vrijheid, we zo veilig mogelijk voor onze noodzakelijke versterking kunnen uitnodigen en oproepen door de hoed der vrijheid vrolijk op de speerpunt te steken, en met welke we vrede moeten bewaren of juist niet. (Want het aangaan van verbonden, laat staan unies met tirannen en anderszins slaafse en geheel in het bijgeloof verdronken volkeren of zogenaamde staten is mijns inziens een enorme stommiteit.)*

* Op het aangaan van allianties, unies enz. hebben de Hollandse regenten zich tot zover meestal lelijk verkeken en hier valt geen verbetering in te verwachten zolang Hollands regering zo zwak blijft. Zolang ze zo veel buiten- en binnenlands kwaad en valstrikken moet vrezen en zich hierin niet beter weet te versterken met de hulp van rechtschapen, bevoegde medeburgers bij het regeren, is het naar mijn mening absoluut onmogelijk dat de weinige regenten en het volk van Holland zich ver-

der van buiten- en binnenlandse tirannie en verderf zullen kunnen bevrijden. En als de huidige weinige regenten van Holland hier de moed voor hadden, dan weet ik wel (en ik zal het bewijzen) dat dat hun heel veel gezag zou opleveren. Maar uit angst om aanstoot te geven durft niemand zijn hand op te steken, dus doe ik het maar in hun plaats — al weet ik wel dat niemand me daar dankbaar voor zal durven zijn.

Onze voornaamste steden moeten tot een groots, eendrachtig geheel met versterkte muren worden gemaakt, zonder angst voor elkaar, en hun burgers en inwoners moeten snel tot één staatsbelang worden gebracht. Kleine steden, marktplaatsen, grensvestingen, dorpen, gehuchten, enzovoort, moeten geheel afhankelijk worden gemaakt van de voornaamste, grootste, machtigste, midden in het land of aan zee gelegen steden. In elk van die steden dient met een waardige zitting op georganiseerde wijze een gezaghebbende raad te worden opgericht van de hele burgerij die op voet van gelijkheid een vrije stem heeft. Misschien zal het beste middel in eerste instantie zijn om een provisorische burgerraad* van de beschaafde en gematigdste aard met onze aanzienlijkste en beste mannen op te richten en die nooit in aantal te beperken, maar hem ieder jaar met een flink aantal uit te breiden. Op die manier kunnen we in de loop der tijd op een goed georganiseerde manier een heel indrukwekkende vrije burgervergadering tot stand brengen.

* Door de correcte oprichting van zo'n provisorische burgerraad zal het Hollandse volken dus ook zijn huidige regenten mijns inziens zeker een eeuwigdurende, groeiende welstand en onverslaanbare machtspositie, enz., kunnen bereiken in weerwil van alle Europese potentaten.

De vergaderzaal van deze raad zou goed geordend moeten zijn naar de vereisten van ieders burgerschap en

in een cirkel gebouwd moeten worden, met galerijen en banken die van onderaf vrij ver omhoog gaan; de voornameste, roulerende gezaghebbende voorzitters en bestuurders van die vergadering van ettelijke duizenden beneden in het midden. Dan kunnen alle burgers elkaar zien en horen en kunnen hun stemmen bovendien ordelijk en goed bedekt, door middel van balletjes, vrijelijk worden uitgebracht en ingezameld. Het allereerste besluit van deze vergadering van een voorname stad zou mijns inziens moeten zijn dat iedere burger en zelfs inwoner de gelegenheid, of liever nog de aanbeveling zou krijgen om schriftelijk, ter verbetering, in te brengen wat er volgens hem tot het gemeenschappelijk belang, de onderlinge versterking en de bloeiende welstand van elke stad behoorde, met een waardige beloning voor alles wat door de gewone burgerij zou worden goedgekeurd om in de praktijk te brengen.

Op dezelfde voet zou ik in alle bescheidenheid nog iets willen voorstellen. Ik denk namelijk al goed begrepen te hebben dat wij, als we onze zaken in overeenstemming met een voor iedereen gelijke vrijheid goed inrichten, onszelf heel goed en gemakkelijk staande zullen kunnen [32] houden zonder omzwervingen en ordinaire smeekgezantschappen aan enz.³² of het aangaan van onnatuurlijke verbonden, laat staan unies, met landstreken en volkeren waarmee we tegenstrijdige belangen hebben. En daarom zeg ik dat we, zodra onze voornaamste steden en met name onze grenssteden goed voorzien en versterkt zijn, onze zaken in relatie tot de zee en alles wat daarmee samenhangt de hoogste prioriteit moeten geven. Alleen daarvan hangt namelijk onze welstand af, en wel op zo'n

.....
 32 Van den Enden lijkt te denken dat de lezer wel weet wat hij hier wil zeggen — misschien iets over Europese potentaten. Zie de inleiding, blz. 21v.

manier dat wij zonder die zaken absoluut niet kunnen bestaan; en door de gunstige ligging van ons land zijn ze zo gegroeid dat wij, als we ze alleen maar voortzetten met onze gebruikelijke ijver, moed en naarstige zuinigheid, met een goed geregelde voor iedereen gelijke vrijheid, zonder enige kwalijke geëtrooide monopolies* die met de vrijheid in strijd zijn, binnenkort al onze problemen met Gods hulp gemakkelijk en op eigen kracht te boven kunnen komen. Ik hoef me dus nog niet volledig uit te spreken over de hoge verwachtingen die ik hier bij mezelf van heb; ik hoop nog te beleven dat al onze voornaamste steden hierdoor ten minste duizend morgen³³ land zullen beslaan en goed voorzien zijn van statige gebouwen en woningen die bij een waardige, vrije burgerij passen.**

[33]

.....

* Ach! Nu de allerergste problemen van het volk van Holland duidelijk worden, heb ik ze zo goed mogelijk geanalyseerd, maar het is nog niet het moment om openbaar te maken wat ik ontdekt heb. Op enig moment zal ik dat met Gods hulp toch niet kunnen nalaten. Als God intussen maar een beetje wil helpen in deze urgente nood! Dan, of als het anderszins nodig blijkt, zal ik zo helder mogelijk duidelijk maken dat het Hollandse volk onmogelijk kan blijven bestaan zonder volledige vernietiging van deze twee kankergezwellen: de Oost- en West-Indische monopolies. Want zonder vrijheid om de West is het evident dat de scheepvaart van Holland in zijn geheel in verval zal raken; maar als de vaart om de West vrij wordt gelaten, zal de dwang om de Oost uit zichzelf in duigen vallen, nog afgezien van het feit dat hij dan niet langer in stand kan worden gehouden door de dwang om de West. Die laatste proberen voort te zetten met een zekere mate van particuliere vrijheid van handel naast het monopolie in Oost-Indië is mijns inziens even goed mogelijk als het mengen van water en vuur. Dit alles zal uit de aard van

.....

33 Een morgen is een landmaat die per streek verschilde. De Amstel-landse morgen meet 8.129 m².

dat monopolie, samen met het voorbeeld van het geruïneerde West-Indische monopolie, eenvoudig, helder en onweerlegbaar blijken. En zo zal ik ook aantonen dat een vrije, goed gereguleerde, frequente vaart op deze twee vaarwateren, die ruim driekwart van de rijkste gewesten van de wereld uitmaken, de Hollandse handel en scheepvaart dan minstens zal vertienvoudigen, en dat ongelooflijk snel. Dan zal ook de nauwelijks voorstelbare schade duidelijk worden die ons Hollandse volk door de domme handhaving ervan heeft geleden, nu lijdt en bij voortzetting ervan zal blijven lijden.

Naast al deze onbetwifelbare argumenten, met voorbeelden van het problematische West-Indische monopolie, zal ik ook nog het niet te weerleggen voorbeeld aandragen van het voormalige Groenlandse monopolie, dat door de buitengewone ijver en vastberadenheid van de particulieren, ondanks en zelfs tegen heug en meug van de toenmalige regenten, ongedaan is gemaakt. De ontbinding van dat monopolie ligt aan de hele scheepvaart van Holland ten grondslag; dat heeft zelfs een tijd voor de hele staat gegolden en misschien is dat nog wel zo. Want ik vraag u, waar had de staat tijdens de Engelse Oorlog met Cromwell zijn matrozen vandaan moeten halen, als het niet van de opschorting van de vaart op Groenland was geweest? Over het jaar 1659 tijdens de Zweedse Oorlog zal ik u te zijner tijd iets interessants vertellen over wat de Groenlandse reders toen voor de staat hebben gedaan. En nu, in de huidige Engelse Oorlog met de Stuarts, zal er naar ik hoop ook nog nieuws komen over iets bijzonders wat zij voor de staat hebben gedaan.

Kortom: deze edele Groenlandse handel is door de enorme ijver en vastberadenheid van particulieren van één tot wel twintig schepen aangegroeid; en zoals er toen maar 500 matrozen in dienst waren, zijn er nu jaarlijks wel ca. 10.000 en daarnaast nog een evenredig aantal kuiters, touwslagers, enz. Te zijner tijd zal ook nog duidelijk blijken dat deze Groenlandse handel, hoewel meest gedreven met schade voor rekening van de particulieren, niettemin wel zal kunnen blijven bestaan en in het levensonderhoud van de gemeenschap voorzien. Was die handel daarentegen onder monopolie gebleven, dan was hij noodzakelijkerwijs allang vervallen en had hij de staat bovendien onherstelbaar

schade en misschien wel de ondergang gebracht. Dat alles heeft voor mij nogal wat te zeggen. Wie het vatten kan, die vat het! En als ik dit nog mag toevoegen: de Noord- en ook Zuid-Hollandse met de Zeeuwse regenten, enz., die gelegenheid hebben om uit hun familie ruim voldoende schippers, supercarga's en andere oppermatrozen en ook nog de menigte trouwe zeelieden te leveren, die hebben tot zover lelijk zitten suffen door toestemming te geven voor een Oost- en West-Indisch monopolie. Ik wil ze eens flink wakker schudden. Ik heb vaste hoop en vertrouwen dat de rampzalige schade door deze Engelse en overige Europese potentaten, die ze op het goede moment op deze monopolies hebben gegrondvest, daar enorm bij zal helpen. Deze op de monopolies gebaseerde, hardnekkig voortgezette schade — zoals ik vanuit de ijver van een goede Hollander al zo vaak openlijk heb uitgesproken, waarvoor ik nooit respect kreeg en vaak ben uitgelachen — die nu tot een openlijke breuk met de Engelsen is uitgebarsten, zal in zijn geheel en ook nog uitsluitend voor de volledige vrijheid en het belang van het Hollandse volk van nut blijken. Dan zullen wij, of in elk geval velen van ons die nu of in de toekomst in Holland wonen, nog genoodzaakt zijn openlijk te belijden dat God de Engelsen en de overige Europese potentaten blijkbaar heeft opgestookt om al Hollands bevoegde burgers en inwoners, zonder uitzondering, door de verwoestende schade die ze wordt toegebracht tot de hoogste graad van volkomen gelijke vrijheid te brengen en daarmee tot een onoverwinnelijke, eeuwigdurende, groeiende en bloeiende welstand. En hier zal ik dus met reden onvermoeibaar aan bijdragen zolang ik ademhaal, of misschien wel het meest na mijn dood.

[33]

** Iedereen in Holland die nu nog niet kan begrijpen dat elke aanzienlijke Hollandse stad in korte tijd tot de grootte van duizend morgen land, in verhouding goed bezet met burgers en inwoners, en tot een gewenste welvaart kan worden gebracht, die heeft nog helemaal niets zinvols over het belang van Hollands volk begrepen. Volgens mij komt het door de onkunde van zulke mensen en misschien door het belang van een paar regenten dat er in Holland steden met een uitstekende ligging ver worden overtroffen door steden met een veel slechtere ligging. De gelijkheid van de Hollandse steden qua grootte en aantal burgers is

voor mij een punt van het allergrootste belang voor de welstand en het voortbestaan van het Hollandse volk, zozeer dat ik wel ronduit durf te stellen, ongeacht al het gezwets van de schrijvers over Hollands belang, dat Holland doordat dit ontbreekt binnen afzienbare tijd in zichzelf zal wegwijnen. Dit zal ik te zijner tijd ook steekhoudend beargumenteren.

Laten we dan ook bij wijze van feestelijk begin van ons manhaftige besluit alle zogenaamde grafelijke privileges, plakkaten en verordeningen, perverse en uitmergelende, vrijheidsverkrachtende rechtsplegingen,* enzovoort, zowel van alle eerdere als van de huidige tiran, als ketenen verachten en met voeten treden. Laten we ze als tekenen van onze met geweld geroofde vrijheid door hun eigen beulen, bij wijze van laatste dienst, publiekelijk doen verbranden. Dat zal dan met recht *pro libertate populi* of *patriae* mogen heten, in die zin dat wij van nu af aan geen andere wetten of regels zullen accepteren dan die welke in onze algemene soevereine vrije vergaderingen na rijpe beraadslaging bij meerderheid, of ook anders met tweederde of drievijfde van de stemmen, voor onze algemene welstand zowel in de stad als op het platteland zijn goedgekeurd, of later door voortschrijdend inzicht verbeterd worden.

* Over deze zogenaamde rechtspleging van de graven die in Holland nog steeds bestaat maar in feite pervers is, ons uitmergelt en de vrijheid verkracht, zal ik me bij gelegenheid ook eens ferm moeten uitspreken.

[34] Als het over het land of de unie van belangrijke steden gaat, zou er niet stad voor stad moeten gestemd maar hoofdelijk, per burger van elke stad,* omdat het algemene belang van alle steden, dat voor alles zou moeten gaan, op die manier het best zou kunnen worden afgewo-

gen en beschermd, tot onderling genoeg en onverslaanbare versterking en zonder jaloezie bij de afzonderlijke steden. Op onze aanstaande eerste vergadering hoop ik het een en ander schriftelijk nader uit te leggen en in alle bescheidenheid uitgebreider duidelijk te maken in hoeverre onze steden met elkaar verbonden moeten worden; hun natuurlijke gelijkwaardige belangen, die dicht bij elkaar liggen, zullen daarvoor verbluffende voordelen opleveren.

.....

* Lezer, hier steekt kracht in! Als dit in Holland serieus werd gedaan, zou dat tot een groot wonder leiden. Dan zouden we de ijver van de burgers zien om zich met medeburgers te versterken en hun steden te vergroten. Dit is ook het belangrijkste wat ik wil, opdat we in Holland nooit meer om zeelieden verlegen zullen zitten maar er altijd royaal genoeg zullen hebben, uit eigen land zelfs, ook al was heel Europa tegen Holland op de been. Dan hoeven ze ook nooit meer met stokken van het Oost-Indisch Huis [het hoofdkantoor van de VOC] te worden weggejaagd; boontje komt om zijn loontje.

.....

Alle gewone en voorname ambten van een stad dienen vervuld te worden door de menigte van goed georganiseerde colleges, samengesteld uit de rijkste en gemiddeld gegoede burgers, zonder enige belasting van het volk. Dit volgens de les van Christus: wie onder u de eerste in rang is, laat die de dienaar van allen zijn.³⁴

Ook de financiën moeten zonder enige belasting van de arme arbeiders en gewone mensen met een huishouden zo veilig mogelijk worden geregeld en beheerd, zonder dat er iets aan de strijkstok blijft hangen.* (Zonder dat stad of land ooit ook maar enigszins in de schulden hoeft te raken, of ooit aparte openbare, laat staan geheime schatkisten no-

.....

34 Marcus 9:35, 'Indien iemand de eerste wil zijn, die zal de allerlaatste zijn en aller dienaar.' (vertaling NBG)

dig zal hebben, aangezien de welvaart van de burgers de alerveiligste schatkist voor de gemeenschap is.)

* Dit is van het grootste belang voor de Hollandse Republiek en het hangt er helemaal van af dat er een eenvoudige manier wordt gevonden om de inkomsten voor het opvangen van de publieke lasten zo veilig mogelijk (zonder alle kwalijke verpachtingen en daaruit voortkomende extreem kwalijke belastingontduiking en verklikkerij, die de openbare rust echt verstoren) op een vlot beschikbare koopmansrekening weg te zetten. Dat is mijn voorstel en met Gods hulp zal ik ook duidelijk maken dat het in Holland in de praktijk kan worden gebracht zonder enig bezwaar voor de gemeenschap; en dat er dus zonder openbare, laat staan geheime stadsschatkisten en -inkomsten, en bovendien met vernietiging van alle daarmee strijdige, zowel gecreëerde als uitmergelende buitensporige gemeenschappelijke schulden van het land, enz., in Holland goedkoper geleefd zal kunnen worden dan overal elders in Europa. En op deze manier zal ik ook laten zien hoe we ons in Holland te allen tijde kunnen voorzien van een oneindige menigte echte liefhebbers en zowel standvastige als niets kostende voorvechters van de algemene vrijheid en welstand.

Al met al zorgt dit ervoor dat er nergens goedkoper geleefd kan worden dan in Holland; dit zal ik te zijner tijd door middel van de scheepvaart glashelder aantonen.

Het al te hard en als een lastdier werken dat de nog enigszins grootmoedige mensen vaak tot wanhopige razernij drijft of anders in een dierlijke onwetendheid onderdrukt houdt, moet verlicht worden met een menselijke en het verstand scherpende tussentijdse opleiding:

[35] want alle onmatige en erger dan dierlijke arbeid veroorzaakt nu ongelooflijke schade voor alle zogenaamde staten.

Daar komt het ook vandaan dat er in deze ellendige wereld zo makkelijk een menigte vechtersbazen van vijf stuivers wordt gevonden, waarvan we ook gerust kunnen

zeggen dat zij de kracht en het voedsel van alle tirannie zijn.

De kinderen en wezen van de gewone mensen zouden, naast hun gewone opleiding tot kostwinner, naar hun individuele vermogens onderwijs moeten krijgen in alle wetenschappen die de mens betamen.

Zodra de jongens volwassen worden, moeten ze bovenal les krijgen in het ferm hanteren van de heilige wapenen, zodat we die nooit aan langdurig ingehuurde buitenlandse landlopers hoeven toe te vertrouwen. Want als de kracht van een zogenaamde staat voornamelijk wordt uitgeoefend in een voortdurend aanblijvende krijgsmacht die een voortdurende ondraaglijke belasting van de gemeenschap betekent, dan is het zeker dat dit uiteindelijk onvermijdelijk op een onverdraaglijke tirannie en ondergang van die zogenaamde staat uitdraait. En dat zal des te eerder gebeuren als er in die staat, zoals bij ons, mannen zijn die zichzelf, ofwel vanwege hun voorouders of vanwege hun eigen zogenaamde goede diensten, niet alleen tot de opperheerschappij oftewel tirannie bevoegd achten, maar ook nog door de meerderheid van de nog niet goed geïnformeerde gemeenschap met hart en mond, en door sommige kwalijke types zelfs met de pen, openlijk geprezen en bijna aanbeden worden. Sterker nog: zelfs als het deze eersten en vermeend bevoordeelden wordt afgepakt door een paar mensen die in macht en gezag ver boven de andere burgers uitsteken, dan loopt de gemeenschap nog hetzelfde risico met betrekking tot deze laatsten — ongeacht wat voor ijveraars voor de gemeenschap ze pretenderen te zijn.

Dit is een zaak van zo groot belang dat vertrouwen hier nooit enige rol in mag spelen; nee, vanwege de gebruikelijke zwakte van de menselijke natuur moet ze voortdurend worden afgeweerd door het gezag van de vrije burgervergadering en de eigen wapentraining.

In deze situatie moet vooral met een heel scherp oog

worden toegezien op diegenen die uitblinken in scherp verstand, welsprekendheid, het hanteren van zowel de wapens als de pen, en het nastreven van overvloedige rijkdom. Zij blijken immers, net als alle andere mensen, voornamelijk liefhebbers van hun eigen wens en worden door sterke indrukken van hun kennis die die van andere mensen overtreft en hun behoefte aan grootsheid voortdurend als het ware tot een soevereine en absolute heerschappijgenoodzaakt.

[36] Voor het bevorderen van de zeer respectabele huwelijkse staat en het tegengaan van alle kwalijke ontucht van priesters, monniken en begijnen, enzovoort, en bovendien van kwalijke en ongereguleerde prostitutie en andere vormen van verspilling van het zaad en de vrucht van mannen en vrouwen en zelfs vaak opzettelijke vruchtvernietiging wil ik geen strenge wetten, die meer kwaad dan goed doen. Hier moet op vruchtbare wijze voor het algemeen belang in voorzien worden door goed uitgedachte afleidingsmethoden die voldoende zijn voor de huwbare jeugd, enzovoort, vooral degenen die ten oorlog trekken, zonder dat de huwelijkse staat eronder lijdt.* Dan zal onze Hollandse Republiek zichzelf krachtig met mensen versterken door middel van een overvloedige, vruchtbare en niettemin goed gereguleerde voortplanting.

* Hiervan heb ik een behartigenswaardig concept in mijn bezit.

Een man zou echter niet met meer dan één vrouw hoeven of kunnen trouwen. Dit zie ik namelijk als een van de allerschadelijkste praktijken voor een vrije republiek, omdat er geen bevredigende verhouding tussen veel vrouwen en één man te vinden is. Hoewel dit door een goede regeling of toevallige ervaring van personen soms misschien wel gebeurt, is het te onzeker en te zeer

onderworpen aan vervreemding, toevallige veranderingen en verdorvenheden. Vanwege de verschillen tussen vrouwen, ook in uiterlijk schoon, kan een man in een huwelijk met veel vrouwen immers nooit vreedzaam zorgen dat ze allemaal vrolijk en tevreden zijn.

Dan heb ik het er nog niet over gehad dat de veelsoortige natuurlijke gevallen van onbekwaamheid bij de man zijn huwelijkse plichten volledig kunnen verprutsen en daarmee de vruchtbaarheid van de vrouwen in kwestie geheel onproductief maken, wat de hele staat schade toebrengt.

Datzelfde zou men mij ook met reden kunnen tegenwerpen over de al te nauwe verbintenis tussen één man en één vrouw. Daarom zou ik, als ik eerlijk mag zijn, met betrekking tot de huwelijksplichten zeggen dat dit (maar ik ruil mijn mening graag voor een betere) het best werkt voor de welstand van een staat en voor ieder lid, zowel vrouwen als mannen: dat er voor de beste toestand en onderhoud van een huisgezin niet meer dan één huisvader en -moeder, met de nauwste verbintenis en hoogste voogdij van een huisgezin, nodig of gewenst zijn.

Intussen zou ik aan iedere huisvader en -moeder hun natuurlijke vrijheid willen laten om elkaar zo verregaand de vrijheid te geven als zij voor de welstand van hun huisgezin met betrekking tot hun huwelijksplichten en onderlinge tevredenheid overeen zouden kunnen komen.

In het geval van enige geplande of ongeplande publieke onenigheid tussen die twee, als ze er samen niet uit komen (wat altijd als een enorme schande voor allebei moet worden beschouwd, of voornamelijk voor de man, of ook wel voornamelijk voor de eerste die er openlijk over klaagt), moet hun een weg worden geboden naar de nodige verzoening of anders ook naar een complete scheiding. Het gaat immers tegen alle rede en billijkheid in dat twee

[37] mensen die tot wederzijds plezier en hulp bij elkaar zijn gekomen, gedwongen zouden worden tot het grootste verdriet van beiden, en vaak tot verderf van allebei en de hele familie, bij elkaar te blijven.

Het is nu niet het moment om afdoende in te gaan op die manier van scheiding en op de zeer nauwgezette procedure die daarbij in acht moet worden genomen, aangezien dit zich te zijner tijd, evenals alle andere manieren van procederen of burgerlijke vrije rechtspleging, en bovendien de gesteldheid van de rechtbanken en rechters over dat wat misdadig en een lijfstraf waard is, ruzies, meningsverschillen over have en goed die voortkomen uit erfenissen, handarbeid, bedrijf, handel, rederijen, timmerbedrijven, landbouw, enzovoort, en alles wat er verder in het bijzonder vereist is voor de goede organisatie van een belangrijke stad of republiek in verband met de schuttersorden, de verkiezing van eenjarige hoofdofficieren daarvan, enzovoort — dat alles zal dus te zijner tijd het best blijken uit onze vrije burgerberaadslagingen, waarnaar ik me wat dat betreft vooral richt.

Het is voor mij, net als voor ieder ander afzonderlijk, immers onmogelijk alle details van de goede organisatie van een stad te presenteren, aangezien ze eindeloos doorgaan en dus ook alleen door een permanente vrije burgervergadering te allen tijde en onder alle omstandigheden moeten worden bedacht en ingevoerd. Verder moet wat dit betreft eens goed worden begrepen dat de natuur van alle menselijke zaken zo is dat alles onvermijdelijk aan verandering onderhevig is; en als die veranderingen niet met wijs beleid tot een altijd groeiende en bloeiende welstand kunnen worden bestuurd, zal het met alle menselijke zaken onvermijdelijk bergafwaarts gaan.

Iedereen die ernaar streeft zaken van staat of kerk alleen naar zijn eigen goëddunken in dezelfde eentonige toestand en zogenaamd geloof te houden, die streeft dus

ook (wat meestal continue ellende met zich meebrengt) naar een zekere ondergang van zowel staat als kerk.

Dat is ook het geloof van de voornaamste staatkundigen die ik ken, dat er niets stevigs of duurzaam goeds in de staatsinrichting te stellen of te vinden is;* en daarom slaan ze overal maar een slag naar en zien ze zich ook gedwongen zich met zo veel trucs, hofintriges, schurkenstreken, enzovoort, ellendig te behelpen. [38]

* Machiavelli, die anders in staatkundige zaken zeer scherpzinnig oordeelt en observeert, stelt in zijn *Discorsi*, boek I hst. 2, dat 'de verschillen en veranderingen in staatsvormen door toeval ontstaan zijn' en barst uiteindelijk uit, wanhopend aan een vaste en goede staatsvorm: 'Zo is de omloop' (namelijk van staatsvormen) 'die gedraaid heeft, draait en zal blijven draaien, zo lang als er vorstendommen op de wereld zijn', enz. Ik denk dat dit er de oorzaak van is dat dit anders zeer vrije verstand en door geen bijgeloof bepaald oordeel zo blindelings en onbezonnen heeft uitgemunt in het leren plegen van allerlei bedriegerijen en schurkenstreken. Omdat hij immers niets blijvends en stevigs omtrent een gemeenschappelijk belang kon vinden, was hij genoodzaakt langs de weg van allerlei bedriegerijen en schurkenstreken iedereen afzonderlijk te leren en aan te raden om slechts fortuin te kunnen maken. Dat is waarachtig ook nog steeds de hele en hoogste doctrine van eigenlijk alle zowel oude als hedendaagse, enz.; en de helse vruchten ervan, die alle menselijke gemeenschappen te gronde richten, blijken overvloedig uit alle oude en nieuwe geschiedschrijving.

Zodat ik me helemaal niet kan voorstellen dat het bestaan van duivels veel ellendiger kan zijn dan het leven van de kwaadaardige staatsman van nu, dat ook nog eens de oorzaak is van de helse ellende van miljoenen mensen.

Maar wij, die voornemens zijn om voor onze Hollandse Republiek en volk een altijd groeiend welvaren na te streven zo lang als de aarde bestaat, zijn dus ook genoodzaakt heel andere gedachten te vormen dan tot nu toe is gebeurd.

Tot slot moet ik dit nog toevoegen: wanneer wij ons, zoals eerder bedacht, naast alle andere goede dingen wijselijk op een royale en goed gereguleerde voortplanting voor onze noodzakelijke aanwas en versterking toeleggen, zal het heel spoedig en in minder dan een half mensenleven gebeuren dat onze grote steden, met nog een toestroom van zo veel te verwachten buitenlanders en burenen (die intussen het vrijwillige werk van de voortplanting graag op zich zullen nemen), onvermijdelijk gemiddeld met allerlei soorten mensen volgepropt zullen raken.

Om dat in goede banen te leiden en te verdunnen — zoals verstandige hoveniers hun bomen, planten en kruiden verplaatsen — zal het met vaste hand onderhouden van een vrije, goed gereguleerde scheepvaart en de daarvoor vereiste vrije emigratie naar de geschiktste streken van Amerika een geweldige gelegenheid creëren om de scheepvaart en handel enorm te laten groeien.

Zo zeer zelfs dat wij mettertijd, als de Europese potentaten ons hardnekkig blijven dwarsbomen of de handel in Europa anderszins erg achteruitgaat, nooit verlegen hoeven te zitten, maar altijd eigen landen en volkeren in overvloed hebben om stand te kunnen houden.

Want waar men zo verstandig is voor constante en flinke werkgelegenheid te zorgen, gecombineerd met een vruchtbare en goedgeregelde voortplanting, daar zal men onvermijdelijk een toestroom van de onderdrukte mensenmassa zien, zoals het water naar het dal stroomt.

Degenen onder ons die een beetje verstandig zijn, hebben mij hierin hopelijk wel begrepen, evenals in al mijn andere nuttige voorstellen.

De toename van het aantal mensen en uitbreiding van onze vrije staat zijn voor mij zaken van het grootste belang, maar ik moet toegeven dat het nog veel te vroeg is om daar uitgebreid op in te gaan, vooral op dat laatste.'

Tot zover Vrijmont, in de context van het begin van de opstand tegen de Spanjaarden. Ik zal dit traktaat en eerste deel met de volgende stellingen en overwegingen afsluiten. Als ik merk dat er in Holland meer belangstelling komt voor het onderwerp van vrije staatkundige stellingen, dan is dit alles nog maar een voorproefje. [39]

Alle wetten, regels en verordeningen moeten uitsluitend ten behoeve van het algemeen nut en belang worden geïnterpreteerd, ingericht en toegepast. Ze moeten niet zo zijn gemaakt als zwakke spinnenwebben, waar grote vliegen doorheen breken en veilig verder vliegen terwijl alleen de kleintjes erin blijven hangen en stikken, maar als sterke koorden van de staat, waarmee alle voor het gemeenschappelijk belang schadelijke excessen van alle personen, zonder onderscheid, krachtig en veilig kunnen worden bestreden of gereguleerd. Want de welvaart van het hele volk is de hoogste wet en moet dat ook zijn.

Voor het nauwkeurig uitdenken, invoeren en strikt handhaven hiervan moet alle oordeelsvermogen, wijsheid, gezag en macht van een hele bevoegde vrije burgervergadering of volk worden aangewend, met de grootste zorg en zonder schade aan de voor iedereen gelijke vrijheid. Zonder de jaloersheid en oplettendheid van een heel volk met betrekking tot de eerlijke en voor iedereen gelijke uitvoering van de heilzame wetten zal het altijd onmogelijk blijken dat op een andere manier in praktijk te brengen.

In dit verband kan ik hier zonder meer concluderen: zoals een gemeenschap van mensen niet kan bestaan zonder rechtmatige invoering, instandhouding en voor iedereen gelijke uitvoering van de heilzame wetten, zo kan een vergadering van mensen ook niet bestaan zonder al haar gezag, wijsheid en macht daarvoor in te zetten.

In dat opzicht moet men ook van alles waardoor het gezamenlijk belang wordt bevorderd, en vooral van alles waardoor het vaderland, de vrijheid en het [gezamenlijk]

belang van de volledige ondergang worden gered, zonder uitzondering zeggen dat het goed en heldhaftig is gedaan.

En wat er in dit verband door domheid en zonder voldoende helder inzicht, enzovoort, tot schade van het gezamenlijk belang aan iemand is toegestaan, daar wordt op een later moment geheel rechtmatig door voortschrijdend inzicht weer van afgezien, en dan kan het naar uiterste vermogen ingetrokken worden ten bate van het gemeenschappelijk belang. Het gemeenschappelijk belang gaat namelijk boven alles; dus als dat duidelijk tekort is gedaan, moeten alle andere en ermee strijdige eden en beloften wijken.

[40] De redenen hiervan zijn voor ieder verstandig mens duidelijk en onweerlegbaar, omdat er onder geen enkele omstandigheid eden, beloften, contracten of vredesonderhandelingen tot stand kunnen komen die tegen het gemeenschappelijk belang ingaan. Als dat in een extreem noodgeval toch gebeurt, kunnen ze nooit als bindend worden beschouwd en moet er altijd een gelegenheid worden gezocht om eraan te ontsnappen.*

[40] * Hier zullen mensen zonder verstand van zaken mij wel voor een machiavelliaan aanzien of zelfs uitschelden. Ik geef wel toe dat Machiavelli dit standpunt lijkt te verkondigen, maar ik ontken ten sterkste dat hij het goed begrepen zou hebben. Omdat hij namelijk geen enkel begrip van een gemeenschappelijk belang heeft, past hij deze heilige regel, die alleen voor een gemeenschappelijk belang geldt, ook particulier op allerlei kwaadaardig bedrog en tirannie toe. De oplettende lezer die iets van het gemeenschappelijk belang weet, kan dat duidelijk zien in zijn *Discorsi*, boek 3, het eind van hst. 41 en 42. In hst. 41 lijkt hij de dwaasheid van de Fransen — die de daden van hun koningen, wat die ook doen, zonder meer goedkeuren — eveneens volledig goed te keuren, ter bevestiging van zijn verwarde mening dat 'het vaderland altijd moet worden beschermd, of dat nu met eer of schande gebeurt, met gerechtigheid of ongerechtigheid, met barmhartigheid of wreedheid.' Aan het eind van hst. 42 verwijst hij naar zijn schurk-

achtige handboek voor vorsten; daarbij blijkt duidelijk dat hij onder het gemeenschappelijk belang niets anders verstaat dan het belang van de heersers van een overheerst volk. Dat bestrijd ik uit alle macht. Ik denk namelijk dat een gemeenschappelijk belang zich zowel tot de laagste als tot de hoogste moet uitstrekken, volgens de vereisten van ieders aard. Het oordeel daarover, dat ten opzichte van zo'n gemeenschap werkelijk Gods oordeel is, valt mijns inziens volledig aan de gehele bevoegde burgerij van die gemeenschap toe; wat er volgens hen uiteindelijk hun algemene belang en welstand dient, dat moet boven alles gaan en zonder enige terughoudendheid op allerlei manieren worden nagestreefd en beschermd. Het komt er helemaal op aan dat ze onderling goed en verstandig over hun belang geïnformeerd zijn; daar zal nooit een betere methode voor worden gevonden dan het nauwlettend bewaken van een voor iedereen gelijke vrijheid in hun gezamenlijke burgerberaadselingen, enz.

Deze heilige stelling zou alle redelijke mensen en liefhebbers van een gemeenschappelijk belang en de daarbij horende voor iedereen gelijke vrijheid duidelijk en degelijk moeten worden bijgebracht en uitgelegd, zonder enige bedenking. Dat heeft de hoogste prioriteit, want het is een heel belangrijke manier om met de grootste zekerheid van alle kwaadaardige bedrog en tirannie te worden gered.

De excessen van alle individuele hartstochten — zoals daar zijn: het onmatig begeren van overdadige vorstelijke rijkdom, schadelijke eer- en heerszucht, ontucht, dronkenschap, braspartijen, pracht en overdaad in gebouwen, kleding en meubels, enzovoort — moet men proberen zachtjesaan door wetten in te perken en geleidelijk door middel van goed en redelijk onderricht sommige ervan goed te reguleren en de rest, met alle andere schadelijke hartstochten die op de mens drukken, compleet uit de zielen van de mensen uit te roeien.

Dat onderricht moet zeker niet op angstaanjagende dreigementen gebaseerd zijn en ook niet alleen op onbe-

grijpelijke beloften (waardoor het bijgeloof en de grootste onwetendheid in deze wereld tot nu toe zijn uitgegroeid tot een slavernij waaruit bevrijding bijna onmogelijk is), maar op kristalheldere argumenten en betogen over de voordelen die iedereen die zijn schadelijke hartstochten overwint direct en daarna te wachten staan, en dito over de schade en nadelen die iedereen door het volgen van de hartstochten zeker overkomen en blijven overkomen, enzovoort.

Maar iedereen die de menselijke hartstochten, gebreken en fouten met extreem strenge wetten en zogenaamde straffen probeert te bestrijden, heeft ofwel tirannie in de zin of is in feite een volstrekt meedogenloze en onervaren fanaticus die nog helemaal niets van de zwakke menselijke aard en noodgedwongenheid heeft begrepen.

[41] Met die noodgedwongenheid is het zo dat geen mens (die net zo is als hij daarvoor was) iets anders kan doen dan hij doet. Daarom zal de wijze alle mensen die in ellende leven eerder alle mededogen en hulp waard vinden dan ze enige kwelling of straf aan te doen. In dit verband is het gedicht over het noodlot van onze sublieme Nederlandse historicus en dichter P.C. Hooft het waard om hier in te voegen.

*Gelukkigh, die d'oorzaken van de dingen
Verstaet; en hoe zy vast zijn onderlingen
Geschakelt zulks, dat geene leventheên
(Godt uitgezeit) oyt yet van zelve deên
Oft leên; maer al door ander oorzaeks dringen.*

*Door oorzaeks kracht, men al wat schiedt ziet drijven.
Waer die te flaeuw, geen werkingh zou bekliven;
En oorzaak zijn geen oorzaak. Wat gewracht
Ter werelt wordt, is dan te weegh gebracht,
Door kracht zoo groot, dat het niet nae kan blijven.*

Elk oorzaak heeft haer moeder oorzaak weder.
 't Gaet alzo 't moet; en daelt van Gode neder.
 Zijn goetheit wijs, en machtigh, is de Bron
 Daer't al uyt vloeyt, als straelen uit de Son.
 Hy kon, en zouw waer't nutst, ons helpen reeder.

Gelukkig is wie de oorzaken van de dingen
 Begrijpt, en hoe ze stevig in elkaar grijpen,
 Op zo'n manier dat niets levends
 (Behalve God) ooit uit zichzelf iets heeft gedaan
 Of ondergaan; dat kwam altijd door een andere oorzaak.

We zien de kracht van de oorzaak alles aandrijven wat er
 gebeurt.
 Als die te zwak was, zou er geen gevolg beklijven
 En een oorzaak geen oorzaak zijn. Al wat er op de wereld
 Tot stand komt, is dus teweeggebracht
 Door een kracht zo groot dat het niet uit kon blijven.

Elke oorzaak heeft weer haar eigen oorzaak.
 Het gaat zoals het moet gaan; het daalt neer van God.
 Zijn goedheid, wijs en machtig, is de bron
 Waar alles uit voortvloeit, als stralen uit de zon.
 Hij zou ons vlotter helpen, als dat het nuttigst was.

Op deze manier kunnen ook verder de bijzondere voordelen die voor de gemeenschap uit deze heilige waarheid te halen zijn heel goed aan het gewone volk duidelijk worden gemaakt.* Uit de onwetendheid over die voordelen komen namelijk alle misvattingen voort dat de mens niet geheel en al, naar lichaam en ziel, met alles wat hij doet, van God zou afhangen en bovendien van betekenisloze lof, eer, schande en laster. Dat de mensen zich er dom genoeg op laten voorstaan dat zijzelf een eerste oorzaak van

hun kennis en handelingen zijn, leidt ertoe dat ze elkaar prijzen en afkeuren en elkaar dus ook ten onrechte op een voetstuk zetten of juist niet kunnen uitstaan, haten en zelfs hardvochtig vervolgen en doden.

.....

* Als die van de publieke kerk erin zouden slagen deze heilige waarheid — die ook door hen wordt beleden — behoorlijk toe te passen en dus af te zien van hun hardvochtige houding jegens andere gezindten, die er recht tegenin gaat, dan zou het Hollandse volk van geen enkele sekte méér goeds te verwachten hebben dan van deze.

.....

Wat betreft het intomen van de excessieve menselijke hartstochten is dit hier zeker het vermelden waard: toen men in Holland in de buurt van Petten de zee met driedubbel zware, bijzonder sterke dijken krachtig probeerde te bedwingen, kregen deze zware dijken het zo te verduren van de kracht van de zee dat ze in ik weet niet hoe korte tijd drie keer werden verschoven, met het waterschaphuis dat erbij lag. Totdat er iemand in Holland op het idee kwam de dijken buiten het gebruikelijke territorium van de zee te bouwen. Daardoor voorzag de zee zichzelf met [42] het zand dat ze zelf uitwerpt van een zeer bestendige dijk of zandplaat.

Dat voorbeeld is heel goed van toepassing op het maken van staatswetten en -verordeningen ter beteugeling van de buitensporige neigingen of hartstochten, gebreken en fouten van de mens. Die moet men niet met onverwachte, laat staan strenge bestrijding, maar alleen zachtjes, met mededogen en toegeeflijkheid en voortdurende verstandige lessen proberen te beteugelen, vanwege de zwakheden die de mensen aankleven en de noodgedwongenheid. Want de natuur, die alle individuele dingen bepaalt, moeten wij met onze geringe verantwoordelijkheid niet helemaal proberen voor te zijn, maar veel of het meeste aan haar overlaten.

In dit verband ben ik er ook vast van overtuigd dat de veelheid en strengheid van staatsverordeningen en -wetten, net als in het voorbeeld van de zee dat ik zojuist heb gegeven, menselijke hartstochten eerder uitlokt en veroorzaakt dan beteugelt.

Kalme, verstandige, redelijkheid en billijkheid nastrevende, zeer achtbare regenten van Holland, als u deze en alle hierboven uitgelegde argumenten en stellingen voor gelijkheid serieus in overweging neemt, zult u zonneklaar kunnen inzien dat wij allemaal, niemand uitgezonderd, zwakke en ook meest nietige mensen blijken te zijn, van wie er niet één op zichzelf behoorlijk en waardig kan blijven bestaan zonder elkaars onderlinge hulp en bijstand.

En daarom zal, als ieders individuele situatie goed in aanmerking wordt genomen, blijken dat iedereen in dezelfde mate verbetering in die situatie nodig heeft, vooral voor de ziel.

Hier eindigt Deel I van mijn Vrije staatkundige stellingen en overwegingen.

- [43] *Hier volgt een uittreksel met de intentie het volk van Holland tot een gevoel en belang van staat te brengen.*

Het sektarisme en de verdeeldheid in Holland niet alleen verminderen, maar helemaal wegnemen om het Hollandse volk mettertijd veilig tot een gevoel en belang van staat te brengen: dat is mijns inziens een zaak van het grootste belang voor het Hollandse volk, en het zal alleen maar tot stand kunnen komen door de onfeilbare goddelijke rede en het onderwijzen daarvan. Het invoeren van dit zeer waardevolle gebruik en van het ontzag voor de als enige overtuigende goddelijke rede in Holland bij alle joodse en roomse autoriteiten hangt, dat geef ik toe, uitsluitend af van de oprichting van een zeer gezaghebbende en indrukwekkende voorlopige burgerraad. (Ik ben van plan bij een andere gelegenheid in detail op de veilige, praktische en beste invoering daarvan in te gaan.)

Deze voorlopige en gezaghebbende burgerraad zou ten eerste moeten stoppen met het geven van ook maar de minste subsidie aan de hoofden van sekten; hij zou, zoals bij de nu slechts gedoogde sekten, ze allemaal aan de zorg van hun eigen mensen moeten overlaten. Daaruit zou in de eerste plaats dit nut voor de gemeenschap voortvloeien dat hun arrogantie en overmoed — doordat de staat hun meer dan alle andere sekten respect toonde — in hun nieuwe positie aardig zou zakken. Daardoor zou hun gebruikelijke en misplaatste behoefte om over kerk en burgers de baas te spelen ook bepaald gekneusd en ondermijnd worden. En om ze verder allemaal, niemand uitgezonderd, alle krachtige middelen om hun sektarisme te voeden af te pakken lijkt mij onder andere dit een uitstekende methode: dat alle armen in een sekte, zowel oud als jong, zonder onderscheid geheel ten laste van de gemeenschap [als geheel] zouden komen. Het algemeen toezicht daarop zou bij een aantal van de aanzienlijkste en gema-

tigdste mannen van alle sekten samen worden gelegd. De daarmee gepaard gaande onkosten zou men kunnen dekken met de een of andere belasting die door alle sekten in gelijke mate zou worden opgebracht.

Volgens mij is dit zeker goed in het geval dat de Hollandse Republiek en burgers eens het geluk zouden hebben dat hun verstand voor een keer overeenkwam met hun macht (want daar hebben ze genoeg van voor dit doel) om al hun onaanzienlijke en minvermogende medeburgers en inwoners, enzovoort, op een werkelijk vrije en de burger betamende eerlijke manier uit de brand te helpen. Door alle bijgelovige praktijken van corrumperende en karige aalmoezenuitdeling bij de verdeelde sekten op deze manier lovenswaardig te verbeteren zouden ze, bijna alleen hiermee, de hele burgerij en de gemeenten in korte tijd in vurige liefhebbers van de Republiek kunnen veranderen met een hekel aan de aparte sekten; vooral als er dan nog dagelijks een vast, openbaar onderwijs van de rede bij kwam, gegeven door mannen die echt begrepen wat het ambt en de plicht van een minder vrij en vrijer christenmens werkelijk behelst en die dat zowel helder als ontwijfelbaar, zelfs voor de jeugd, zouden kunnen doceren.

Naar mijn bescheiden mening zou het eerste begin daarvan moeten zijn dat de mensen goed en overtuigend uitgelegd krijgen dat ze drie soorten kennis hebben: waan,³⁵ geloof en heldere kennis. In de eerste plaats het verschil tussen de twee eerste: hoe de mens die alleen waan heeft, de ellendigste van alle meerderjarige mensen is. Maar dat de door de zekere rede overtuigde en dus vast en zeker gelovende mens het ware en enige fundament van een christen heeft — want zoals we kunnen bewijzen

[44]

.....
35 Hier in de zin van 'onjuiste mening' gebruikt. Deze indeling en de gebruikte termen komen overeen met die in Spinoza's *Korte verhandeling*.

dat je om tot God te komen eerst zeker moet geloven dat God bestaat,³⁶ zo kunnen we ook bewijzen dat dit zekere en enig ware christelijk geloof door de enig zekere en onfeilbare rede duidelijk moet worden gemaakt, en dat die moet overtuigen dat het zo is en niet anders kan zijn.

Daarna zou het mijns inziens het meeste opleveren als we ziel en lichaam van de mens, en bovendien hun modificaties van de verbeeldende en verstandelijke ziel,³⁷ goed leren onderscheiden en vervolgens op de beste manier onderbouwen, om zo op de zekerste manier te komen tot de waardevolste kennis van, oftewel liefde voor, God en de naaste, oftewel het gemeenschappelijk belang. Op deze manier zal er zich een eindeloze zee aan ons tonen van de schitterendste en beste zaken, ambten en plechtigheden van een werkelijk vrij christen, oftewel een in de hoogste mate waardig burger — zonder dat we elkaar ooit volledig in verwarring hoeven te brengen door enigerlei slaafse en meestal bedrieglijke joodse en paapse manier van mens-schriftelijke autoriteiten, enzovoort. Op deze of een dergelijke stevige, verstandige manier zal het kunnen gebeuren en anders niet, Hollands volk! dat je eindelijk helemaal verlost wordt van alle bijgeloof en tirannie en de hoogste, groeiende en bloeiende, christelijke vrijheid en welstand kunt bereiken. En leraren die je met vaste hand op deze weg naar de gewenste thuishaven leiden — God boven alles liefhebben en je naaste als jezelf — zijn de enige leraren die jou waard zijn, waardig volk van Holland!

‘Maar hoe’, zal iemand zeggen, ‘komen we in Holland aan zulke leraren?’ In de eerste plaats is er geen andere manier op te vinden dan het toelaten, zonder verwijt of

.....
36 Hebreëen 11:6.

37 Ideeën en gedachten; de terminologie komt ook in Spinoza's Korte verhandeling voor.

laster, van een volledige vrijheid om bescheiden en niet-temin ernstig te schrijven en te spreken. Daardoor zal men direct merken wat een liefhebbers er zich ten dienste van het gemeenschappelijk belang zullen melden om alle dwaallichten³⁸ met het licht van betrouwbare sterren te ontmaskeren. En als er dan bij de Hollandse burgers behoefte en echte honger naar eenvoudige, ware kennis van een gemeenschappelijk belang zou gaan groeien, dan zou zich vervolgens allemaal vanzelf wijzen wat er verder voor het algemeen belang zou moeten worden gedaan. Totzover voorlopig.

.....
38 In de brontekst staat *dwaelsterren* (d.w.z. planeten of misleidende sterren).

Noordboek

Mijn waarde Hollandse gelijkheids- en vrijheidslievende patriotten, het is nu 19 mei 1665 en de tweede Hollandse scheepsbelegering van de Engelsen. Mijn hoop en wens op 9 mei, hierboven vermeld, heb ik deels niet in vervulling zien gaan, doordat de oosten- of noordoostenwind onze oorlogsvloot over het hoofd is gewaaid; maar dat heb ik oneindig veel liever dan dat ze door een of andere verradersstreek door de Engelsen was verslagen. Ik geef hier ook graag openlijk toe dat ik altijd heb verkondigd dat de Engelsen nooit het hart zouden hebben gehad om de confrontatie met onze huidige weergaloze vloot aan te gaan, ook al kwam die op hun eigen kust, maar dat ze veel eerder zouden hebben geprobeerd in veiligheid te blijven. Sterker nog, toen ik op 5 mei een betrouwbaar bericht van iemand in Haarlem kreeg dat de Engelsen ons voor onze zeegaten uitdaagden, kon ik het niet laten zo uit te barsten:

‘Als de Engelsen onze vloot op onze eigen kust voor onze zeegaten liggen op te wachten, dan ben ik bang dat er ons een of andere kwalijke omstandigheid of ook wel verraad te wachten staat, waarop zij denken te kunnen vertrouwen.’

Ik geef ook nog toe dat ik deze sombere gedachten niet van me af heb kunnen zetten sinds het overwaaien van de noordoostenwind.

De geplande domme, maar nog wijselijk opgeschorte uitdaging op het strand met ruiters en voetknechten, het feit dat de Friezen niet voorbereid waren, enzovoort,

stemmen me allemaal ook zo somber dat ik wou dat ik hier veel meer over gerustgesteld werd; maar zoals het meestal gaat als je eenmaal erg achterdochtig bent geworden, dan ga je, afhankelijk van hoe belangrijk dingen zijn, over het algemeen alle oude en nieuwe gebeurtenissen in een somber daglicht zien. Zo vergaat het mij nu ook.

Dit nawoord is niet geschikt om veel dingen over dit onderwerp overhoop te halen, en dit tijdsgewricht al helemaal niet. Maar ik moet hier wel zeggen dat het advies van de overleden Amsterdamse Cato*³⁹ met betrekking tot de schade die de Engelsen onder Cromwell aanrichtten mij veel beter bevalt dan alles wat de regenten van toen en nu voor elkaar hebben gekregen. Dat advies was, als mijn informatie klopt, dat 'wij door een permanente scheepsmacht voor de Theems te leggen de Engelsen om ofwel vrede of oorlog moeten vragen en die uiteindelijk moeten afdwingen.' Wat is er nu dan aan de hand? Hebben wij niet genoeg schepen? Of zijn ze te klein en te slecht bewapend en daardoor niet bestand tegen de grote Engelse schepen, enzovoort? Iedereen in het land is trots dat dat juist niet zo is. Wat dan, is er niet genoeg bemanning? Dat zegt iedereen, en iedereen lijkt het te geloven; ik geloof daarentegen dat enzovoort. Toen Hollands schepen klein waren (de door facties geplaagde prinsentijd, moge God ons er nu voor behoeden, in de oorlog met Cromwell niet meegetrekend) was onze moed groot en werden er Spaanse kra-

[*46]

.....
 39 Marcus Porcius Cato (95–46 v.Chr.), ook bekend als Cato Minor of Uticensis, was een Romeins staatsman en een fel tegenstander van Julius Caesar. Andries Bicker (1586–1652) was een bijzonder rijke en machtige handelaar en burgemeester van Amsterdam. Hij leidde de oppositie tegen stadhouders Frederik Hendrik.

ken⁴⁰ mee aangeklampt. Maar nu onze schepen groot als kastelen zijn geworden, schijnt de moed klein te zijn geworden.

.....
Burgemeester Andries Bicker.
.....

Zal ik u, mijn trouwe Hollandse patriotten, eens rond-uit zeggen wat ik eigenlijk denk dat er mis is? Het enige wat er volgens mij mis is, is dat de belangen van het volk van Holland door de koppige verdeeldheid van de sekten, door de verschillen van inzicht over het regeren tussen steden en leden van de regering, door het in stand houden van het monopolie dat tegen het gemeenschappelijk belang indruist, door het nastreven van overdadige rijkdom en luxe, enzovoort, meer en meer, maar op een nogal heimelijke manier en daardoor des te gevaarlijker, met elkaar strijden en regelrecht op elkaar botsen. Als onze tegenwoordig weinige en daardoor zwakke, en ook nogal bange (we hebben reden om dat te geloven) Hollandse regenten de situatie niet snel op uitstekende wijze weten te redden door met iets te komen waardoor de harten van alle inwoners, zowel de geringe als de aanzienlijke, eendrachtig ontbranden in een vlamme ijver, onderlinge liefde en moed — dan kunnen we deze hoogst urgente situatie onmogelijk te boven komen en de vele machinaties evenmin. Dan zullen we allemaal samen onvermijdelijk in het verderf en de volkomen slaafse ondergang storten.

Ik ben ook wel op de hoogte van de zogenaamde prinsgezindheid van het volk (in het algemeen), die uit ongenoegen en malheur voortkomt. Ik zeg ‘zogenaamd’, want in dit geval ben ik het met onze vooraanstaande histori-

.....
40 Een kraak (de term komt van het Spaanse *carraca*) was een groot koopvaardij-en oorlogsschip.

cus L. van Aitzema⁴¹ eens. Toen hij in 1652 in Zeeland in elkaar werd geslagen, zei de baljuw⁴² van Middelburg in vertrouwen tegen hem dat hij was mishandeld omdat hij zich in zijn boeken meer Hollands- dan prinsgezind betoonde. Aitzema lachte erom en zei dat hij helemaal geen mensen kende die prins- of Hollandsgezind waren, maar dat hij er zat kende die eigen- of zelfgezind waren. Zo is het natuurlijk overal met de mens gesteld, overeenkomstig zijn aard en noodgedwongenheid.

Daarom zou ik ook willen dat alle zaken in Holland zo werden ingericht dat iedereen voor zich kon bedenken dat zijn eigen welstand daarin gelegen was. Dit is waar ik op doel en wat helemaal overeenkomt met het door mij voorgestelde ware fundament van een gemeenschappelijk belang. Want wat mij betreft, ik streef dus ook om geen enkele andere reden naar een gemeenschappelijk belang dan omdat ik begrijp dat mijn individuele belang daarin het best te bereiken valt. Dat durf ik dus ook des te rustiger voor iedereen openlijk voor te stellen omdat ik

[*47]

.....
41 Lieuwe van Aitzema (1600–1669) had als geschiedschrijver diverse bekende titels over de contemporaine geschiedenis van de Verenigde Nederlanden op zijn naam en nam zelf aan het politieke spel deel, ook als spion.

42 Vergelijkbaar met een schout: een rechterlijk ambtenaar die in een bepaald rechtsgebied als vertegenwoordiger van de landsheer optrad.

Daarom zal ik hun allemaal, en voor de rest iedereen in Holland zonder uitzondering, een zekere weg proberen te wijzen waarop ze allemaal samen, naar de redelijke behoefte van ieders aard, hier en hiernamaals zo volmaakt mogelijk gelukkig kunnen worden, en ik met hen.

Als dit goed wordt begrepen zal iedereen in Holland, niemand uitgezonderd, onvermijdelijk een echte liefhebber, nastrever en standvastige beschermer van het belang en de uitstekende welstand van Hollands volk blijken te zijn. Daarmee zal dus ook alle individuele blinde en voor-gewende prins- of staatsgezindheid vanzelf als sneeuw voor de zon verdwijnen. En zo zullen we in het hele Hollandse volk een brandende ijver, onderling vast verband en liefde gaan ervaren die zeker in staat zullen blijken om niet alleen de verwaande en slaafse Engelsen, enzovoort, met schande voor eeuwig van onze kust te doen vertrekken, maar vervolgens ook gaandeweg alle binnenlandse sekten en verdeeldheden en met elkaar strijdige belangen volledig te vernietigen. Zoals gezegd zijn dat nu volgens mij de enige belemmeringen van de flinke ijver en moed van Hollands volk. Want hoe is het anders mogelijk dat de mensen in Holland over het algemeen nu, in deze beklemmende noodsituatie dat het land wordt belegerd en de veelvuldige machinaties van Europese potentaten het volledig dreigen te vernietigen, zo koeltjes en schijnbaar ongevoelig hun gewone gang gaan? En dat er, in plaats van echt ijverige liefhebbers en even dappere als standvastige voorvechters van het vaderland, nu slechts hongerige en daardoor tot de krijgsdienst gedwongen buiken van deels zowel onwillige als losbollige matrozen, enzovoort, en dan nog zo weinig, geworven zouden worden?

Ik verwacht en hoop op iets beters en daarvoor zet ik me ook in, maar heb daarnaast ook redenen om te vrezen dat, enzovoort.

De waarschuwende voorspelling van de Nieuw-Nederlandse bezwaarmakers en daarna van mij dat Nieuw-Nederland door de Engelsen zou worden ingenomen (zie mijn *Kort verhael van Nieuw-Nederlandt*, blz. 27, 12 en 13) is nu uitgekomen. Van de waarschuwende voorspelling in mijn nawoord op blz. 72 en vooral blz. 70, over Holland zelf, hoop en wens ik zo krachtig als ik maar kan dat God die genadig [*48] wil verhoeden en dat ik met deze tweede waarschuwing, die tot doel heeft de dreigende volledige ondergang van Hollands volk af te wenden, veel meer succes zal hebben dan met de eerste.

Waarde lezer, omdat er toevallig nog ruimte over is krijgt u de hierboven genoemde waarschuwende voorspellingen, trouwhartig gedaan met betrekking tot Nieuw-Nederland en Holland, hier nog als toegift voor het geval u het voornoemde traktaat niet te pakken kunt krijgen.

Bladzijde 27: Maar om de ondergang en het verlies van Nieuw-Nederland (waarvoor de bezwaarmakers van Nieuw-Nederland zoals gezegd rond 1649 hebben gewaarschuwd en waarvan we nu meer dan ooit moeten vrezen dat het onvermijdelijk te gebeuren staat) zo goed als we kunnen te helpen afweren, enzovoort.

Bladzijde 12: Want hier (namelijk in Nieuw-Nederland) wordt er elke dag steevast over gepraat dat het binnenkort zal gebeuren dat de Engelsen zich met veel gezinnen daarheen (namelijk naar de Zuidrivier) zullen begeven. We mogen aannemen dat de Engelsen, zodra ze zich daar hebben genesteld, het direct helemaal zullen bezetten, zodat Hollanders noch Zweden daar binnenkort meer veel te zeggen hebben als er niet snel en kordaat maatregelen worden genomen. En dit zou dan de opbrengst van de kolonisatie door de Compagnie zijn, enzovoort.

Bladzijde 13: Nu een jaar of drie geleden, aan het eind van 1659, hebben de Engelsen Nieuw-Amstel⁴³ nog durven opeisen. Iemand schrijft daarover aan zijn vriend hier: 'Jullie waren hier nog niet vandaan of een Engelse kolonel kwam deze plaats opeisen en gaf ons veertien dagen uitstel, en als we ons besluit dan niet hadden genomen zou hij ons te vuur en te zwaard vervolgen.' De opmerkelijke lezer zal zich hier blijven verbazen over het verkeerde en achteloze bestuur van Nieuw-Nederland.

Wat betreft Holland

Bladzijde 70: Met voornoemde verovering is uw Hollandse tuin door al te grote en ongehoorde door het land gemaakte schulden en voortdurende belastingen als het ware met doornstruiken overwoekerd. Die verstikken duidelijk uw teerste kruiden en planten — of liever, om het duidelijker te zeggen: uw gewone en minstvermogende, maar niettemin trouw inwonende kinderen, die uw tuin ook het meest versterken en niet minder verfraaien. Als u hun welstand niet beter nastreeft dan tot dusver is gebeurd, zal uw tuin — ongeacht zijn schitterend uiterlijk en voordat u het in de gaten hebt, Holland! — misschien verwoest, gehaat en door de meesten verlaten blijken (ongeacht wat de schrijver over uw belang daarentegen, enzovoort).

Bladzijde 72: Als men dit wil vereffenen met een verdeling over 41 jaar (namelijk met betrekking tot het aflossen van de woekerende landsschuld) lijkt dat mij niet meer dan een liedje van verlangen. Wie weet wat er intussen kan gebeuren?

43 Niet te verwarren met Nieuw-Amsterdam (zie blz. 11); Nieuw-Amstel lag aan de monding van de Zuidrivier, de huidige Delaware.

Hier wil ik het graag bij laten en ik groet u vriendelijk. Alleen die exemplaren zijn authentiek die ik als volgt heb ondertekend: M.V.Z.H.⁴⁴

Noordboek

.....
44 De initialen van Van den Endens *nom de plume* (zie de inleiding, blz. 14) zijn in het hier gebruikte exemplaar van de editie van Raep met pen toegevoegd als een echte handtekening.